

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**GEÇ HİTİT ŞEHİR DEVLETLERİNDEN KUMMUHA
KRALLIĞI (M.Ö. 1000–708)**

**Tezi Hazırlayan
Zöhre ÖZER**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

**Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Şubat 2011
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**GEÇ HİTİT ŞEHİR DEVLETLERİNDEN KUMMUHA
KRALLIĞI (M.Ö. 1000-708)**

**Tezi Hazırlayan
Zöhre ÖZER**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

**Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Şubat 2011
KAYSERİ**

Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN danışmanlığında **Zöhre ÖZER** tarafından hazırlanan “Geç Hitit Şehir Devletlerinden Kummua Krallığı” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

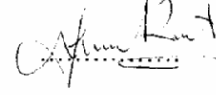
...03.../02.../2011

JÜRİ:

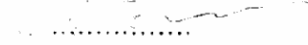
Danışman : **Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

Üye : **Doç. Dr. Hava SELÇUK**

Üye : **Yrd.Doç Dr. Celil ARSLAN**

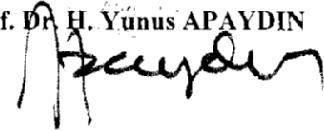
ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ...11.02.2011... tarih ve ...03... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...11.02.2011

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN

ÖNSÖZ

M.Ö. 1200’de Hitit İmparatorluğunun yıkılışından sonra Anadolu’da Hitit kültürü kurulan Geç Hitit Şehir Krallıkları tarafından devam ettirilmiştir. Bu Krallıklardan birisi olan Kummua Krallığı güney bölgelerde bu görevi üstlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu sayede Hitit Kültürü 500 yıl daha varlığını devam ettirmiştir.

Bu Çalışmada merkezi Samsat (Sümeysat) olan Kummua Krallığının siyasi, ticari ilişkileri ele alınıp ele geçirilen buluntular ve yapılan kazılar neticesinde ulaşılan bilgiler ışığında kazıyı yapan Arkeoloğların ve yayınlanan eserlerin de görüşlerine başvurulacaktır. Bu bağlamda Kazı Bildirisi Toplantı Sonuçları ayrıca John David Hawkins’in eserleri kaynak yol gösterici olarak kullanılacaktır. Kummua Krallığının M.Ö. I. Bin yılın il çeyreğinde Asur va Urartu Devletlerinin mücadele sahasını oluşturmuştur. Urartular Akdeniz’e inmek için Kummua Krallığının topraklarından geçmek istemesi ayrıca bölgenin zengin demir, gümüş ve sedir ağaçlarına sahip olması bu yüzden de Asur ile bölge hâkimiyeti adına verdikleri mücadele ve bu mücadelede Kummua Devletinin siyasi tavrı konunun ana hatlarını oluşturmaktadır. Günümüzde Atatürk Barajı içerisinde kalan bir başkente sahip olan Kummua krallığı hakkındaki bilgilerimiz Atatürk Baraj Projesi kapsamında yapılan yüzey araştırmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışan John David Hawkins Kummua Krallığı’na ait olan blokları tercüme etmiş ve bu sayede bu krallık hakkında eksik olan bilgiler bir nebze de olsa giderilmiştir.

Bu çalışma kapsamında her türlü bilgi verisine ulaşmamı sağlayan, yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen değerli hocam sayın Doç. Dr. Hasan Ali Şahin’e ve Farklı görüşler sunarak ufkumu açan değerli hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Celil Arslan’a sonsuz saygılarımı sunarım. Ayrıca bitip tükenmeyen sevgileriyle maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme, özellikle canım anneme teşekkürü bir borç bilirim.

Zöhre ÖZER

KAYSERİ

GEÇ HITİT ŞEHİR DEVLETLERİNDEN KUMMUHA KRALLIĞI**Zöhre ÖZER****ÖZET**

Anadolu'da ilk kez geniş çaplı siyasal birliği M.Ö. II. binyılın ilk yarısında Hititler gerçekleştirmişlerdir. Onların Kızılırmak kavsinin içi merkez olmak üzere kurdukları devlet, buradan daha geniş sınırlara yayılmış, M.Ö. XII. Yüzyıl başlarında ise son bulmuştur. Geç Hitit Devletleri, yıkılan Büyük Hitit Devleti'nin siyasal ve kültürel mirasçılarıdır. Bu mirasçılardan biri olan Kummuha, klasik dönemin Kommagene bölgesidir ve yaklaşık olarak Adıyaman ili topraklarını kapsar. Kuzeyden Melid, batı ve güneybatıdan Gurgum, Sam'al ve Arpad, güneyden ise Kargamış Krallığı ile komşu idi.

Şehir hem Asurlu valinin oturduğu yer hemde aynı adlı Asur ilinin merkeziydi. Asur metinlerinde Kummuha coğrafi ad olarak ilk defa belirlendiğinde (M.Ö. 866) kısa sürede bunun Kommagene'nin ilk şeklinden başka bir şey olmayacağı düşünülmüştür, çünkü Asur metinlerine göre burası Fırat'ın batı kıyısında ve Fırat'ın Toroslar bölgesini aştıktan sonra Mezopotamya ovasına doğru bir yerde var olduğu bilinmekteydi.

Kummuha tarihi hakkında bilgilerimiz, çağdaş Asur ve Urartu kaynaklarından elde edilmektedir. Bu bölgede ele geçen, çoğu Hiyerolif yazısıyla yazılmış olan yazıtlar, yapı kitabeleri ve adak yazıtlardır. Bu yazıtlarda saptanan kral isimlerini de Asur kaynaklarında geçenlerle karşılaştırmak, yerel kaynakları da buna göre değerlendirmek gerekmektedir. Adıyaman'da, Atatürk Barajı nedeniyle yapılan kazılar başlamadan önce, bazı kitabeli steller bulunmuştur. Bölgede yüzey araştırmaları ile kazılar yapılmış; Samsat, Ancoz ve Malpınar'da yeni hiyeroglif yazıtlar ele geçmiştir. Fakat ne yazık ki, Kumaha tarihini ortaya çıkarabilecek bir arşive rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Demir Devri, Asur, Kummuha, Urartu

ONE OF THE LATE HITTITE CITY-STATES KUMMUHA KINGDOM**Zöhre ÖZER****ABSTRACT**

Large-scale political unity in Anatolia was performed for the first time in the first half millennium BC 2000 by the Hittites. The state that they established in the center of Kızılırmak arch, spread over large borders from here, and lasted in the beginning of the BC XII century. Late Hittite States are politically and culturally inheritors of the Great Hittite Empire which was destroyed. One of these Kummuha was classically in Kommagene Region and includes the lands around the province of Adıyaman. It was neighbour with Melid the north, west and southwest Gurgum, Sam'al and Arpad, was a neighbor to the south of the kingdom of Kargamış.

The city was both the Assyrian governor's seat and the center of the same name province of the Assyrian. In Assyrian texts Kummuh geographic name as soon as possible is detected for the first time that something else would not be the way Commagene first thought, this is because according to the Assyrian texts of the west bank of the Fırat and the Taurus region of the Fırat, the Mesopotamian plain, right after passing a location known to exist.

Our knowledge about Kummuha history are obtained from the contemporary Assyrian and Urartian sources. In this region, that are particular in hand are most of the hieroglyphic inscriptions written scripts, building inscriptions and votive inscriptions. The names of the Kings found in these sources must be compared with Assyrian sources and local resources must be evaluated accordingly. In Adıyaman, because of the building of Atatürk Dam, before the start of the excavations, some of the steles with inscriptions were found. In the region surveys and excavations were conducted and in Samsat, Ancoz and Malpınar new hieroglyphic inscriptions were recovered. But, unfortunately, any kind of archive that can help the finding of Kummuha History weren't found.

Key Words: Iron Ages, Assyrian, Kummuha, Urartian.

İÇİNDEKİLER

ONAY	:.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUMMUHA KRALLIĞINA AİT KAYNAKLAR

1.1.Asur Kaynakları.....	3
1.1.1. I. Tiglat-plaser (M.Ö. 1114-1076) Devri Vesikaları	4
1.1.2. II.Adad-nirari (M.Ö 911-891) Devri Vesikaları	5
1.1.3. II. Aurnasirpal (M.Ö. 884-859) Devri Vesikaları.....	5
1.1.4. III. Salmanasser (M.Ö. 858-824) Devri Vesikaları.....	6
1.1.5. III. Tiglat-plaser (M.Ö. 744-727) Devri Vesikaları	8
1.1.6. Asarhaddon Devri (M.Ö. 680-669)Vesikaları	8
1.2.Urartu Kaynakları	9
1.3. Hiyeroğlif Luwice Kitabeler	13

İKİNCİ BÖLÜM

ADİYAMAN YÖRESİ VE HİTİT İMPARATORLUĞUNUN YIKILIŞI

2.1. ADİYAMAN YÖRESİ	38
2.2. HİTİT İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞI	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇ HİTİT KRALLIKLARININ KURULUŞU

3.1. GEÇ HİTİT KRALLIKLARI	50
3.2. KUMMUHA KRALLIĞINA AİT YERLEŞİM YERLERİ	53
3.2.1.Besni.....	54
3.2.2. Samsat.....	56
3.2.3. Malpınar.....	59

3.2.4. Ancoz.....	60
3.3. KUMMUHA KRALLIĞININ KURULUŞU	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ TARİHİ

4.1. I. HATTUŞİLİ DÖNEMİ:.....	63
4.2. KUNDAŞPI DÖNEMİ.....	64
4.3. ŞUPPİLULIUMA DÖNEMİ.....	64
4.4. II. HATTUŞİLİS DÖNEMİ	66
4.5. KUŞTAŞPI DÖNEMİ.....	66
4.6. MUVATALLİ DÖNEMİ	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA

5.1. ASUR – KUMMUHA İLİŞKİLERİ	70
5.2. URARTU KUMMUHA İLİŞKİLERİ	73
5.3. MELİTENE-KUMMUHA İLİŞKİLERİ.....	76

ALTINCI BÖLÜM

KÜLTÜR VE SOSYAL HAYAT

6.1. KÜLTÜR.....	79
6.2. SANAT.....	80
6.3. DİN.....	82
6.3.1.Tanrı	82
6.3.2.Tanrıça	83
DEĞERLENDİRME	84
SONUÇ.....	86
BİBLİYOGRAFYA	87
EKLER.....	93
ÖZGEÇMİŞ	101

VII

KISALTMALAR

AJA	: American Journal of Archaeology
ARAB	: Ancient Records of Assyria and Babylonia
ARRIM	: Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project
An. St.	: Anatolian Studies
Ar. Or.	: Arhiv Orientalni
ÇÜ	: Çukurova Üniversitesi
Fig.	: Figür
Gen.	: Genişlik
HH	: Hethitite Hieroglyphic
Lev.	: Levha
Loc. Cit	: Loca Citato
M.Ö.	: Milattan Önce
Or. Ns.	:Orientalni Nova Series
Orj.	:Orijinal
S.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Yük.	:Yükseklik

GİRİŞ

Eski coğrafyacı ve tarihçilere göre; Güneyde Arap Yarımadasından, Kuzeyde Toros sıradağlarına doğru uzanan Arap çöllerinin sona erdiği yerde, Toros sıra dağlarının eteklerinde verimli topraklar yer almaktadır. Arap çöllerini kuzeyden bir ay gibi saran bu topraklara binlerce yıldan beri Verimli Ay (Hilal) adı verilmiştir. Ortadoğu Ülkelerinin merkezinde yer alan Verimli Ay (Hilal) topraklarında Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından gelen ana kara yolları birbirlerini kesmektedir. Tarih boyunca Verimli Ay (Hilal) bölgesi ana ticaret yollarının kavşak noktalarında, büyük ticaret ve sanayi şehirleri doğmuş, büyümüş, yıkılmış ve yerlerine yenileri kurulmuştur. Verimli Ay (Hilal) bölgesinin bir parçası sayılan Orta Fırat Bölümü'nün illerinden olan Adıyaman, bu bölgenin en üst sınırını oluşturmaktadır. Adıyaman ili uygun coğrafi özellikleri dolayısıyla tarihin her döneminde yerleşim bölgesi olmuştur. Adıyaman, Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. Geçilmesi güç ve savunulması kolay olduğu için Malatya Dağları, tarih boyunca yerleşim yeri olarak seçilmiştir.

Orta Anadolu Bölgesi merkez olmak üzere Batı Anadolu, Güney Anadolu, Kuzey Suriye bölgelerine kadar etkinlik alanını genişletmiş Hitit İmparatorluğu'nun ortadan kalkması sürecinde, merkezi bölgenin güneyinde, literatürde “Geç Hitit Krallıkları”, “Suriye-Hitit Krallıkları”, “Arami Krallıkları” olarak tanımlanan Hitit, Asur ve Kuzey Suriye kültürlerinin ortak paydalarını taşıyan yerel krallıklar ortaya çıkmıştır. Bazıları Hitit hiyeroglif yazısını kullanan, Hititçe adların farklı varyasyonlarını alan ve bazı Hitit tanrılarını benimseyen bu beyliklerden, yerel hiyeroglif yazıtlar ve arkeolojik bulgular yanında Asur kaynaklarından da bilgi edinmekteyiz. Bu Yerel Krallıklardan birisi olan Kummuha, Demir Çağı'nın başlarında hatta Hitit İmparatorluğunun son yıllarında, Malatya'dan Emar'a kadar uzanan bir bölgeyi elinde tutan Karkamış krallığına bağlı idi Asur metinlerinde ilk kez M.Ö. 866 yılında geçtiğine göre Kummuha, muhtemelen IX. Yüzyılın başlarında Karkamış'tan ayrılıp müstakil bir devlet haline gelmiştir.

Adıyaman-Malatya-Elazığ ve Tunceli'yi içine alan Orta Fırat bölgesi, oldukça zengin altın, gümüş, gümüşlü kurşun, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir. Bu yüzden de Kummua devletinde içinde bulunduğu Geç Hitit Şehir Devletleri üzerindeki Asur-Urartu mücadelesi eksik olmamıştır. Bu mücadeleler içinde var olmaya ve varlığını korumaya çalışan Kummua Devleti gerçektende bulunduğu bölge itibariyle kilit bir konumdaydı. Burada, hemen her çağda devam eden maden üretimi, yalnızca Doğu Anadolu bölgesindeki toplumların gereksinimlerini gidermekle kalmamış, özellikle güneyde maden yatakları açısından çok fakir olan Mezopotamya'nın ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Bu açıdan bölge, sahip olduğu maden yatakları sebebiyle bu kaynaklar bakımından oldukça fakir olan Asur Devleti için de büyük önem taşımaktaydı. Gümüşün Mezopotamya uygarlığında çok büyük rol oynadığı ve bu uygarlığın ekonomisinin çok büyük bir zaman aralığında gümüş üzerine kurulu olduğu düşünülürse, Asurluların bölgeye verdikleri önem kendiliğinden ortaya çıkar.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUMMUHA KRALLIĞINA AİT KAYNAKLAR

1.1.Asur Kaynakları

I.Tukulti-Ninurta'nın kesin olmayan referanslarının dışında M.Ö.866'daki II. Aşšurnaširpal saltanatına kadar Asur kayıtlarında Kummuha toprakları görünmez. Huzirina'da (Sultantepe) Kummuhalı Qatazilli'nin haraç ve itaatını aldı. Aynı kral M.Ö.858'de Salmanasser'le savaşmadan teslim oldu. Salmanesser Fırat Nehri'nin karşısına geçti. Yolu üzerindeki Gurgum ve Paqaruhbin'i tekrardan ele geçirdi. M.Ö.857'de yeni Kummuha kralı Kustašpi Kuzey Suriye Krallıkları arasında görünmektedir. O Pitru'da Salmanasser'e teslim oldu. Asur öykülerinde bu olay asla ileri sürülmez. Çünkü Asur'a direnenler arasında Kummuha görülmedi.

M.Ö. 805'de Kummuha kralı Ušpilulume Asur kralı III. Adad-nirari'ye karşı onun annesini ve Fırat'ın karşısında ona karşı Arpad'ın Atarsumki ve sekiz müttefike karşı kendisini desteklemesi için yardıma çağırdı. Bir meydan savaşından sonra Adad-nirari Kummuha ve bitişiğindeki Gurgum altında Pazarcıktaki Qalparunda bölgesine yerleşti(doğal sınır Aksu ırmağının vadisini işaret eder). Bu sınır Salmansser'e yanında Vali Šamši-ilu tarafından M.Ö.773'de Ušpilulume için yeniden kuruldu. Daha sonra Damascuslu (Şam) Hadiani'ye karşı sefer yapıldı. Böylece bu periyotta Ušpilulume için en az krallık zamanı M.Ö.805-773'tü ve açıkça görülen Asur bağılısı yani vassalı gibidir. Böylece kral Kuštašpi Asur'un zayıfladığı zaman Urartulu II. Sarduri'yi yanına çekti. Uita'yı, Halpi'yi zaptetti ve Parala'ya hücum etti. Bundan sonra bütün buraları "Krala Ait Şehirler" gibi tanımladı. M.Ö.750'de Asur ittifakından çıkarıldı, Kuštašpi teslim oldu ve vergi verdi. O daha sonra Urartu-Arpad ittifakının üyelerinden biri olarak görülür. Kummuha'nın toprakları Kiştan ve Halpa arasındaki savaşta M.Ö. 743'de III. Tiglat-plaser tarafından bozguna uğratıldı. Tiglat-plaser'in bu galibiyetinden sonra Urartular Melid'e doğru Fırat Nehri Köprüsüne geri çekildiler. Tumeški geçidine yerleştiler. Daha sonra Gurgum şehirlerine geri dönüp Krala teslim oldular. Diğer vassal

ittifak üyeleri Melid'in Sulumal, Gurgumlu Tarhulara ve Kuštaşpi affedildi, M.Ö.732 ve 738 arasında vergi veren krallar listesinde görülür.

II.Sargon (M.Ö.722-705) krallığında Kummua, Asur vassalı olarak Melid'in parçalanmasında önemli bir pozisyonda görülür. Melid Şehri, Kummua kralı Mutallu'ya, onu sadece bir kral gibi görerek, hem Malatya-Arslantepe hem de Sakçagözü topraklarıyla beraber kendini emanet etti. Benzer bir şekli Malatya Devi ve Sakçagözü Hükümdarı kralı temsil eder. Fakat durum bitmiş değildi, M.Ö. 708'de Sargon güvendiği Mutallu'yu Urartularla işbirliği yapmakla ve onun gönderdiği generalini ülkesini ilhak etmekle suçlar. Mutallu kaçtı, ailesi yok edildi ve halkı Babil'e tehcir edilip bölge Bit Yakin'den göçmenlerle dolduruldu. Topraklar Turtanu idaresinde Asur vilayeti haline getirildi. Asur kontrolünün kuzeybatı sınırı olarak bilinen Kummua'da Turtanuların oturduğu bilinir. Asurlular vilayetlere yardım edip sonunda onların imparatorluklarını yok ettikleri görülür. Fırat kıyısı kenarındaki Kimuhi şehri için M.Ö.607-606'da Mısırlılar ve Babilliler arasında savaşa katıldılar. Hemen hemen Samsat şehri Kummua ile eşimsenmektedir¹.

1.1.1. I. Tiglat-plaser (M.Ö. 1114-1076) Devri Vesikaları

L.W. King tarafından Annals of the King of Assyria London 1902'de yayınlanmıştır. Tiglat-plaser'e ait dokuz tane vesika bulunmaktadır.

1. Prizma Kitabesi
- 2.Kaya Kitabesi
- 3.Asur Kraliyet Sarayı Kitabesi
- 4.Anu Adad Tapınağı Restorasyon Kitabesi
- 5.Asur'da dikilen Stel
- 6.Ninive Tapınağı Kitabesi
7. İştär Tapınağı Kitabesi
- 8.Tablet Parçaları
- 9.Pir Hüseyin Kitabesi üzerindeki anıtın metni

¹ John David Hawkins; *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I., Inscriptions of Iron Ages, New York 2000, s. 331-332.

Tiglat-plaser'e ait bu metinlerin hepsi D.D.Luckenbill tarafından Ancient Records of Assyria and Babylonia adı altında 1926 ve 1968'de iki cilt olarak yayınlanmıştır.

1.1.2. II.Adad-nirari (M.Ö 911-891) Devri Vesikaları

II. Adad-nirari'nin Asur'daki annallerinde, Adad-nirari'nin babası I. Tukulti-Ninurta tarafından kurulan Gula Mabedinin yeniden imarını kutlayan kısa bir metin ve uzun bir tanıtım bulunmaktadır. D.D. Luckenbill ARAB, New York 1968, cilt I, s.109 ve devamında bu metinden bahsetmektedir.

1.1.3. II. Asurnasirpal (M.Ö. 884-859) Devri Vesikaları

Kalah'ta (Nimrud) Ninurta Tapınağı'nın girişindeki duvar ve kaldırım döşemeleri üzerindeki annallerde bu dönemim son olayları anlatılır. İlk altı yılın büyük seferleri tarihlenir.

Metin, IR; Levha 17-26'da; AKA, 254 vd; Le Gac, Les Inscriptions d'Assur-nasir-aplu 3 vd; D.D.Luckenbill, ARAB I, no 437 vd; ARI, 2, no 536 ve devamında yayınlanmıştır.

Tel-Balâwât'tan (İmgur-bel) gelen kilise kürsüsü ve içerisinde iki kireç taşı levha bulunan sandık II. Asurnasirpal dönemine ait olup British Museum'dadır.

Dicle nehrini geçerek Kudmuh memleketine geldiğini söylemektedir:

"Dicle nehrini geçtim, (buradan) Kudmuh memleketine yaklaştım . . . Şehir kapısı önüne bir sütun diktim. İsyan eden bütün büyüklerin derilerini yüzdüm. Onların derileri ile bu sütunu örttüm. Bir kısmını sütunun içine gömdüm. Bir kısmını kazığa çaktım. Bazılarını sütun etrafında kazıklara bağladım. Birçoğunun derilerini de ülkemin sınırları içinde yüzdüm. Onların derilerini surlara serdim. Etlerini dilim dilim (parça parça) kestim!.

Başka iki metinde de:

1) "Dicle nehrini geçtim, Kudmuh memleketine g i r d i m . . . Kasiari dağlarını aştım, ikinci defa Nâiri ülkesine girdim."

2) "Fırat nehrini taşkın olduğu bir zamanda, koyun derisinden yapılmış tulumlarla geçtim, Kargamış ülkesine yaklaştım. Hatti ülkesi kralının haracını aldım. Kargamış

şehrinin harp arabalarını ve süvarilerini (ve) piyadelerini esir aldım. Bütün ülkelerin kralları huzuruma geldiler (ve) ayaklarına kapandılar²." diye bahsetmektedir.

1.1.4. III. Salmanasser (M.Ö. 858-824) Devri Vesikaları

Keilschrifttexte aus Asur Historichen Inhalls II, Leipzig 1922, no 113'te neşredilmiştir.

Bu kitabeler:

Monolit Kitabesi, British Museum'da bulunan kitabede Qarqar Muharebesine kadar, III. Salmanasser dönemi askeri faaliyet raporları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır

Siyah Obelisk, III. Salmanasser'in 1. ve 31. yılları arasındaki olayları anlatılır.

Balawat'in Bronz Kapıları, British Museum'da sergilenmektedir. Kral tarafından yazılan Salmanasser kapılarındaki bronz tabletlerde Balawat kapılarının dekorasyon bölümünü oluşturan on üç bronz şerit bulunmaktadır. Olaylar kronolojik bir sıra ile kazılmış ve Asur sanatkârları tarafından şekillerin üzerindeki tercüme tanımları kısaca yapılmıştır.

Kraliyet Yıllık Parçaları, Asur'da(Kalat Sherkat) bulunmuştur. Üç parçadan ibarettir. Bu parçaların ilki, KAH, II, no 19'da yayınlanmıştır. Monolit kitabesi çok az farklı bir kopyasıdır. İkincisi, KAH, II, no 110'da yayınlanmıştır. Bu ise Dikilitaş yazıtının çok az farklı bir kopyasıdır. Sonuncusu, Monolit'te verilen üçüncü yıl seferlerinin sonu ve Dikilitaş'taki dördüncü yılın başlangıcı olup ibid no 115'te yayınlanmıştır.

Adı geçen İngilizce tercümeleri, D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, Chicago 1968'de yayınlamıştır.

Geç Hitit ve Küçük Ârâmi Devletlerini tekrar Asur'un nüfuzu altına almış ve Urartu kralı II. Sardur'u büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu seferini anlatan bilgileri aşağıda şu şekilde okuyoruz: St. 59-68: "Saltanatımın üçüncü yılında Urartu ülkesi kralı Sardur isyan etti. Agusi'nin oğlu Mati-Ilu ile, Milid (Malatya) ülkesi (kralı) Sulumal, Gurgum ülkesi (kralı) Tarhulara, Kummuh ülkesi (kralı) Kustaspi, birbirlerinin kuvvetlerine güvendiler. Beyim (tanrı) Assur'un kuvvet ve kudretine (güvenerek) onlarla savaştım. Onları mağlûp ettim, öldürdüm. Dağın uçurum ve dar boğazına onların cesetlerini doldurdum. Arabalarını, sayısız miktarda aldım. Savaşın ortasında Sarduri'nin kendi elimle 72.950 kişilik halkını mallarıyla birlikte yakaladım. Sarduri canını kurtarmak için

² Benno Landsberger; *Sam'al, Karatepe Harabelerinin Keşfi ile ilgili Araştırmalar*, TTK. Yayınları, VII. Dizi, Sayı 16, Ankara 1948, s.76.

geceleyin (savaş alanından) kaçtı ve bir daha görünmedi ülkesinin sınırına kadar onu takip ettim. "

II. Asurnasirpal'ın oğlu III. Salmanasser döneminde Asur devletinin Kuzeydoğu Akdeniz'e (Çukurova, Antakya, Kahramanmaraş) gerçekleştirdiği seferlerin sıklaştığı görülür. III. Salmanasser bölge beylerinden haraç toplar, aynı zamanda Amanos Dağları'ndan da kereste temin eder.

MÖ 858 yılına ait bir Asur belgesi, Gurgum Kralı Mutalli'nin, Asur Kralı III. Salmanasser'e (MÖ 858-824) haraç ödediğinden bahseder. M.Ö. 853/852 yıllarına tarihlendirilen, yine III. Salmanasser'in seferlerinin anlatıldığı "Kurkh Anıtı"nda Fırat'ın batı yakasında gümüş, altın, kalay ve bronzun haraç alındığı kişiler arasında Qalparunda adında bir Gurgum kralı da karşımıza çıkar. Kahramanmaraş'ın güneydoğusundaki Pazarcık'ın 7 km güneyinde bulunan Pazarcık Ovası'nı doğu yönden çevreleyen Kazankıran Dağı'nın güney eteklerinde, Kızkapanlı Köyü-Gözlügöl obasında Asur çivi yazısıyla yazılmış bir sınır taşı bulunmuştur. Gaziantep, Adıyaman-Kahramanmaraş il sınırları arasında yer alan Gani Dağları'nın güneye uzanan dağ sıraları üzerindeki yaylada, muhtemelen orijinal buluntu yerinde dikilen bu sınır taşı, içeriği bakımından konumunu önemli kılmaktadır. Asur Kralı III. Adad-nirari (M.Ö.810-783) dönemine ait olan stel 140 cm yüksekliğinde, 44 cm genişliğinde ve 16.5 cm kalınlığındadır ve Kahramanmaraş Müzesi'nde sergilenmektedir³. III. Adad-nirari ve annesi Semiramis, Kummuha Kralı Uşpilulume'nin çağrısı üzerine olasılıkla M.Ö. 805 yılında Fırat nehrinden geçerler ve Arpad'lı Atarşumik'e karşı askeri güç uygularlar. Bundan sonra gelen satırlarda ise III. Adad-nirari, Kummuha Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam oğlu Qalparunda arasında sınır taşı diktiğini söyler. "Aynı yıl Kummuha Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palahım'ın oğlu Qalparunda arasında bu sınır taşını dikti." Yine III. Adad-nirari dönemine ait bir yazıtta, olasılıkla M.Ö. 796 yıllarında Arpad başkanlığında Asur'a karşı oluşturulan birliğin içinde Gurgum Kralı Qalparunda yer alır⁴. Yukarıda ele aldığımız Pazarcık-Kızkapanlı steli üzerindeki M.Ö. 773'lü yıllarda yazılmış olan ikinci bir yazıt ise III. Adad-nirari'nin oğlu IV. Salmanasser'e (MÖ 782-773) aittir. Babası III. Adad-nirari'nin politikasını izleyerek Kuzey Suriye seferlerini sürdüren IV. Salmanasser, Şam'a yaptığı

³ Veysel Donbaz; "Two NeoAssyrian Stelae in The Antakya and Kahramanmaraş Museums", *ARRIM*/8, 1990 s.4-24.

⁴ John David. Hawkins; *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol.I., s. 250.

bir seferden dönüşünde babasının diktiği taşa yeni bir yazıt eklemiş, Kummuha Kralı Ušpilulume'nin sınırını teyit etmiştir⁵.

III. Tiglat-plaser'in (M.Ö.744-727) saltanatının üçüncü yılına ait bir başka Asur belgesinde, Asur'a karşı ittifak oluşturan Urartu Kralı II. Sarduri'nin başını çektiği ve Melid, Kummuha gibi geç Hitit krallıklarının da yer aldığı birliğin içinde Gurgum Kralı Tarhulara'nın da adı geçer⁶.

1.1.5. III. Tiglat-plaser (M.Ö. 744-727) Devri Vesikaları

III. Tiglat-plaser yıllıklarını Kalah'ta (Nimrud) inşa edilen sarayın plakeleri üzerine kazdırmıştır. Fakat Asarhaddon aynı şehrin güneybatı sarayında kullanılmak için bu plakeleri söktürmüştür. P. Rost, *Die Thontafelinschrift*, yüzey II, 45'te neşredilmiştir. Ayrıca bu metnin İngilizce tercümeleri, D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Chicago 1968'de verilmiştir.

1.1.6. Asarhaddon Devri (M.Ö. 680-669)Vesikaları

Zincirli Steli, Asarhaddon döneminden kalan en önemli kalıntılardan birisidir. Zincirli'de 1888'de bulunmuş olan tablet'in kitabe çevirisi ve fotoğrafları ilk kez *Ausgrabungen in Sendshirli*, cilt I'de yayınlanmıştır.

Kırık B ve S kitabeleri, British Museum'dadır. Kırık B kitabesinin kırılmamış olan ilk satırları Asarhaddon'un tahta geçiş hikâyesini vermektedir. Tamamlandığı zaman muhtemelen Asarhaddon'un hükümdarlık mücadelesini ve Sanherip'in cinayetinin hikâyesini içermektedir. Bu kuşkular B kitabesinin çoğu kayıp kısımlarının restore etmeyi mümkün kılan parça halindeki S kitabesinin keşfinden sonra giderilmiştir.

S kitabesini tamamlayan diğer bir Asarhaddon parçası Schmidke, Meissnerin *Altorientalische Texte Untersuchungen I*, 73 ve devamında yayınlanmıştır.

A kitabesi British Museum'dadır. Asarhaddon kitabelerinin en iyi korunmuş olanıdır. Urartu kralı Arğişti tarafından yazdırılmıştır. Kralın saltanat mücadelesinin hikayesini içeren uzun bir tanıtımdan oluşmaktadır. Metin G.A. Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznyye Nadpisi*, Moskova 1960, s.127; A. Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, İzmir 1984, s.103'te neşredilmiştir.

⁵ A.K. Grayson; "Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums" *ARRIM* 8, 4-24, 2002.

⁶ D.L.Luckenbill; *Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II*, New York 1968, s.769-797.

1.2.Urartu Kaynakları

Medeniyetlerin üzerinde kurulmuş oldukları coğrafyanın tabiî ve beşeri şartları, insan topluluklarının siyasal, ekonomik, dinî ve de kültürel hayatlarını değişik şekillerde etkiler, tarihin gelişimine yön verir. Bu bağlamda, Urartu Devleti'nin kurulduğu Doğu Anadolu'nun coğrafi özellikleri, coğrafyanın tarihî olayların gelişimine etkilerinin en fazla hissedildiği mekânlardan birisini oluşturmuştur. Öyle ki bölge, denizden 2000 m veya daha yüksek düzlüklerle kaplıdır. Doğu Anadolu'nun orta kısmı, dağların birbirine girmesinin doğurduğu doğal bir kale görünümündedir. Urartu Devleti, bölgenin doğal savunma imkânlarından azami derecede yararlanmış ve buna güvenerek Asur'a kafa tutabilmiştir.

Gerçekten de, tarihte bölgelerin coğrafi olumsuzluklarının bazen üzerinde yaşayan topluluklara bazı olanaklar sağladığına şahit olunmaktadır. Urartular, bu zor tabiat şartlarında yaşamanın sağladığı avantajlar sayesinde Asur saldırılarından korunmuşlardır. Batısında Van Gölü, doğusunda yüksek Erek Dağı ile kuşatılmış olan ovanın, güneyi de yüksekliği 3500m'ye ulaşan güneydoğu Torosları ile çevrilidir. Güneyde Asur Krallığı ile Urartu başkenti arasında doğal bir set gibi yükselen bu engebeli dağlar, Urartu Krallığı'na çok avantajlı bir savunma olanağı sağlamıştır⁷. Urartular, coğrafi unsurların sağladığı bu avantajlı şartları kendi askerî ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanmada azami derecede başarı göstermelerinden dolayı, Yakın Doğu tarih arenasında uzun süre boy gösterebilmişlerdir⁸. Urartu merkezi yönetiminin sürekliliği ve etkinliğinde yerleşim merkezleri arasındaki yol ağının çok önemli rol oynadığına şahit olunmaktadır. M.Ö. IX.-VI. Yüzyıllar arasında Urartu kralları tarafından yapılmış olan bu ilk düzenli yollar, Urartu Devleti' nin Doğu Anadolu bölgesinin sert iklim koşullarına ve engebeli arazi yapısına uyum sağlayarak uzun süre başarılı bir biçimde egemenliğini sürdürmesinde çok büyük etki yapmıştır.

M.Ö. I. Binyılın ilk yarısında Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerine egemen olan Urartu Devleti, Anadolu ve Eski Ön Asya dünyasının en büyük

⁷ Oktay Belli; "Nair Hubushkia Ülkesi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı I* (23-26 Mayıs 1983), 31-39, Ankara 1984, s. 35.

⁸ Altan Çilingiroğlu; *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1999, s. 11.

madenci topluluğu olmuştur. Doğu Anadolu bölgesinde bulunan zengin demir, bakır, kurşun ve gümüş yatakları, ilk kez Urartular döneminde büyük oranda işletilmiştir⁹.

Geç Hitit Şehir Devletleri üzerindeki Asur-Urartu mücadelesinin kökeninde büyük oranda bu ülkelerin sahip olduğu maden zenginlikleri yatmıştır. Çünkü her iki tarafın da söz konusu ülkelerden haraç olarak maden aldıkları bilinmektedir. Gerçekten de Adıyaman-Malatya-Elazığ ve Tunceli'yi içine alan Orta Fırat bölgesi, oldukça zengin altın, gümüş, gümüşlü kurşun, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir¹⁰. Urartu kralı II. Sarduri'nin(M.Ö. 764-735) III. Tiglat-plaser'e karşı Kummuha kralı Kuştaspi ile imzaladığı dostluk antlaşmasıyla başlayan ve Gurgum ile Meliddu krallarının katılımıyla genişleyen koalisyonun temelinde, bölge maden zenginlikleri yatmış olmalıdır. Sarduri, bu şekilde bölge üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek suretiyle, Asur Devleti'ni bu maden kaynaklarından mahrum bırakmayı amaçlamıştı. Ancak, M.Ö. 743 yılında Halpa (Adıyaman-Gölbaşı)'da yapılan savaşta koalisyonun yenilmesi sonucu bölgenin kontrolü Asur'a geçmiştir. Gurgum, Kummuha ve Meliddu krallıklarının Urartu yerine Asur'a maden haracı vermeye başlamaları, Urartu ekonomisine ve maden endüstrisine büyük bir darbe indirmiştir¹¹. Bu bakımdan Urartu'nun aldığı yenilgi, askerî ve siyâsî olduğundan daha fazla ekonomik açıdan etkili olmuştur.

II. Sarduri'nin (M.Ö. 764-735), Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki devletler üzerinde kurmaya çalıştığı ve büyük ölçüde de başarılı olduğu girişimler, bir Asur-Urartu hesaplaşmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. M.Ö. 753'te Kuzey Suriye'de yapılan savaş, tarihe Urartu'nun Asur'a karşı nadir galibiyetlerinden biri olarak geçmiştir. Asur karşısında elde edilen başarılar, II. Sarduri'ye, yazıtlarda geçtiği şekliyle, “Güneşin battığı deniz (Akdeniz)'in ve buradan yapılacak ticaretin yolunu da açmıştır. Yunanistan ve Etruria'daki bazı mezarlarda ortaya çıkarılan Urartu eserleri, bu devletin Doğu Akdeniz kıyılarındaki, bazı kentleri ihracat limanı olarak kullandığının işaretleridir¹². II. Sarduri, M.Ö. 749 ve 746 yıllarında, Doğu Karadeniz Dağları civarındaki Qulha Ülkesi'ne iki sefer düzenledikten sonra, tekrar Güneydoğu Anadolu şehir devletleri üzerine askeri eylemlere girişmiştir. Kumahalhi (Adıyaman ve çevresi)

⁹ Oktay Belli; “Eskiçağ Dünyasının En büyük Madenci Krallığı: Urartular”, *Türkiye Arkeolojisi ve Üniversitesi* (1932-1999), Ankara 2000(2000a), 371-378, s.371.

¹⁰ Belli, “Eskiçağ Dünyasının En büyük Madenci Krallığı: Urartular”, s.372.

¹¹ Belli, “Eskiçağ Dünyasının En büyük Madenci Krallığı: Urartular”, s.372.

¹² Altan Çilingiroğlu; *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s. 21.

kralı Kuštašpi'yi mağlup eden II. Sarduri'nin yöreden elde ettiği ganimetlerin yanında, Kuštašpi'nin ödediği vergilerin çokluğu ve çeşitliliği dikkati çekmektedir. Asur krallarının da, uzun yıllar altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri elde ettikleri yörenin Urartu denetimine geçişi, Asur ekonomisine vurulan önemli bir darbe sayılmalıdır.

Van'da II. Sarduri Kroniğinde anlatıldığı üzere, Melitia'dan sonra ikinci seferde artık güneydeki Qumaha (Asur Ku(m)muh[i], Grek Kommogene) krallığıdır.

“....Sarduri deki: Qumaha ülkesinin kralı bağımsızdı(?), tek bir Urartu kralı oraya gitmemiştir. Yola çıktım Qumaha ülkesine doğru ilerledim. Tahkim edilmiş kralî şehir Vita'yı savaşıla aldım. Göl (bölgesinde bulunan) kralî şehir Halpa'yı fethettim. Kralî şehir Parala'yı fethettim. Kralî şehir Parala'nın mallarını aldım.(Qumaha ülkesinin kralı Kuštašpi[li]) huzuruma geldi, ayaklarına kapandı, onu (kendi yerine) atadım; bana haraç olarak 20 mina saf (?) altın, 800 mina gümüş, 3000 (parça) giyim eşyası, 2000 tunç kalkan, 1535 bakır kazanı verdi....¹³.

Doğuda kaybedilen yerleri yeniden kazanarak sistemli bir şekilde batı siyasetine dönmeyi amaçlayan III. Tiglat-plaser (M.Ö. 744-727), Yakın Doğu'daki varlığının büyük ölçüde, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarının geri alınmasına ve bu topraklardaki zenginliklerin yeniden Asur'a aktarılmasına bağlı olduğunu anlamıştır. Adı geçen Asur kralı, Orta Anadolu Platosu ve Asur arasındaki ticaret yolunu kesmiş bulunan Urartu çemberini parçalamak için, ordusunu harekete geçirdi. Çünkü bu sırada, başını Urartu kralı II. Sarduri'nin çektiği ve Arpad kralı Agusi'nin oğlu Matiiu, Melid kralı Sulumeli, Gurgum kralı Tarhulara, Kummuha kralı Kuštašpi, Que kralı Urukki, Kargamış'lı Pisiris ve Sam'al kralı Panammu'nun katıldıkları bir koalisyon, Asur için büyük tehlike oluştuyordu¹⁴. Bu koalisyon, Urartu'nun Asur'a karşı uyguladığı politikalarının ulaştığı başarının bir kanıtıdır. III. Tiglat-plaser, hâkimiyetinin üçüncü yılı olan M.Ö. 743'te, Urartu ve müttefiklerini, Adıyaman/Gölbaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrattı. Seferden sonra, Akdeniz kıyılarındaki kentlerden vergi alınabilmesi, Lübnan Dağları ve Amanos Dağları'nın zenginliklerinin tekrar Asur'a kalması, bu zaferin hemen meyve verdiğinin göstergeleridir¹⁵.

¹³ Melikishvili ; *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskow 1960, no.155 E.

¹⁴ D.D. Luckenbill; *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I-II, New York 1968, s. 272-273.

¹⁵ Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, s. 40.

1987 yılında Elazığ ilinin Karakoçan ilçesine bağlı Bahçecik köyünde yeni bir Urartu yerleşme yeri saptandı¹⁶. Burası Bingöl'ün 35 km. güneybatısında ve ünlü Urartu merkezi Palu'nun (eski Şebeteria) 30 km kadar kuzeydoğusundadır. Kalıntılar ise köyün hemen kuzeyindeki alçak bir sırt üzerinde ve eteklerindedir. 500m. kadar kuzeydoğusunda Demir Çağı tabakaları içeren bir höyük (Bahçecik I) yükselir. Bahçecik Urartu yerleşmesinde, sırt üzerine kurulmuş, 63X10 m. boyutlarında, dikdörtgen planlı bir yapı dikkati çeker. Çeşitli mekanlara bölünmüş bulunan bu yapı plan olarak Urartu konaklama istasyonları/kervansaraylarına benzer.

Bahçecik köyünde 1990'lı yılların başlarında Elazığ Müzesi uzmanları bir Urartu yazıtının varlığını saptadılar. Bazalt bir dikdörtgen blok üzerine Urartu çivi yazısıyla yazılmış bulunan bu kitabe modern bir köy evinin duvarı üzerinde ikincil malzeme olarak(şapolyen) kullanılmıştı. Bugün Elazığ Müzesi'ne taşınmıştır. Üzerinde 12 satır Urartu çivi yazısı bulunmaktadır. Satır aralıkları 4.5 cm'dir. 7. ve 12. satırlar kısmen kırıktır. Söz konusu bazalt bloğun, muhtemelen kule biçimli bir tapınağın cephesine ait olduğu açıktır.

Çevirisi:

Efendi Haldi'ye

Argiştı oğlu Sarduri bu susi ve hem de kaleyi kusursuz olarak inşa ettirdi. Sarduri söyler ki: Vali Zaia(ni)'yi Melitene kentine kadar, Qu(maha) kentine kadar, Ar(me) ülkesinin Nihiria kentine kadar (ve) Haşime ülkesine kadar yönetici olarak atadım.

Haldi'nin büyüklüğüyle ?.....

Anlaşılabacağı üzere, Urartu çivi yazısıyla kaleme alınmış olan kitabe esas olarak Elazığ'ın Bahçecik köyü yöresinde, Argiştı oğlu Sarduri yani Urartu kralı II.Sarduri (M.Ö. 760-730) döneminde "Sardurihinili" adıyla yeni bir kale kurulduğunu; baş tanrı Haldi için bir tapınak inşa edildiğini ve ülkenin batı/güneybatı ucundaki bir eyalete yeni vali atandığını anlatır¹⁷.

¹⁶Veli Sevin; "Elazığ /Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sıztemi Üzerine Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, Elazığ 2005, 379-384, s. 380-381.

¹⁷ Sevin, "Elazığ /Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sıztemi Üzerine Düşünceler", s.380-381.

1.3. Hiyeroglif Luwice Kitabeler

Vilayetlerde çok fazla olmayan Hiyeroglif Luwice Kitabeler tesadüfi bir şekilde bulunmuş olmalarına rağmen dönemin aydınlatılmasında birer hazine olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Boybeypınarı blokları en uzun ve en iyi korunan kitabeler olarak bilinir. Bloklar bu isimle anılan köyde bulundu. Kral Šuppiluliumas'ın karısı Panamuwatis tarafından Tanrıça Kubaba'nın taht ve masası için iki çift podyum yerleştirildi. Bu isim Asur kaynaklarında Ušpilulume'ye benzer görünür. M.Ö.805-773 en az krallık dönemini doğrulamaktadır. Panamuwatis'in oğlu Hattušilis Asurca kaynaklarda Qatazili olarak anılmaktadır. Hattušilis babasına halef olmaktadır. Malpınar Kaya Yazıtı kesinlikle Hattušilis veya Šuppiluliumas'ın vassallarından birisi Atayazas tarafından kuruldu, Asurluların tasdiklediği krallardan birisi ile eşimsenmesi benzerdir. Šuppiluliuma'nın kimliği Ušpilulume ile Boybeypınarı stelinde geliştirilerek yazılıdır. Eğer bu böyle ise Hattušilis Urartu kaynaklarında kral Kuštašpi görüldüğünde M.Ö.750 Ušpilulume'nin geçmiş yılını doğrulamaktadır ve M.Ö.773 arasında hükümdardır.

Diğer Yerli Kitabeler isimsiz kırıklardır. Adıyaman 1, boğa figürünün üzerinde duran Fırtına Tanrısının görüldüğü stel M.Ö. VIII. yüzyılın ilk yarısının stilistik özelliğini göstermektedir ve Yazı epigrafisi Boybeypınarı'na benzer bu sebeple Hattušilis veya Šuppiluliumas çalışması olması muhtemeldir.

Ancoz Köyünün yukarısında bir merkez, sel baskınından kaçabilecek kadar yükseklikte fakat sadece başlangıç araştırması için uzaktadır. Klasik kalıntı genişliğini gösterir. Fakat Hiyeroglif anıtlar ve heykellerle ilişkili pek çok bilgi vermektedir. Kalıntılar Demir Çağı Klasik periyodu içerisinde tapınakların en üst kısmında belirtilmektedir. Ancoz 1'den günümüze ulaşan metin parçaları “Bu masada Tanrılar Runtiyas ve Kubaba ve diğerlerine sunuları” kaydetmektedir. Ancoz 2 önemsiz bir parçadır. Diğer kırık parçalar Ancoz 3, diğer uzaktaki parçalarla ortaktır. Ancoz 4,5 ve 6 aslında Hattušilis ve Šuppiluliumas'ın isimlerini taşır. Bütün parçaların bir özelliği M.Ö. VIII. yüzyılın ilk yarısını gösterir.

Küçük Adıyaman steli 2, Fırtına Tanrısı kökensiz ve kaidesizdir. Stil özellikleri M.Ö. IX. Yüzyılın ilk zamanına tarihlenir. Kalıntıların kısa yazıtları kimliklenmesi için yeterlidir.

Samsat'ın yeri kendi kendine çok önemli elbette Hanedanın oturduğu ve krallık merkezi olarak dikkat edilir. 1990 Atatürk Baraj Projesi'nde sular altında kayboldu. Samsat 1

steli kötü muhafaza edilmesine rağmen M.Ö.900'e tarihlenip arkaik bir stil gözlenir. Fakat beraberindeki yazıtların tamamen okunması maalesef zordur. Parça bununla beraber Kummuha'da eski kitabe ve heykel geleneğinin varlığını gösterir. Bu sitede kısmen kayıp parçalar bulunmaktadır. Samsat 2 Bossert tarafından keşfedildi, Samsat 3 Wöfler tarafından görüldü ve Samsat kırık parçaları 1-10, Nimet Özgüç 'ün kazılarında keşfedildi.

Kummuha hanedanlığının şahıs adları ayrı bir özellik taşımaktadır. Hitit İmparatorluğunun ünlü isimlerini gösterir. Qatazili-Hattuşilis, Ušpiluluma-Šuppiluliumas ve Mutallu(Muwatalis). Bunun nedeni Kelekli stelinde gizli kral Tudhalyas (Karkamışlı Suhis'in kızıyla evlendi M.Ö.900) Kummuha bir krallık gibi düşünülebilir. Buna karşın diğer iki kral isimleri Kundašpi ve Kuštašpi (li) çarpıcıdır fakat İran isimlerine benzemesi aldatmacalı bir benzetmedir.

YAZITLAR

VI.1-2 Boybeypınarı 1 ve 2 (Levha 165)

Yer: Anadolu Medeniyetler Müzesi, Ankara, iki çift blok, nos. 21+22, 24+23

Durum: Çift- zayıf; kısmen aşınmış, kenarları zararlı

Alfabe: Kabartma

İşaret Özellikleri: Genellikle el yazısı

Özellikleri: -pa'nın karakteristik şekli

Yazı Bölünmesi: Çok nadir

Keşif: Yeni bir bağ için kaya kırılırken köylüler tarafından keşfinden kısa bir süre sonra Boybeypınarı köyünde 1931 yazında Koşay ve Von Der Osten tarafından görüldü. Bloklar klasik baştabanın parçasıyla bir duvar gibi yeniden kullanıldı. Bloklar onların keşfinden hemen sonra Ankara Augusteum'a götürüldü ve 1932 yazında Gelb tarafından kopya edildi.

Yayımlama: Hrozny. IHH 3 (1937) levha 19. (blokların bulunduğu gibi fotoğrafları), 20 (blokların Augusteum'e yığıldığı gibi fotoğrafları), 21-26 (blok 1'in fotoğrafları ve kopyası), 27-32 (blok 2), 32-37 (blok 3), 38-43 (blok 4); Gelb, HHM (1939), nos.4-7, s.23 levha şekilleri IV (Van Der Osten fotoğrafları), 5 (blok Augusteum'e yığıldı.) 6-9 (blok 1'in fotoğrafları ve kopyası), 10-13 (blok 2), 14-17 (blok 3), 18-21 (blok 4)

Basım: Hrozny, Ar. Or. 7 (1935), s. 133-155=id ve devamında (1937), s. 317-338; Meriggi, Acme 4 (1951), s. 199-216(s. 200, bloklar 1,2,3; s. 215, blok 4; Gelb tarafından yeniden yazım) Hawkins, An. St. 20 (1970), s. 69-97 levha 7 (genel görünüm), 8-11 (bloklar1+2, 2D ve 2A blokları Gelb'in fotoğrafları), 12-15 (bloklar 4+3 fotoğraflar (blok 4B ve C fotoğrafları Gelb tarafından yayınlandı.)

Şekil 9 yüzey s. 108 (Gelb tarafından yeniden düzenlenip karşılaştırılarak yazıldı.); Meriggi, Manuale II/2 (1975), nos.128-131, s. 73-84, Tav.13-14 (Hawkins takip edilip yeniden yazıldı.)

Uzmanlar:

Boybeypınarı 1.

§ 1 Bossert, Fs Friedrich, s. 64; Laroche, HH. No.294.

- § 2-3 Morpurgo Davies, An. St. 30, s.124 cit. 1.
 § 5 Bossert, Fs Friedrich, s. 64; Laroche, HH. Nos.280. I; 294; 368.2
 § 10 Hawkins, An. St. 31. s. 167 cit. 23 b.

Boybeypınar 2.

- § 1 Hawkins, An.St. 31, s. 167 şekil cit. 23a
 § 4a-b Hawkins, Kadmos 19, s. 134 cit.13.
 § 5 Bossert, Or. NS. 26, s. 115, Abb.5.
 § 8-10 Hawkins , An. St. 31, s. 167 f., cit. 23a
 § 13 Bossert, Or. NS. 30, s. 201.
 § 15 Bossert, Fs. Friedrich, s. 64.
 § 19 Starke, Stammbildung, Anm. 984.
 § 20-21 Hawkins, An.St. 31, s. 167 şekil cit.23a
 § 21 Meriggi, Athenaeum 29, s. 69 şekil.

İçerik:

Boybeypınarı 1. Kral Šuppiluliumas'ın karısı Panamuwatis tarafından Tanrıça Kubaba'ya bir taht ve bir masa onun hizmetine bir podyum olarak bloklar tahsis edilmişti. §§ 1-4, Panamuwatis (ve Azamis) tarafından tahsis edilmişti; §§ 5-10, koruyucu lanet; § 11, el yazısı imza.

Boybeypınarı 2. Panamuwatis tarafından Kubaba'nın bir heykeline tahsis edilmiştir. Onun babası Azamis tarafından bir taht ve bir masa podyum gibi bloklar dahi hizmet etti. § 1 Panamuwatis tarafından Kubaba'ya tahsis edildi. §§ 2-4 (kapalı); §§ 5-6 Azamis tarafından bir taht ve masanın sunumu; §§ 7-9 (kapalı); §§ 10-22, koruyucu lanet.

Zaman: Šuppiluliumas'ın saltanatı, muhtemelen Kummuha kralı Ušpilulume ile eşimsenebilir. M.Ö. 805-773 için Asur kaynakları doğrudur.

Metin: Ankara Müzesi'ndeki taşlardan direkt olarak alınan kopyaları alınarak sunuldu.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır.

VI.3. Malpınar (Levhalar 166-168)

Yer: Kaya Kitabesi, ilk şekli Adıyaman'a bağlı Göksu Irmağı üzerinde Malpınar Köyünden aşağı doğru yüksek kayalıklı Göksu'nun batı yüzeyinde bulunmuştur.

Tanımlama: Kitabe giysili yaptırılmış. Kaya yüzündeki panel gizli. Ön tarafta uzunca tıraşlandırılan bir pervaz, kitabenin başı seviyesinde izleyici sıraları bulunmaktadır. 6 sıra yazıt sağ el üst köşesinde sinistoverse serbestçe kullanılmaya başlar. Sağ kenardan kısa bir mesafe bir amu şekli tarafından kitabe çok yüksek doludur. Kötü hava koşullarından belirsiz olmasına karşın Asur etkisi azda olsa görülebilir. Büyük ihtimalle saçları ve sakalları bir demet ensesine düşmüş, sevimli bir fes kafasında, uzun püsküllü bir kaftan ve yüzüne sarılmış sarıyıyla(?) sol elinde uzun bir kurmay tutuyorken kitabe Boustrophedon'a sığıyor ve figür diğer satırlarda devam ediyor. Sağ tarafta yazıdan bir parça ayrılıyor ve sağ elin köşesinde dip sonlanıyor. Merkezin sol aşağısında büyük bir boş delik, bu define arayanların çalışması neticesinde oluşmuş olması muhtemeldir. II. 4-6 sol sonunda pek çok küçük boşluk ve yukarısında II.2 ve 3'ün verdiği zararlar. Bazı diğer boşluklar küçük zararsız sebeplere sahiptir ve yazıtın parçaları aşındığından dolayı okunaksızdır.

Boyut: yük.0.90 m; gen.1.80 m. satır yüksekliği. 0.14 m

Durumu: Parçalar fena değil

Yazılı Metin: Kabartma

Yazı Ayrımı: Biraz fakat bilhassa tamamen yazının gelişmiş değil

Keşif: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yüzey Araştırmaları sırasında Prof. Selahattin Aksu ile onun öğrencileri ve Hüseyin Sayıcı tarafından 1979 Eylülünde Kitabeler keşfedildi.

Yayınlama: Mustafa Kalaç tarafından X. Türk Tarih Kongresi 22- 26 Eylül 1986'da sunuldu. Yayınlayan Mustafa Kalaç Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Aktiviteleri(ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri I, No:3, Ankara 1987), s.53 (Türkçe), 55(İngilizce), lev.13(fotoğraf): Kalaç ve Hawkins An. St. 39 (1989), s. 107-112, fig.2 (kopya), lev.23(genel fotoğraf), 24, 25 (fotoğraf detayları), Kalaç X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, II. cilt (Ankara 1990), s. 607, levha 314-315, resim 10-12

Basım: Kalaç ve Hawkins.

İçerik: Kral(Kummuha) Hattuşilis'in vassalı Atayazas tarafından sunulmuş. § 1, isim ve adına sulmuş başlık. §§ 2-3, Onun efendisi adına eylemleri; §§ 4, kitabeye başlığı için dua; §§ 8-9, (zararlı) §§ 10-12, Dua, şükran; §§ 13-17, (zararlı lanet levhaları (ve apodosis)?); §§ 18-22, Lanet protas; §§ 23-24, zararlı lanet (apodosis); §§ [25],26-28, Kitabeye başlık için dualar.

Zaman: Stil ve içerik açısından Boybeypınarı ile kapalı bir bağlantısı vardır (Sukita ve Sari(?)ta

Irmak Beyinin şehirleri ve diğer isimler. Kral Hattuşilis Boybeypınarı'ndaki Hattuşilis ile Panamuwatis'in oğlu Kral Šuppililum gibi şüphesiz benzerdir. Ancoz 3'de Hattuşilis'in diğer isimleri Šuppililum ile beraberdir. Šuppililum şüphesiz Kummuha Kralı Ušpilulume ile aynıdır. M.Ö. 805 ve 773 yılları IV. Salmanasser III. Adad-Nirari'nin Pazarcık stelinde Hattuşilis ismi bulunmaktadır. Bu kitabe için M.Ö. 770-750 periyodundan daha sonrası Asur kaynaklarında Urartu kralı Kuštašpi (li) doğruladı.

Fotoğraflar: 1986, 1987 yaz aylarında Malpınar ziyaretleri sırasında fotoğraflandı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

VI.4 Adıyaman1 (Levhalar 169-170)

Yer: Kırık Yazıt, Adıyaman Müzesi No:493

Tanımlama: Temel geçme içerisinde beyaz kireç taşı yazıtının yarısı sol el aşağısına karşı Boğa üstünde ayakta duran Fırtına Tanrısının kabartma figürü. Tanrının bel aşağı parçası ve boğanın sırtının yarısı muhafaza edildi. Tanrı belinde kılıçla, kaftanla kuşatılmış uzun bir kıyafetle ve kıyafet uzunluğunun belinden aşağıya uzanmış buklet örgülü at kuyruğu. Boğa figürünün diz bükümü ve kaidenin sonundaki kuyruk bel-şekil perçemi gösterir. Tanrının arkasındaki ürün şekli iki rozettir. Sol merkez(A) ve ayrılmış (B); günümüze ulaşan yazıtlardan 4 satır son parçalardır. Son kenarın muhafazasıyla belki 1/2si orijinal ve 2/3'ün orijinal yüksekliği, 1.1sinistroverse sıçrayışı, II.2+3 dextroverse-sinistroverse, ve I.4 metnin sonunda dextroverse kapsıyor.

Ebatları: yükseklik korundu.(zıvana dahil) 0.83 m; muhafaza edildi. gen.0.30 m.; satır yük. 0.16-0.19 m.

Durumu: Muhafazası gibi, çift.

Satır bölünmesi: Kabartma

İşaret Formu: Anıtsal el yazması ile beraberdir.

Özellikleri:-pa'nın iki şekli; Boybeypınarı'ndaki gibi ta4 gibi literatür AR(HA)+ MALLEUS

Yazı Ayrımı: Sadece dört yerde görülebilir.

Keşfi: F.K. Dörner ve Hawkins tarafından 1969'da Adıyaman Halk Kütüphanesin'de görüldü.

Yayımlama: Hawkins An.St. 20 (1970), s. 100-105, lev. XVII (obv.'nin fotoğrafları sol kenar), fig. 6 (eser taştan kopyalandı)

Yayın: Hawkins ve devamında Meriggi Manuale II/2 (1975), no 122 s. 65 fig. Tav. X.(yeniden çizim)

Heykel: Orthman, USK (Adıyaman1) s.102-233,551, taf. 67fig.

İçerik: Kitabe İrnla'nın Fırtına Tanrısı'na adanmış.[Lacuna] §§1-2, adanmış[Lacuna]; §§ 9-6 koruyucu lanet (protastes) [lacuna]; §§ 7-8, koruyucu lanet (apodoses) (bitti)

Zaman: Boybeypınarı'na benzer kapalı, belki aynı saltanat, M.Ö. 805-773

Metin: Metin burada yazıtın verdiği birkaç öneriyi ileri sürer. 1969'da Adıyaman'da tamamen taş eser. 1987 Adıyaman Müzesi'nde taşla karşılık yazıtın karşılaştırılması.

Fotoğraflar: 1969 yazında Adıyaman'da fotoğraflandı. Aynı zamanda F.K. Dörner detayları araştırdı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

VI.5. Ancoz (Levhalar 171-172)

Yer: Parça Adana Müzesi. No.1336. Yayımlanmayan Ancoz parçasını içeren bu kırık parçanın alt parça birleşmesi Adıyaman Müzesi no.684'de görülür.

Tanımlama: İki bazalt legen birleşimi.

Boyut: (parça 1) korunan yük.0.30 m; korunan gen. 0.87 m, yük; 0.14 m. satır yük; 0.15 m; (kırık1+2) toplam yük. c. 0.80; toplam gen. (a kenarı), c. 1.0; toplam gen.(b kenarı) c. 0.90 m.

Durumu: İyi korunmuş benziyor.

El yazısı: Kabartma satır bölünmesi.

İşaret Şekilleri: El yazması

Yazı bölünmesi: Sadece bir yerde görülebilir.

Keşif: (Parça 1) Kahta'nın 20 km Fırat Nehri'nin kıyı kenarında Ancoz Köyündeki bir evin duvarının içine inşa edilmiş. 1958'de Dr. Teresa Goell tarafından görülmüştür. Klasik kalıntıları yüzeylerinde görülebilir. Tepenin aşağısındaki köyde heykel ve kitabenin diğer kaybolmaya yüz tutmuş parçaları bulundu. Bu kırık parça 1969'da fark edildiğinde hala evin duvarındaydı ve Dr. O. Aytuğ Taşyürek tarafından Adana Müzesi'ne alındı.

Yayımlama: Parça 1 Mellink lev. 12 fig. 6.(imal edilen alçı su geçirmez fotoğraf şeklinde) ve devamında Hawkins, An.St. 20 (1970) s. 97-100. lev. XVI (b) 'in ilk hali fotoğrafları fig. 4 (karşılaştırma ve fotoğraflardan iz kopyası) Parça 2, Birinci zaman için burada.

Yayın: (Parça 1) Hawkins, Yayımlama; Meriggi Manuale II/2 (1975) no.124, s. 67-69, Tav. XI (Mellink fotoğraflardan yeniden çizim)

Uzmanlar: §§ 1-2 Hawkins, An. St. 31, s. 168 cit. 24; Morpurgo Davies ve Hawkins, Hethitica 8, s. 284

İçerik: Kubaba ve Runtiyas'a ve diğer Tanrılara adandı.

Zaman: Boybeypınarı blokları ile eş zamanlı M.Ö. 800

Metin: (Para1) 1987 Aėustosunda Adana Mőzesi'ndeki tařtan direkt řeffaf kaėıda alınan kopya sayesinde elde edilen űrőn olduėu ileri sőrőlőp fotoėraflar takip edilir.(parça 2)

Fotoğraflar: 1987'de Adana'da ve 1990'da Adıyaman Mőzelerinde fotoğraflandı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır.

VI.6.Ancoz 2 (Levha 173)

Yer: Parça, yeri bilimiyor.

Tanım: Yazıtta iki satır parça kırık gösteriliyor.

Boyut: Verilmemiş

Durum: Kesin değil

El yazısı, Satır bölünmesi: Kabartma

Özellikleri: ARHA+MALLEUS Adıyaman için

Yazı Bölünmesi : Hiç birinde görünmüyor.

Keşif: Dr. Teresa Goell tarafından 1958'de Ancoz ziyareti sırasında bulundu ve köyün batısındaki yerden geldiği belirtilir.

Basım: Mellink, AJA 64 (1960) s.64 ve lev. 12 fig.8 (muhtemelen alçıyla orijinali kaplanıp fotoğraflandı)

Yayın: Beddua şekli satırda muhafaza edildi hemde satırlar görünür.

Zaman: Boybeypınarı ve Adıyaman'daki diğer Ancoz kırıkları ile benzer.

Metin: Metin burada deneme olarak sürülüp fotoğraflandı. Fotoğraflarda izlerinden basıldı.

Fotoğraflar: Parçaların bulunamaması sebebiyle fotoğrafın yeniden üretilerek yeniden basımı.

Çeviri: : Ekler kısmında yer almaktadır.

VI.7-8 Ancoz 3 ve 4 (levha 174)

Yer: Kırık parçaların yeri bilinmiyor. Görünüşe göre Adıyaman Müzesinin deposunda değil.

Tanım: İki kırık parça Ancoz 3, iki satır parçası muhafaza ediliyor. Ve Ancoz 4 bir satır parçası Anıtsal benzer parçalar.

Boyut: Ancoz 3 korunmuş, yük. C.0.24m; korunmuş gen. 0.38 m; Ancoz 4 korunmuş yük.0.23 m; korunmuş gen; 0.40 m. satır yüksekliği korunmamış

Durum: İyi muhafaza edilmişe benzer

Yazı: Kabartma

İşaret Şekilleri: Anıtsal.

Satır Bölünmesi: İki yerde korunmuş (Ancoz 3)

Keşif: Han mevkii'ne benzer bir tepede bilinir. Muhtemelen Ancoz 1 ve kırık parça Ancoz 2 ve yazıt heykellerin birleşmesiyle 1977 Haziranda Özdoğan tarafından yönetilen yüzey araştırmaları esnasında bulunmuştur.

Yayımlanması: M. Özdoğan Aşağı Fırat Bölgesi 1977 Yüzey Araştırmaları (İstanbul1977) s.101 f., lev. On p. 106 (cetvelle fotoğraflar)

Basım: ilk kez burada

İçerik: Yetersiz muhafaza hükmünde

Zaman: Hattuşilis ve Šuppiluliumas'ı anmasından Boybeypınarı 1 ve 2 'ye benzer.

Metin: Fotoğraflardaki ip uçlarından yeni iddialar oluşturularak metin düzenlenmiştir.

Fotoğraflar: Prof. Mirjo Salvini tarafından fotoğraflanmıştır.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

VI.9 Ancoz 5 (Levhalar 175-176)

Yer: Bloklar zarar görmüş. Adıyaman Müzesi no. 364

Tanımlama: Asurlu püskül elbise kenarıyla giydirilmiş. Ters dönmüş ayakkabısı ve parmaklarıyla kurmay taşır.

Ebatları: yük. 074 m; muhafaza edilen gen. 1.24 m; yük. 0.44(pütürlü kıyafetle giyinik) satır yüksekliği 0.20 m

Durum: çift- bakımsız

El yazması: Kabartma

İşaret Şekilleri: El yazması

Yazı bölünmesi: Görülebilir.

Keşif: Ancoz Köyü'ne yüksekte bakan kısımda Han mevkii diye söylenen yerin sırtında yaklaşık 1 km güneybatıda klasik bir büyük kalıntı görülebilir. Yaklaşık 100 m kuzeybatıdaki bu yapı Taş kabartma Kitabeleri ve Hiyeroğlif yazılarıyla 1975 ve 1977'de Aşağı Fırat Yüzey Araştırmaları başkanı Prof. Mehmet Özdoğan tarafından dikkat çekti.

Daha sonra yeniden tanımlanan bu bloklar Adıyaman Halk Kütüphanesine taşındı ve orijinal haliyle muhafaza edildi.

Basım: M. Özdoğan ve Ümit Serdaroğlu 1975, Aşağı Fırat Bölgesi Yüzey Araştırmaları (ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, seri I, no.I, Ankara 1977) ; Sedat Alp Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Aktiviteleri (ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri 1, no. 3, Ankara 1983)

İçerik: Diğer Ancoz kırıklarında görüldüğü gibi 1a'da Kommagene Tanrılarının listesi, 1 ve 2 'de kral Šuppiluliumas ve diğer kişiler, Tarhunti'den söz eder.

Zaman: Görünürde Kommagene genel gruplandırılması aşağıdaki gibi verilebilir. Kralları Šuppiluliumas (Ušpilulume) ve onun oğlu Hattušilis, böylece M.Ö. IX. Yüzyıl sonu ve VIII. Yüzyıl başı Boybeypınarı 1ve 2 'ye benzer.

Metin: Fotoğraflardan kopyalandı.

Fotoğraflar: 1990 yazında Adıyaman Müzesi'nde fotoğraflandı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

VI.10 Ancoz 6 (Levha 173)

Yer: Kırık parça Ancoz köyünde bir evin duvarında orijinal haliyle durur.

Tanımlama: Yazıtın satırı Dextroverse parçası içerir.

Ebatları: Korunmuş yük. 0.16 m; korunmuş gen. 0.34 m; yük. Bilinmiyor

Durum: Zayıf

El yazması: Kabartma

İşaret Şekilleri: Karışık Anıtsal- el yazması(ta)

Keşif: Mehmet Alagöz'ün evinin duvar inşaatında 1977'te Mehmet Özdoğan tarafından onun yüzey araştırmaları sırasında bulunmuştur.

Basım: M. Özdoğan ve Ümit Serdaroğlu, 1975 Aşağı Fırat Projesi Yüzey Araştırmaları (ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, seri 1, no. 1 Ankara 1977) s. 76 fig. ve lev.13 fig.36

İçerik: Muhafazasına karar vermek yetersiz

Zaman: M.Ö. VIII. Yüzyıl diğer Kommagene yazıtlarına benzer

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır.

VI.11 Adıyaman 2(Levhalar 177-178)

Yer: Stel Adıyaman Müzesi no. 492

Tanımlama: Stel küçük beyaz kireçtaşı temel içinde uygun zıvanada kırılmış dipte bulunup, üstü yuvarlaktır. Dikkat çekici özelliği Fırtına Tanrısı figürü sağa dönük, uzunca sakallı, kıvrık at kuyruğu yapılmış saçlı, boynuzlu migfer takmış, kısa kollu beline kadar uzun kemerli, kılıçlı ve dışa dönük parmaklı ayakkabıları, sağ eli arkasında yuvarlak çıkıntılı bir şey taşıyor gibi görünürken, sol eli önündedir. Figürün yukarısında Güneş diskinin kanatlarının izi görülmektedir.

Ebatları: yük. 0.72 m, gen.0.50 m; yüzeyi içine alan yük. 0.43 m; orj. gen. 0.18m

İşaret Formları: Anıtsal

Keşfi: 1969 yazında Hawkins ve F. K. Dörner tarafında Adıyaman Halk Kütüphanesi'nde görüldü. Zamanında detayları araştırılmadı.

Basım: Hawkins, An. St. 20 (1970). lev. XVIII a-b, fig.7 ve 8(Heykeltraş'ın yaptığı çizimden kopya edildi.)

Yayın: Hawkins, s. 105-108; Meriggi, Manuale II/2 (1975) no.123, p.66 fig. Tav., X

Heykel: Orthmann, USK (Adıyaman 2) s. 101 fig.551, Taf. 67 g.

İçerik: Stelden ve imzalardan atfedilmiş olduğu anlaşıyor.

Zaman: Malatya 1'den daha geç Stil özellikleri görülmektedir.

Metin: 1987 yazında Adıyaman Müzesindeki taş eserlerle karşılaştırılarak metin incelemesi yapıldı.

Fotoğraflar: 1969 yazında Adıyaman'da fotoğraflandı. Aynı zamanda Prof. F.K. Dörner tarafından detay fotoğrafları alındı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

VI.12. Samsat 1 (Levha 179)

Yer: Adıyaman Müzesi'nde (numarasız)

Tanımlama: Yetersiz muhafazası sebebiyle üst kısmı kaybedilen stelin diğer parçaları merkezde zıvana içerisinde. (A) , Kalıntıdaki figür sola dönük bir kral olup üst kısmı ile başının kayıptır. Uzun saçaklı kaftan ve dışa dönük parmaklı ayakkabısı dikkat çekici özellikleridir. Sol (B) ve sağ (D) kenarları yazıt hakkında ipuçları vermektedir.

Ebatları: Muhafaza edilen yük, 1.53 m (artı zıvana 0.42 m); 0.61 m.; yük. 0.41m

İşaret şekilleri: Muhtemelen el yazması

Keşfi: Human ve Puchstein tarafından 3 Haziran 1883'te Samsat Köyü ve Höyük arasında bulundu.

Basım: Human ve Puchstein, Reisen (1890), Textband, s. 182, fig. 28.

Yayın: Meriggi ve Manuale II/2 (1975), no.126, s. 69-72, Tav.11 (Charles yeniden çizer)

Heykel: Orthmann, USK (Samsat) s. 100f. 553.

Metin: Kesin olmamakla beraber tanımlanabilen kelimeler ileri sürülebilir. Fakat metin incelemesi için arama çalışmaları yetersiz bulunmaktadır.

Fotoğraflar: 1990'da Adıyaman Müzesi bahçesinde fotoğraflandı.

VI.13. Samsat 2 (Levha 180)

Yer: Parça kayıp

Tanımlanması: Kitabenin iki satırını içermektedir.

Ebatları: Muhafaza edilen yük. c. 0.17 m.; muhafaza edilen gen. 0.21 m.; muhafaza edilen yük.c.7.0 cm

Durum: Çift muhafaza edilmiş gibi

Alfabe: Kabartma

İşaret şekilleri: Karışık el yazması

Keşfi: Bossert tarafından 1958'de görüldü.

Basım: Bossert, Or. Ns. 28 (1959), s. 272 f.

Yayın: Bossert ve devamında Meriggi, Manuale II/ 2 (1975), no. 127, s. 72 fig. Tav. XI

İçerik: Yetersiz muhafaza hükmünde

Zaman: Kesin olmamakla beraber M.Ö. IX.- VIII. yüzyıl arası

VI.14. Samsat 3 (Levha180)

Yer: Kırık parça, yeri bilinmiyor .(kayıp)

Tanımlama: Aslında parçalar temel bir zemindeymiş gibi görünür.

Ebatları: yük., 0.29m.; diam, c. 0.32 m.

Durum: Temiz muhafaza edilmişe benzer.

Alfabe: Oyulmuş

İşaret Şekilleri: El yazması

Keşfi: Samsat Höyük yakınındaki çiftlik inşaatında Wäfler tarafından 1960 yılında görüldü. Parça üzerindeki bilgiler görülemez.

Basım: Steinherr, RHA 30 (1972) s. 81-84

Yayın: Steinherr aynı yazıda

İçerik: Anıtsal Epigrafi ile tamamlanmakta.

Zaman: Kesin olmamakla beraber M.Ö. IX.- VIII. yüzyıl arası

Metin: Fotoğraflardaki ipuçlarından yararlanılmakta.

Fotoğraflar: Steinherr tarafından basılan fotoğraflardan başkasına rastlanılmaz.

VI.15. Samsat Parçaları (Levhalar 181-184)

Yer: Kırık parçalar Adıyaman Müzesi'nde no. 4771 (kırık 1); 4772 (kırık 2); 3452 (kırık 3); 2147 (kırık 4); 4735 (kırık 5); 1685 (kırık 6); 4733 (kırık 7); 1860 (kırık 8); 3813 (kırık9) 2274 (kırık 10).

Tanımlama: Samsat Kazı numaraları tercih edilir.

Parça 1 (St. 89-232) Blok beyaz kireç taşı görünümünde olup üst kısmı muhafaza edilmektedir.

Sağ parçanın yüzeyi tamamen hasarlı, sol parçanın yüzey seviyesi hemen hemen silinmiş işaretlere sahiptir.

Ebatları: yük, 0.38m.; gen. 1.40m.; yük.0.49m.; satır yüksekliği, 0.20m.

Durum: Hasarlı

Alfabe: Kabartma

İşaret özellikleri: Karışık Anıtsal- el yazması

Parça 2 (ST:89-233 A-B) Beyaz kireçtaşı blok iki parçaya ayrılmış, üst kısım ve kenarları muhafaza edilmektedir

Ebatları: yük. 0.63m.; gen. (iki parça beraber) 1.50m.; gen. 0.46m.; satır yüksekliği 0.20m.

Durum: Büyükçe silinmiş

Alfabe: Kabartma

İşaret şekilleri: El yazması

Parça 3 (ST. 86-298) Blok sağ kenarından oyulmuş durumda olup, beyaz kireçtaşı bloğun görünümünü kaplayan bir genişlikte yazıtın iki satır parçalarını kaplamakta.

Ebatları: Muhafaza edilen yük. 0.28m.; muhafaza edilen gen. (heykel yüzeyi) 0.13m; gen. (yazılı yüzey) 0.22m.; satır yüksekliği 0.15m.

Durum: Çift muhafaza edilmişe benzer.

Alfabe: Kabartma

İşaret Şekilleri: El yazması

Parça 4 (ST:84-79) Siyah bazalt parça

Ebatları: yük.0.24m.; gen. 0.20m.; gen.0.08m.; satır yüksekliği, 0.15m

Durum: Çift muhafaza edilmişe benzer

Alfabe: Kabartma

Parça 5 (ST:89-182) Siyah bazalt parça kırık 2'yi işaret eder.

Ebatlar: yük. 0.09m.; gen. 0.10m.; yük. 0.10m.

Durum: Küçük parça

Alfabe: Kabartma

Parça 6 (ST.83-344) Siyah bazalt parça en alt parça olduğu düşünülebilir.

Ebatları: yük. 0.18m.; gen. 0.20m.; yük. 0.12m.

Durum: Küçük parça

Alfabe: Kabartma

Parça 7 (ST.89-480) Siyah bazalt kase şeklindeki parça

Ebatları: yük.0.09m.; gen. 0.15m.; yük.0.04m

Durum: Küçük parça

Alfabe: Kabartma

Parça 8 (ST.83-389) Beyaz kireçtaşı parçacığı Kitabenin bir satır parçasını taşır.

Ebatları: yük.0.10m.; gen. 0.15m.; yük. 0.03m.

Durum: Küçük parça

Alfabe: Kabartma

Parça 9 (ST. 89-98) Siyah bazalt parça, Kitabenin iki satır parçasını içerir.

Ebatları: yük. 0.10m.; gen. 0.12m.; yük. 0.11m.

Durum: Küçük parça

Alfabe: Kabartma

Parça 10 (ST. 84-146) Siyah bazalt parça 3 parçacık taşır kimliklenemez

Ebatları: 0.09×0.09m; yük. 0.04m.

Durum: Ufak parça

Alfabe: Kabartma

Yayın: Parça 3, 4, 6, 8, 10 için Hethitica 10 (1990) s. 129-133, lev. 1-1,

Zaman: M.Ö. IX.- VIII. yüzyıl

Metin: Yeni metinlerin Adıyaman Müzesi'nden alındığı ileri sürülür.

Fotoğraflar: Benzer şekilde fotoğraflandı.

VI. 16. Ancoz 7 (Levhalar 185-186)

Yer: Blok Adıyaman Müzesi no. 686

Tanımlama: Günümüze kadar ulaşan Ancoz bloklarının en eskisi olma özelliğine sahiptir.

Ebatları: yük. 0.40m.; gen. kenarları 0.75m.; satır yüksekliği 0.20m.

Durum: A kenarının başlangıcı hariç iyi durumdadır.

İşaret Şekilleri: El Yazması

Alfabe: Kabartma

Keşif: Kitabe gruplarından biri Sedat Alp 1979 kazı sezonu sırasında tarafından düzeltildi.

Basım: Sedat Alp, Ancoz Kazıları, 1979; Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Aktiviteleri (Ankara 1987) s. 61-64, lev. 15-18

Zaman: Kummuha kralı Šuppiluliumas M.Ö. VIII. Yüzyıl. Boybeypınarı 1 ve 2 ile zamandaş.

Fotoğraflar: 1990 yazında Adıyaman'da fotoğraflandı.

VI.17. Ancoz 8 (Levhalar 187-188)

Yer: Blok Adıyaman Müzesi no.682

Tanımlama: Blok hasarlı olup üst ve dip kısımlar muhafaza edilmiş, kenarları ise kayıptır.

Ebatları: yük. 0.75m.; iyi muhafaza edilen gen. 0.93m.; yük. 0.44m.; satır 0.20m.

Durum: İyi muhafaza edilmiş gibi

Alfabe: Kabartma

İşaret Şekilleri: El yazması

İçerik: Dag Hurtula ismi ve vezirlerinin eylemlerinin iki ismi görülmektedir.

Zaman: Diğer Ancoz bloklarıyla eş zamanlıdır.

Fotoğraflar: 1990 yazında Adıyaman Müzesin’de fotoğraflandı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

VI.18. Ancoz 9 (Levhalar 187-188)

Yer: Parça Adıyaman Müzesi'nde no. 683

Tanımlama: Bloğun alt ve dip parçaları muhafaza edilmiş, kenarları hasarlıdır.

Ebatları: yük. 0.71m.; iyi derecede muhafaza edilen gen. 0.46m.; yük. 0.52m.; satır yüksekliği 0.20m.

Durum: İyi muhafaza edilmiş gibi

Alfabe: Kabartma

İşaret Şekilleri: Anıtsal El yazması

Zaman: Diğer Ancoz bloklarıyla eş zamanlıdır.

Fotoğraflar: 1990 yazında Adıyaman Müzesin'de fotoğraflandı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

VI.19 Ancoz 10 (Levhalar 187-188)

Yer: Parça Adıyaman Müzesi no.485

Tanımlama: Parça bloğun açık yüzeyinde bulunan parçacıktır. Üst kısmı muhafaza edilmesine karşın kenarları kayıptır.

Ebatları: yük. 0.75m.; muhafaza edilen gen. 0.66m.; muhafaza edilen yük. 0.13m.; satır yüksekliği 0.15-0.16

Durum: İyi muhafaza edilmişe benziyor.

Alfabe: Kabartma

İşaret Şekilleri: El yazması

İçerik: Diğer Ancoz bloklarına benzer konusu vardır. Tanrılara bağış hakkında bilgi verir.

Zaman: Diğer Ancoz bloklarıyla eş zamanlı

Fotoğraflar: 1990 yazında Adıyaman Müzesin’de fotoğraflandı.

Çeviri: Ekler kısmında yer almaktadır

İKİNCİ BÖLÜM

ADİYAMAN YÖRESİ VE HİTİT İMPARATORLUĞUNUN YIKILIŞI

2.1. ADİYAMAN YÖRESİ

Adıyaman Palanlı Mağarasında yapılan incelemelerde kent tarihinin M.Ö. 40000 yıllarına kadar uzandığı anlaşılmıştır. Yine Samsat-Şehremuz Tepe'deki tarihi bulgulardan M.Ö. 7000 yılına kadar Paleolitik M.Ö. 5000 yıllarına kadar Neolitik M.Ö.3000 yıllarına kadar Kalkolitik ve M.Ö. 3000-1200 yılları arasında da Tunç Çağı dönemlerinin yaşandığı anlaşılmıştır. Yöredeki arkeolojik kazılarda bulunan Paleolitik (40.000) ve Neolitik dönemlere ait çakmak tasından yapılmış el baltaları, delici ve kazıcılar, obsidienden yapılmış ok uçları, pişmiş toprak parçaları; Kalkolitik döneme ait pişmiş topraklardan yapılmış kaplar ve objeler, Erken Tunç Çağı'na ait madeni eserler; Demir Çağı'na ve Helenistik döneme ait taş ve pişmiş topraktan eserler, Roma dönemine ait kandiller, çeşitli kaplar, heykeller ve taş eserler bulunmuştur. Yapılan kazılarda ilk yerleşimler M.Ö. 7000 yıllarına kadar uzanmakta olup, Arkeolog Pitard; Pirin Mağaralarında duvar resimlerine rastlamıştır. Özellikle Pirin, Zeyd, Haydaran, Palanlı ve Gümüşkaya'da yapılan araştırmalarda mağaralara, höyüklere (Örenli), kale ve şehir harabelerine, heykel ve kabartmalara, köprü, kemer ve saray sütunlarına rastlanmıştır. Pirin (Örenli) Köyü yakınlarındaki kayalar içine oyulmuş mezarlar ve su yolları mevcuttur¹⁸. ODTÜ Aşağı Fırat Projesi kapsamında yer alan, Kültür ve Turizm Bakanlığının işbirliğiyle yapılmakta olan, Samosata su yolu araştırmasının amacı bu kültür değerlerinin Atatürk Barajı göl suları altında kalmadan saptanması, mimarisinin ve hidrolik sisteminin ayrıntılarıyla incelenmesi ve belgelenerek gelecek kuşaklara iletilebilmesidir. Adıyaman ili, Samsat-Kahta, ilçeleri arasında yeralan, Fırat nehri'nin batı kıyısı boyunca uzanan antik Samosata su yolu tümüyle Atatürk Barajı göl suları altında kalmaktadır. Adıyaman ilinin 37 km. güneydoğusunda ve Fırat nehri kıyısında yer alan Samsat ilçesinin sınırları içinde bulunan Samosata ören yeri, antik çağda

¹⁸Yusuf Halaçoğlu; "Adıyaman" maddesi, *TDVİA*, C.1, İstanbul 1988, 377-379, s. 377.

Kornmagene krallığının başkenti ve Roma döneminde İmparatorluğun doğu sınırları üzerindeki en önemli yerleşmelerden biridir. Kuzey-güney ve doğu-batı arasında bağlantı sağlayan ana yollar üzerinde yer alması ve coğrafi konumunun elverişliliği nedeniyle çağlar boyunca önemini koruyabilmiştir. Samosata su yolunun tarihini saptamak şimdilik kesinlikle olanaksızdır. Su yolunun yapımına ait hiçbir yazılı belge olmamakla beraber, Prof. Dr. Naumann kentin tarihi gelişimiyle bağlantılı olarak 200 de Septimus Severius devrinde yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir. 1. yüzyıldan sonra Roma eyallerlerinde yaygınlaşan su iletim sistemleri Anadolu'da da çeşitli bölgelerde belirgin örneklerle bilinmektedir¹⁹.

Anadolu'nun ilk ciddi ve büyük siyasi yapılanması olan Hititlerden önce Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bölgenin önemli bir yerleşme yeri olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Bu bölgede var olduğu düşünülen Hahhum'un yeri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Fırat nehri kenarında Samsat'a ya da kuzeyinde bulunan Lidar Höyük'e yerleştirilmiştir. Hahhum'un önemli bir ticaret merkezi olduğunu biliyoruz. Burada Asurlu tüccarların bir ticaret kolonisi bulunuyordu. Özellikle kalayın buradan alınarak Anadolu'nun diğer şehirlerine ulaştırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok tüccarın burada deposu bulunmaktaydı. Hahhum'dan aldıkları malları diğer şehirlere ya da Asur'a taşıymaktaydılar. Hahhum şehrinde her türlü malın bulunduğunu da öğrenmekteyiz. Hahhum'un yününden, kumaşından, altınından, kalayından, bakırından, gümüşünden ve değerli taşından bahsedilmesi burada aranılan her şeyin bulunabileceğini göstermektedir. Hahhum, Asur-Kaniş arasında önemli bir istasyon durumundadır. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya getirecekleri malları buradan alarak gelmişler, Asur'a gidecek altın ve gümüşü de buradan teslim alarak Asur'a taşımışlar diyebiliriz²⁰.

Hititlerin büyük siyasi yapılanmasının ardından Adıyaman, Anadolu'ya egemen olan devletlerin çoğunun egemenlik sahası içinde yer almıştır. Sırasıyla bölgeye sahip olan devletler; Hitit, Hurri, Mitanni, Kummuha, Urartu, Asur, Babil, Med, M.Ö. 6.yy.dan itibaren Pers, Büyük İskender, Selevkos, Kommagene, Roma, Doğu Roma (Bizans),

¹⁹ Ülkü İzmirligil; "Samosata Su Yolu Araştırması, Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları", *ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları*, Seri I, No. 3, Ankara 1987, 281-289, s. 281.

²⁰ Hasan Ali Şahin; *Anadolu'da Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın no. 7, Kayseri 2004, s.31-32-33.

Emevi, Abbasi, Ermeni, Artuklu, Haçlı, Zengi, Eyyubi Selçuklu, Moğol, Memlûk, Dulkadir, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti olarak sayılabilir²¹.

Eski Hitit Devleti (M.Ö.1800-1400)'nin 19 kralından biri olan I. Hattuşili zamanından kalan çift dilli askeri icaraatı konu alan belgede ilk sefrelerin Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi'ne düzenlenmiş olduğu belirtiliyor. I. Hattuşili dönemine ait olan Urşu²² kuşatması, Eski Ön Asya'nın diğer iki büyük uygarlık merkezi olan Mezopotamya ve Mısır'ın Anadolu ile ilişkiye geçtiği bu bölge o çağın koşullarında stratejik bir öneme sahipti. Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'dan gelen ticaret yollarının birleştiği, yine bu yolların Doğu Akdeniz limanlarına açıldığı söz konusu bölge ve buradan Doğu Akdeniz kıyılarına uzanan yerler o çağda gereksinim duyulan hammaddeler açısından zengindi. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye, erkenden uygarlığın geliştiği Mezopotamya'nın da etkisiyle Anadolu'nun diğer yerlerine bakarak bu açıdan daha önce önemli mesafelerin kat edildiği, zengin kentlerin bulunduğu yerd. Bu nedenlerle Hitit Krallığı tarihinin erken dönemlerinden itibaren oraya yönelme ihtiyacı hissetmiştir. Urşu kenti Anadolu'nun güneydoğusunda yer aldığı bilinmekle, Fırat nehrinden Amanos Dağları'na kadar olan bölgede olabileceği kabul edilmekle beraber hâlâ lokalizasyonu kesin olarak yapılamayan kentler arasındadır²³.

Özellikle Geç Hitit Devletlerinden Kargamış'a ve Kummuha'ya yerleşim alanı olması M.Ö. 6. yüzyıla kadar devam etti (M.Ö. 69)²⁴. Asurlular, II. Sargon döneminde Kummuha Krallığı'na son vererek kendi hâkimiyetlerini kurdular (M.Ö.708). II. Sargon bölgeyi ele geçirdikten sonra yerli halkın büyük çoğunluğunu Güney Mezopotamya'ya sürdü. M.Ö. 605 yılında Asurlular'ı yenen Babilliler Adıyaman'ı da egemenlikleri altına aldılar. Adıyaman'daki Babil egemenliğine son veren (M.Ö. 553) İran Hükümdarı Büyük Keyhüsrev daha önce topraklarından sürülmüş olanların eski yerlerine dönmelerine müsaade etmiştir. Persler yöreyi Satrap'lar (valiler) aracılığı ile yönetmişler ve Adıyaman'da önemli kültürel izler bırakmışlardır²⁵.

²¹ Yusuf Halaçoğlu; "Adıyaman" maddesi, *TDVİA*, s. 377.

²² A. Goetze; "An Old Babylonian Itinerary", *JCS* 7, 1953, 51-72. (Goetze 1953, 69-70'de Urşu'nun Samsat ve Birecik arasında aranması gerektiğini kabul etmiştir.)

²³ Turgut Yiğit; "Urşu Kuşatması Metni'nin Yeniden Düzenlenmesi", *Anadolu/Anatolia* 31, Ankara 2006, 43-53, s. 44-45-46.

²⁴ M. Taşdemir; *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.1.

²⁵ Yurt Ansiklopedisi; "Adıyaman", Anadolu Yayıncılık, C.1, İstanbul 1981, 190-201, s. 192.

M.Ö. 553'te Pers egemenliğine giren bölgedeki bu hâkimiyet M.Ö. 333'te Makedonyalı Büyük İskender'in III. Darius'u mağlup etmesine kadar devam etti. Persleri bölgeden atarak hâkim olan İskender'in kısa bir süre sonra ölümü ve imparatorluğunun parçalanmasıyla Selevkoslar Adıyaman topraklarının yeni hâkimi oldular. 263 yıllık Selevkos hâkimiyeti yöreye özgü bir devlet olan Kommagene Krallığının kurulmasıyla son buldu (M.Ö. 69)²⁶.

Merkezi Sümeysat (Samsat) olan Kommagene Krallığının kurucusu 1. Antiochos Nemrut Dağındaki mezar anıtlarının da adına yapıldığı kişidir. Krallığın M.S.72'ye kadar devam eden 141 yıllık ömründe 6 kral hüküm sürmüştür²⁷. Kommagene Kralları çevrelerinde bulunan devletlerle iyi ilişkiler içerisinde olup siyasî amaçlı evlenmeler yaparak bağımsızlıklarını korumuşlardır. M.S. 72'de Kommagene Krallığı'nın bağımsızlığına son veren Romalılar bölgeye hâkim olmuşlar ve bu dönemde Samsat büyük bir askerî garnizon halini almıştır. Kavimler Göçü'nün etkisiyle M.S.395'te Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı Roma diye ikiye ayrılmasından sonra Adıyaman Bölgesi Doğu Roma İmparatorluğu'nda kalmıştır²⁸.

Halife Hz.Ömer zamanında 636'da Yermük Savaşı'nın Müslümanlar tarafından kazanılmasının ardından Bizans Suriye'yi kaybetti ve Adıyaman İslâm akın sahası içine girdi. İslâm-Bizans çekişmesi Fırat boylarına hâkim olma mücadelesiydi ve bu durumdan en çok etkilenen Adıyaman oldu. Bunun sonucunda bölge yerleşimlerinde önemli ölçüde tahribatlar meydana geldi. İlk fetih Hz. Ömer zamanında gerçekleşmesine rağmen daha sonra tekrar Bizans sınırlarına dahil olan Adıyaman, 670 yılında Samsat, Besni ve çevresi de dahil olmak üzere Emeviler tarafından tekrar fethedilmiştir. 758 yılında ise Abbasi hâkimiyetine girmiştir. İslâm ülkesini Doğu Roma İmparatorluğu topraklarından ayıran askerî sınır bölgesi yani Avasım kentlerinin dış kısmını oluşturan ve sugûr adı verilen kaleler arasında yer almıştır. Bölgeye ilk Türk girişi 378'de Hunlar ve 516'da Sibirlerle gerçekleşti. Bunlar bir keşif akını olup, bundan sonra Abbasiler devrine kadar 2,5 asır boyunca tespit edilebilen başka bir giriş yoktur²⁹.

²⁶ Taşdemir; XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi, s.1.

²⁷ Adıyaman Valiliği; Adıyaman İl Yıllığı 1967, Kemal Matbaası, Adana 1967, s.147.

²⁸ Yurt Ansiklopedisi; "Adıyaman", s. 196.

²⁹ Taşdemir; XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi, s.2.

XI. yüzyılın II. yarısına kadar Ermeni hâkimiyetinde kalan kent Müslüman Oğuz Selçukluların Anadolu'yu yurt edinmek için akınlarını yoğunlaştırdığı sahaları içinde yer aldı. Adıyaman Türk-İslâm orduları tarafından ilk kez Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği komutanlarından biri olan Gümüştekin tarafından hâkimiyet altına alınmıştır (1066)³⁰. Ancak bölge I. Haçlı Seferi esnasında kurulan ilk Haçlı Kontluğu olan Urfa Haçlı Kontluğu'nun (10 Mart 1098) idarecisi Baudouin de Boulogne tarafından ele geçirilmiştir. Urfa Haçlı Kontluğunu ortadan kaldırmasından sonra da Adıyaman 1150 yılından itibaren Harput Artuklu Emiri Kara Aslan'ın eline geçti. Böylelikle Adıyaman'daki Hristiyan hâkimiyeti de son bulmuş oldu. Artuklulardan sonra kısa bir müddet Eyyubi Meliki Efdal'in hâkimiyetine giren Adıyaman, 1226 yılında Anadolu Selçuklu egemenliğine girdi. Adıyaman'daki Selçuklu düzeni uzun müddet devam ettirilemedi. Alâeddin Keykubat'ın 1237 yılında aniden ölümü, yerine geçen çok genç ve tecrübesiz oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in babasının yerini dolduramaması Selçuklu düzenini hızla bozdu ve bundan Adıyaman ve çevresi de nasibini almakta gecikmedi. Moğol istilasını arifesinde devletin zayıflaması ve parçalanması sürecinin ilk emarelerinden olan Babai isyanı, Adıyaman-Kâhta-Samsat yörelerinde başladı. Babai İsyanının yaptığı tahribatı ve Selçukluların zayıfladığını fark eden Moğollar Anadolu'ya girerek 1243 yılında Erzurum yakınlarında Köseadağ mevkiinde Selçuklu ordusunu saf dışı ederek Anadolu'yu istilaya giriştiler. Moğol istilasını durdurabilen tek güç olan Memlûklar (1277) Adıyaman bölgesinin de Moğol zulmünden kurtulmasına vesile olmuşlardır.

1337 yılında Zeyneddin Karaca Bey tarafından Memlûklu himayesinde Maraş ve Elbistan merkezli olmak üzere kurulan ve yaklaşık iki asır hüküm süren Dulkadiroğulları bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu durum 1516 da Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine almasına kadar devam etmiştir³¹.

17.yy. Celâli İsyanları ve konar-göçer aşiretlerin zaman zaman yaptığı tahribatlar ve gerekse Osmanlı gerilemesine paralel olarak Adıyaman'ın sosyo-ekonomik yapısının zayıflaması Adıyaman'ın önemini sonraki asırlarda iyice kaybetmesine yol açtı³². XIX. asır geldiğinde iyice bakımsız ve sapa kalmıştı. Tanzimat'tan sonraki idarî

³⁰Halaçoğlu, "Adıyaman" maddesi, *TDVİA*, s. 377.

³¹Taşdemir; *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, s.4.

³²Adıyaman Valiliği; *Adıyaman İl Yıllığı*, s. 51.

düzenlemelerde 1841’de kaza, 1849’da Diyarbakır Vilayetine bağlı bir sancak durumuna getirildi ve Besni, Kâhta ve Siverek de kaza olarak Adıyaman’a bağlandı. 1859’da Malatya’nın sancak olmasıyla beraber Adıyaman tekrar kaza yapılarak Malatya Sancağı’na bağlandı³³. Daha sonra 1883’te Ma’mûretü’l-aziz (Elazığ) vilayetine bağlanarak Cumhuriyete kadar bu statüsünü devam ettirdi. Cumhuriyetin ilanından sonra 1923’ten 1954’e kadar Malatya’nın ilçesi olarak kalan Adıyaman 22 Haziran 1954’te 6418 sayılı yasa uyarınca Besni, Gerger ve Kâhta ilçeleriyle on altı nahiyeden oluşan bir il durumuna getirildi. Daha sonra Çelikhan, 1958’de Gölbaşı, 1960’ta da Samsat ilçe yapılarak Adıyaman’a dahil edildi³⁴.

2.2. HITİT İMPARATORLUĞU’NUN YIKILIŞI

Hitit Devleti, M.Ö. II. Binyılın ilk yarısında Anadolu’da ilk kez geniş manada siyasi birliği sağlayan Devlet olmuştur. I.Şuppiluliuma (M.Ö 1380-1340) ile başlayıp ardı ardına gelen başarılı krallar sayesinde Ön Asya’nın en güçlü Devletlerinden biri olan Hitit Devleti, yüzyıllarca süren egemenlik sürecinden sonra, M.Ö.1200 yılını izleyen yıllarda yıkılmıştır. İmparatorluğun çökmesine neden olan olaylar dizisi, yeni veriler ışığı altında yoğun bir biçimde tekrar araştırılmaya başlanmıştır³⁵.

Geç Tunç Çağı’nın sonlarına doğru (M.Ö.1200) Hitit İmparatorluğu ve onunla birlikte Yakın Doğu’da daha birçok askeri gücün yıkılıp tarih sahnesinden silinmesine neden olan tarihi olaylar yeterince açık değildir. Bunun yanında yine arkeolojik veriler yaygın bir tahribatın varlığıyla kentlerin yakılıp yıkılma senaryosunu önermektedir; buna bağlı olarak yaklaşık üç yüzyıl boyunca Hitit uygarlığının yayıldığı tüm bölgelerde gerilediği vurgulanmakta, ancak bazı bölgelerde kültürel devamlılığın bulunduğu da giderek doğrulanmaktadır³⁶.

Hitit İmparatorluğu çok güçlü olduğu bir dönemde aniden yıkılmıştır. Bilim adamları imparatorluğun yıkılmasının nedenleri olarak;

1. Kuraklık ve kuraklığın sebep olduğu kıtlık,
2. Ekonomik durumun kötüleşmesi,
3. Düşman ülkelerinin sürekli saldırıları,

³³ Yurt Ansiklopedisi, Adıyaman, s.198.

³⁴ Halaçoğlu, “Adıyaman” maddesi, TDVİA, s.378.

³⁵ J.D.Hawkins; *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, Bonn 2002, s.410-412.

³⁶ Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları*, s.410-412.

4. Ülkede yaşayan halkların çeşitli ırklara mensup olması,
 5. Hitit Devletinin deniz gücünün olmaması,
 6. Güvenliğin feodal sisteme dayanması³⁷, dır.
- 1 Kuraklık ve kuraklığın sebep olduğu kıtlık: Yiyeceğin az olması sebebiyle halk kötü beslenmekte, bu da insanları hastalıklara karşı dayanaksız kılmakta, bu nedenle kişiler ölmektedir. Bu durum bazı yerleşmeleri ortadan kalkmasına veya nüfusun azalmasına yol açmaktadır. Böylece devletin asker toplaması güçleşecektir. Etrafı düşmanlarla çevrili olan Hitit devleti için bunun büyük bir sorun olduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle Hitit Devleti'nin son krallarının Mısır ve Ugarit'ten hububat istedikleri görülmektedir³⁸. Kadeş anlaşması nedeniyle aralarında derin dostluklar oluşan Mısır, kıtlık yaşayan Hititlere, gemilerle buğday yardımı getirmiştir. Bu topraklarda yoğun şekilde su azlığı sorunu yaşayan Hititler suya çok büyük önem vermişler: "Bu nedenle Hititler'den günümüze sadece Konya'da Ereğli İvriz, Ilgın Layburt, Kadınhanı Köylütolu, Hatıp, Kurunta, Fasıllar, Eflatunpınar, Pınarbaşı, Karakuyu gibi çok sayıda anıt havuz bulunmaktadır. Hititler suya öyle önem veriyordu ki, temiz su kaynağını kirleten kişinin suçu ölümdü. Bu durum, Hititler ve bu topraklarda tarih boyunca yaşamış medeniyetlerin en büyük sorununun kuraklık olduğunu açık şekilde gösteriyor.
 - 2 Ekonomik durumun kötüleşmesi: Boğazköy-Yukarı Şehir'de Tapınak mahallesinin son evresinde, mahallenin dinsel karakteri azalmış, buradaki yapılar depo olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum siyasal ve ekonomik durumla ilgilidir³⁹. Ekonomik durumun kötüleşme sebeplerinden bir diğeri ise başarısız savaşıardan dolayı savaş ganimetlerinin azalması, tapınak inşaat masraflarının ve Hitit ülkesinde ticari faaliyetlerin zayıf olmasının⁴⁰ da etkisini ekleyebiliriz.
 - 3 Düşman ülkelerinin sürekli saldırıları: Anadolu'daki kavimlerin dil ve ırk bakımından farklı olması nedeniyle devamlı isyanlar çıkmıştır. Kuzeyde kabileler

³⁷ Süleyman Özkan; 'Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü' *Tarih İncelemeleri Dergisi XIII*, İzmir 1998, 71-81, s.71.

³⁸I. Singer; "Datings the End of the Hittite Empire", *Hethitica VIII*, 1987,413-421, s.415-417.

³⁹P. Neve; "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa", *Anadolu Araştırmaları XII*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, 21-40, s.29-30.

⁴⁰Süleyman Özkan; "Önasya'da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi X*, İzmir 1995, s. 211-218.

halinde yaşayan Kaşkalar bir türlü hâkimiyet altına alınamamıştır⁴¹. Hitit kralları savaştan kaçınmak ve bir müttefik kazanmak için de kızlarını ya da kızkardeşlerini gelin olarak düşman ülkelerin krallarına vermektedirler.

- 4 Ülkede yaşayan halkların çeşitli ırklara mensup olması: Hitit halkı ya da kendi ifadeleriyle Neşalılar dışında, Anadolu'da başka kavimlerde vardı. Bunların en önemlisi Hatti halkıdır. Ahmet Ünal'a göre⁴², Hitit kralları Hattilere ait kentleri siyasal, askeri ve kültürel sebeplerle birer birer yok etmişlerdir. Elazığ'dan Adana'ya kadar uzanan alanlarda küçük krallık halinde yaşayan Hurri kavmi Hitit devletini siyasal olmasada dinsel anlamda çok etkilemiştir. Diğer bir ırk olan Luwilerin, Hititlere kendi hiyeroğlif yazısını verecek kadar ülkeye nüfuz ettiklerini yazıtlardan anlayabilmekteyiz. Diğer bir halk da aşağı ülkenin güneyinde yaşayan Lukkalardır.
- 5 Hitit Devletinin deniz gücünün olmaması: Bir kara devleti olan Hititlerin kıyı bölgelerinde Hititli olmayan kavimler bulunmaktaydı. Bunlar Antalya'da Lukkal, Kizzuwatna'da Hurri ve Luwiler, Suriye kıyılarında Batı Samileri oturmakta olup ticaretle uğraşan bu kavimlerin kendi donanmaları bulunuyordu. Donanmanın yokluğu Mısır ile olan bağların kopmasına bunun sonucunda da gerekli hububatın ülkeye getirilemeyip kıtlık yıllarında sorunların büyümesine sebep olduğu sanılmaktadır⁴³.
- 6 Güvenliğin feodal sisteme dayanması: Hitit Devleti kralları ülkeyi Tanrı adına yönetiyorlar, Tavananna krala yardım ediyor prenslerde saray görevlisi veya rahip olarak görev yapıyorlardı.

Hitit İmparatorluğunu yıkılmasındaki asıl sebep olarak gösterebileceğimiz prenslerin yönetimindeki eyalet bölünmesidir ki, buna göre prenslere büyük bir imtiyaz verilmiştir⁴⁴. Şöyle ki: Hitit yönetim sisteminde görülen bu feodal yapı, memleketin dahili idaresinde de kendini gösterir. Gerçekten de Hitit Devleti'nin doğrudan doğruya kendisine ait toprakları da bir takım idari bölgelere ayırmış olduğunu görüyoruz. Özellikle Yeni Devlet zamanında Anadolu toprakları, tıpkı Mısır'da olduğu gibi, Yukarı

⁴¹ Özkan, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", s.72.

⁴² Ahmet Ünal; *Yakılıp Yıkılan Eski Anadolu Kentlerinin Akıbeti: Hitit Göçleri ve Hitit İşgalinin Anadolu İskan Tarihinde Doğurduğu Demografik Sonuçlar, Akyurt-Devam Anı Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s.367.

⁴³ Özkan, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", s. 73.

⁴⁴ Özkan; "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", s.76.

Memleket ve Aşağı Memleket diye iki büyük kısma ayrılmıştı. Kendisine bir eyaletin idaresi verilen prens, burada hem hudut muhafızlığı (BEL Madgalti) yaparak askerlik hizmetini ifa ediyor, hemde vilayet dahilindeki vergi toplama işlerini yürütüyordu. Ayrıca da ihtiyarlar heyeti ve şehir komiseri ile birlikte vatandaşlar arasında meydana gelen davalara bakıyordu. Şu halde nasıl Büyük Hitit Kralı aynı zamanda başkomutan, başyargıç ve başrahiplik görevlerini ifa ediyorsa, Hitit valileri devletin o bölgedeki askeri ve idari işlere bakıyor ve resmi toplantılara başkanlık ediyorlardı⁴⁵.

Merkezi hükümetin otoritesi gittikçe zayıflamış, daha çok dini işlerle ilgilenen krallar, ülkenin parçalanmasına engel olamamışlardır. Özellikle III. Hattuşilis'nin asıl kral olması gereken III. Murşili ve Kurunta'nın hakkını gasp etmesi, bir iç isyanın çıkmasına sonucunda ise devletin parçalanıp yıkılmasına sebep olmuştur⁴⁶.

Hitit Devletini yıkan kavim ya da kavimler hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ege Göçleri bunlardan biridir. Deniz kavimlerinin birden bire M.Ö XII. yüzyılda ortaya çıktığını düşünmek yanlış olur. Deniz Kavimleri M.Ö. XIII. yüzyılın sonlarında, III.Ramses'in öncülü Merneptah zamanında Mısır'a saldırmışlardır⁴⁷. Deniz kavimlerinden kasıt Yunanistan, Adalar ve Batı Anadolu'da yaşayan halklardır. Genellikle Akha ya da Miken olarak bilinen bu kavimlerin yaşam tarzları denize bağlıdır. Hitit Kralı'nın M.Ö. 1200'lerde ya da 1200'lerden hemen sonra Kuzey Suriye'deki yarı özerk kent Ugarit'e yazdığı mektubunda da (Lunadusu Mektubu / RS) adı geçen halkların denizden gelen işgalciler olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bu dönemde istila şeklinde değildi⁴⁸. Mısır kralı III. Ramses (M.Ö.1197-1165) Medinet Habu'daki mabedin duvarlarında "Kuzey Kavimleri " ya da "Deniz Kavimleri" diye bilinen düşman saldırılarını şu şekilde anlatmaktadır;

" Hatti Ülkesi'nin hiç bir krallığı bu saldırıya karşı koyamadı. Kod, Karkamış, Arzawa, Alasia tahrip edildi. Amurru Krallığı'nın bir yerinde karargah kurdular diye ifade etmekte ve ökü z arabaları ve gemilerle ilerleyen bu kavimlerin her yerde insanları son ferdine kadar yok ettiklerini anlattıktan sonra önlerinde bir ateşle Mısır'a doğru

⁴⁵Ekrem Memiş; *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa 2006, s.148-149

⁴⁶ Özkan; "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", s.76.

⁴⁷ Birgitta Eder; "Eski Çağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, Tarihsel Çerçeve (M.Ö. yak. 14. - 12. yy)*, 15 Ekim 2005-16 Temmuz 2006 Bochum Alman Madencilik Müzesi, Bochum 2005, 275-282, s.279.

⁴⁸ Eder, "Eski Çağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri", s.282.

ilerlemeye başladılar.” demektedir⁴⁹. M.Ö. XIII. yüzyılın sonlarında bütün Önasya’yı sarsan bu kavimler göçüne iştirak eden kavimlerin çoğu Ege ve Akdeniz bölgesinden geldiği için modern Tarihçiler tarafından “Ege Göçleri” ya da “Deniz Kavimleri Göçü” denilen bu göç hareketi neticesinde, Önasya’nın büyük krallıkları olan Hitit, Mitanni ve III. Babil(Kas) devletleri tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Mısır Devleti, Ege kavimlerinin yıkıcı tahribatından, verdiği amansız mücadele ile kendisini güçlükle kurtarıırken, Asur coğrafi konumunun uzaklığı sebebiyle, bu tehlikeden hiçbir zarar görmeden kurtulmayı başarmıştı. Şimdi o, Önasya’nın en güçlü devleti olarak kendisini görüyordu ve herhalde Anadolu’ya hâkim olmaması için hiçbir sebep kalmamıştı⁵⁰.

A. Ünal Ege Göçleri ile İlgili :

“Tüm bu felaket Ege Göçleriyle geldikleri varsayılan ve Deniz kavimleri denen ve Mısır kaynaklarında biraz daha abartarak tüm Önasya’yı ve Yakın Doğu’yu yağmalamak, yakıp yıkmaktan sorumlu tuttukları yarı hayali bir kavme atfetmek hiçbir zaman gerçekleri aksettirmez. Buna göre en başta Hatti (Hitit), Qadi (Kizzuwatna), Kargamış, Arzawa ve Alasia (Kıbrıs) olmak üzere hiçbir kavim, denizden gelen bu çapulculara karşı koyamamıştı. Mısırlılar’ın bu kavimlerle ilgili haberleri o kadar abartmalarının bir sebebi, belkide onların denizden gelmeleri ve tıpkı Orta ve Yeni Çağların korsanları gibi en başta Mısır olmak üzere Doğu Akdeniz sahillerini yağmalamalarıydı. Firavun Merneptah ve III.Ramses ‘in yazıtlarında Aqaiwasa (Akalar?), Luka (Lukkalar?), Sardana, Denyen (Danunalar?), Šakar/iša (Sekles, Sikloi, güya Sicilya?), ŠI/rdn (Sardoi, Sardunya?), Plst (Peleset güya Filistinliler?) ve Turša/ TIš (Teres, Tuša, güyaEtrüskler?) olarak gecen bu kavimlerin, Etrüsk, Aka, Filistinliler, Lukka, Sardunyalılar, Sicilyalılar vs. gibi tarihi devirlerde karşımıza çıkan kavimlerden hangilerine tekabül ettikleri çok tartışmalıdır ve bu konuda henüz bir fikir birliği sağlanamamıştır”⁵¹. Hitit İmparatorluğunun M.Ö. XII. yüzyılın başlarında Ege Göçleri neticesinde yıkılmasından sonra Asur Devleti, Anadolu’ya hâkim olacak ve Akdeniz ticaretinde söz sahibi olabilecekti. Fakat Asur Devleti kolaylıkla gerçekleştirebileceğini sandığı amacında hesaba katmadığı gelişme ile karşılaştı. Bu gelişme Arami Göçleri idi ve Ege Göçlerinin meydana getirdiği karışıklıktan fırsat bilip kültür merkezlerine doğru

⁴⁹ Ekrem Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, Tubitak Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2000, s.108.

⁵⁰ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.130.

⁵¹ Ahmet Ünal; “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3, (Arkeoloji Özel Sayısı), Adana 2006, 15-44, s.38.

akın etmeğe başlamışlardı. Bu göçler aralıksız sızıntı halinde gerçekleşmiş olup bu sebeple Asur Devleti gelişimini ilerleme ve gerilemeler şeklinde yapmaya mecbur kalmıştır. M.Ö XI. ve X. Yüzyıllar tam anlamıyla Arami asrı olmuştur denilebilir. Bu asırlar içinde Âramilerden Bit-Zamani kabilesi Diyarbakır civarına, Bit-Âdinî kabilesi Fırat nehrinin büyük kıvrımı içerisine, Bit-Agusî kabilesi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar kabilesi Gaziantep civarına, Bit- Brutaş kabilesi de Kayseri Civarına kadar sokulmuş idiler. M.Ö. IX yüzyıla kadar Asur Devletinin bütün gücünü Ârami Kabileleriyle harcamasından faydalanan Urartular siyasal birliklerini oluşturmaya başlamışlar ve nihayet Asur kralı Asurnasirpal zamanında (M.Ö. 884-859), merkezi bir devlet kurmayı başarmışlar bununla beraber Urartu Devleti en güçlü olduğu M.Ö. XII. yüzyılda, Anadolu'da ancak Malatya'ya kadar yayılabiliyordu. Çünkü, bu asırda Orta Anadolu'da Frig Devleti vardı⁵².

I.Şuppiluliuma'nın Suriye'yi kuşattığı dönemde Hitit İmparatorluğuna bağlı bir krallık merkezi olarak kurduğu Karkamış'ı, kökleri oğullarından birisine dayanan ve beş kuşak süren bir hanedanlık yönetmiştir. Söz konusu sülalenin en sonuncu üyesi ve I.Şuppiluliuma'nın torununun torunu olan Kuzi-Teşup Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen karışık dönemde kültürel devamlılığın sağlanması açısından odak noktasındaki kişilik haline gelmiştir. Politik kargaşalara rağmen Fırat eyaletlerini bir arada tutabilmiş ve doğrudan Şuppiluliuma'nın soyundan gelmesi hakkına dayanarak aslında Hattuşa kralına özgü olan “ Büyük Kral” unvanını almasına neden olmuştur⁵³. Ali M. Dinçol'a göre Devletlerin yıkılmasıyla uluslar hemen kaybolmaz. Hititler ile akraba olan Luwiler de yeni gelenlerin baskısı sonrası Kuzey Suriye'ye çekilmişler, orada Sami ırkından olan Aramiler ile kaynaşmışlar ve M.Ö. 1200 yıllarından sonra da küçük yerel devletler halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kendilerini kültürel anlamda Hitit İmparatorluğuna bağlı saydıkları kullanmış oldukları Hiyeroglif yazısından ve krallarına koydukları eski Hitit adlarından bellidir. İşte Geç Hitit Devletleri dönemini başlatanlar ve Tevrat'ta Het oğulları olarak anılanlar bunlardır⁵⁴.

Yakın bir zamana kadar Orta Anadolu Bölgesinde Demir çağlarının başlangıcı ve sonu ile ilgili pek çok belirsizlik bulunmaktaydı. Fakat son yıllarda bölgede yapılan kazılar ile birlikte özellikle Hitit İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak M.Ö. 1190 yıllarında

⁵² Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.131.

⁵³ Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları*, s. 410-412.

⁵⁴ Ali M.Dinçol; “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, 18-76, s.53.

yıkılışı ve Son Tunç Çağı'nın sona ermesi ile başlayan Karanlık Çağın aslında Erken Demir Çağı olduğu belirlenmiştir⁵⁵. Demir Çağı sonu genellikle M.Ö. 330 civarına yerleştirilmiştir. Buna göre arada gecen 900 yıl hakkında bilgi sahibi olabilmek tarihi kaynaklar açısından mümkün değildir. Muhtemel kaynaklar Tabal bölgesindeki yazıtlardan ibaret olup bu bilgiler ışığında tarihi olayları kurgulayabilmek olası değildir.

Demir Çağı'nı kendi içerisinde; Erken, Orta, Geç Demir Çağı olarak ayırmak kronolojik anlamda faydalı olmaktadır. Erken Demir Çağı'nı Hitit İmparatorluğunun yıkılışından yani M.Ö. 1200'lerden hemen sonra başlatmak olasıdır. Bir dizi radyokarbon temelli tarih, bütün Erken Demir Çağı'nı M.Ö. XII.-X. Yüzyıllar arasına yerleştirmektedir. Orta Demir Çağı'dan Geç Demir Çağı'na geçişi M.Ö. VIII. yüzyıl sonu ve VII. yüzyıl başlangıcına tarihlemek mümkündür; Geç Demir Çağı Helenistik Dönemin başlangıcı olan M.Ö. 330'a kadar gelir.

⁵⁵Şevket Dönmez; "Amasya Müzesi'nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Helenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış", *TÜBA-AR* 4, 2001, 89-99, s.90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇ HİTİT KRALLIKLARININ KURULUŞU

3.1. GEÇ HİTİT KRALLIKLARI

Ege göçlerinden sonra Anadolu'da ortadan kalkan Hitit ve Mitanni büyük Devletlerinin yerine şimdi Frig ve Urartu Devletleri teşekkül etmiş, Mezopotamya'daki Büyük Kassit (III. Babil) devletinin yerini ise Asur devleti ile müteaddit Arami Kabilelerinin kurduğu şehir devletleri almıştı. Bunlardan Urartu ve Frig sahası arasında kalan Kayseri ile Malatya arasındaki bölgede ise Hitit devletinin bakiyesi olan birtakım küçük prenslikler bulunuyordu⁵⁶. Hattuşa'nın M.Ö. 1200 sıralarında tahrip edilmesinden sonra Anadolu'da Hitit kültürü yaşamını yitirir. Çünkü kültür faaliyeti halka mal olmamış, yalnız saraya ve dar aristokrasi çevresine sınırlı kalmıştı. Buna karşılık daha M.Ö. II. Binin ikinci yarısı boyunca Hitit uygarlığının etkisine girmiş olan Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya'da Hitit geleneği süregider⁵⁷. Ege göçleri ile Anadolu'nun eski mühim şehirlerinden birçoğu tahrip edilmişti, başta Hattuşaş olmak üzere Kaniş (Kültepe), Şamuha gibi II. Binyılın önemli şehirleri artık tamamen tarihe karışmışlardır. Fakat bunların yerine Sam'al, Gurgum gibi Hitit vesikalarında adları geçmeyen bir takım yeni şehirler kurulmuştu. Aynı hal Kuzey Suriye içinde varitti. Ugarit, Alalakh ve Katna şehirleri artık birer harabe tepesinden başka bir şey değildiler. Fakat burada Halep ve Karkamış gibi bazı eski şehirler bu devirde de önemlerini muhafaza ediyorlardı. Bilhassa Karkamış şehri VIII. asır sonunda Asur kralı II.Sargon tarafından bir Asur eyaleti yapıncaya kadar Hititliliğini muhafaza etmişti. Geç Hitit Şehir Devletlerinin tesbitini güçleştiren başka bir nokta da, bu şehirlerin hakkında en iyi bilgiyi veren Asur vesikalarının Hitit Devleti zamanındaki coğrafi isimlerinden tamamen farklı ülke ve şehir adları vermesidir. Örneğin Van ve havalisi Nairi memleketleri, Kayseri ve havalisi Tabal, Antitorosların başladığı dağlık bölge Hilakku, daha güney taşlık Kilikya'ya kadar uzanan bölgeye Que diyorlardı. Bu suretle Önasya

⁵⁶ Firuzan Kınal; *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962, s.232-233.

⁵⁷ Ekrem Akurgal; *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, 2000, s. 142.

memleketlerinin evvela Ege Göçlerine, onun hemen arkasından Sami Ârami göçlerine maruz kalması ve göçlere tekaddüm eden Yeni Hitit Devleti zamanında ise Anadolu’da Hatti, Hitit, Mitanni-Hurri, Luwi, Pala v.s. gibi muhtelif menşeli kavim gruplarının bulunduğu göz önüne alınırsa bu devir şehirlerinde etnik bakımdan bir tecanüs, bir birlik olmayacağı kendiliğinden ortaya çıkar⁵⁸.

Asur Devletlerinin Anadolu politikaları, zamana ve şartlara göre değişiklik göstermiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı (M.Ö. 1950-1750) ve Amarna Çağı’nda (M.Ö. 1400-1350) Asur, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için, Anadolu’nun zengin maden kaynaklarından yararlanmayı amaçlamaktaydı⁵⁹.

Yeni Asur Devleti’nin hüküm sürdüğü M.Ö. I. Bin yılda ise, Ön Asya dünyasında meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkardığı siyasal tablonun doğal bir sonucu olarak, Anadolu’ya ilişkin Asur politikalarında köklü değişiklikler görüldü. Değişik amaçlar ve stratejiler içeren bu yeni politikaya göre Asur, artık önce Doğu Anadolu’ya sonra da Anadolu’nun tamamına egemen olmayı ve Akdeniz ticaretini ele geçirmeyi hedeflemiştir⁶⁰. M.Ö. XIII. Yüzyılın sonunda Hitit, Mitanni ve III. Babil (Kas) devletlerinin tarih sahnesinden çekilişi, Ön Asya’nın siyasal dengesini Asur lehine bozmuştur. Bu gelişmeyle Asur, Yakın Doğu’nun “Süper gücü” olma yönünde çaba sarf etmeye başladı. Bütün tarihi boyunca düşlediği Doğu Akdeniz bölgesini ve ticaretini ele geçirmek ve Doğu Anadolu bölgesinin zenginlik kaynaklarını sömürmek emeline bu şekilde ulaşmış olacaktı. Ancak, söz konusu politikayı hayata geçirmenin maliyeti yüksek bir iş olup, her şeyden önce güçlü bir ekonomiyi zorunlu kılacağı açıktır. Bu durumda Asur için yapılacak en akılcı iş, coğrafi olarak çok yakın olan Doğu Anadolu maden kaynaklarını ele geçirmek ve işletmekti. Ayrıca, bölgedeki kavimleri vergiye bağlamak suretiyle, Asur’a devamlı bir kaynak da sağlanabilirdi⁶¹.

Ön Asya’da Asur için uygun bir ortam hazırlamış olan elverişli tablonun çok uzun sürmüş olmadığı da bilinen bir gerçektir. Zira aralıksız bir şekilde asırlarca devam eden Arami göçleri, Asur Devleti’nin gelişim çizgisinde bir takım istikrarsızlıklara sebebiyet vermiştir. Hatta siyasal birlikten yoksun konfederasyonlar şeklinde yaşayan Urartuların

⁵⁸Firuzan Kınal; *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.235

⁵⁹ Mehmet Kurt; “Yeni Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Karaman 2009, 1-13, s. 1.

⁶⁰Ekrem Memiş; “Asur Devletlerinin Anadolu Politikası”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, Ankara 1999, 65-73, s.72.

⁶¹ Mehmet Kurt; *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, s. 2.

Asur karşısında gittikçe güçlenmelerinin temel sebeplerinden birisi de, Asur'un M.Ö. IX. yüzyılda bütün gücünü Aramilere harcamış olmasıdır. Doğal olarak, M.Ö. XI. yüzyıl ortalarından M.Ö. IX. yüzyıl ortalarına kadar bu göç hareketleriyle uğraşan Asur kralları, Doğu Anadolu ile ilgilenmeye yeterince fırsat bulamamışlardır. Bu ise, Uriatri ve Nairi konfederasyonlarının gittikçe güçlenmeleri ve hâkimiyet sahalarını genişletmelerine sebep olmuştur⁶².

Doğu Anadolu'daki bu bağımsız feodal beyliklerin birleşerek güç birliği oluşturmalarını, güneyden gelen Asur tehlikesine karşı bir tepki şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Yani, Urartu Devleti'nin kuruluşunun nedenlerinden hiç değilse birisi ve belki de en önemlisi, Asur'un meydana getirdiği tehlike olmuştur⁶³. Geç Hitit şehir devletleri ise, Asur tehlikesine karşı genellikle Urartu Krallığına güveniyorlardı.

Peki ama, Urartu Krallığı neye güveniyordu? Çünkü o devirlerde Asur'un askeri gücüne karşı durmak hemen hemen imkansızdı. Bu sorunun cevabı Urartu memleketinin coğrafi konumunda yatmaktadır. Gerçekten, Doğu Anadolu'daki Urmiye Gölü arasındaki topraklar, Urartu devletinin hâkimiyet sahasını teşkil ediyordu ve bu arazi, son derece arızalı bir yapı arz ediyordu. Başka bir tabirle, böylesine yüksek bir araziye tırmanmak oldukça güçtü. İşte Asur Kralları, Urartu ordularına değil, fakat Urartu memleketinin coğrafi şartlarına boyun eğmek zorunda kalıyordu⁶⁴.

Geç Hitit Şehir Devletleri üzerindeki Asur-Urartu mücadelesinin kökeninde büyük oranda bu ülkelerin sahip olduğu maden zenginlikleri yatmıştır. Çünkü her iki tarafın da söz konusu ülkelerden haraç olarak maden aldıkları bilinmektedir. Gerçekten de Adıyaman-Malatya-Elazığ ve Tunceli'yi içine alan Orta Fırat bölgesi, oldukça zengin altın, gümüş, gümüşlü kurşun, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir⁶⁵. Bölgedeki ünlü maden yataklarından Ergani-Maden bakır madenleriyle Keban'daki gümüş, gümüşlü kurşun ve kurşun yatakları günümüze kadar işletilmiştir. Burada, hemen her çağda devam eden maden üretimi, yalnızca Doğu Anadolu bölgesindeki toplumların gereksinimlerini gidermekle kalmamış, özellikle güneyde maden yatakları açısından çok fakir olan Mezopotamya'nın ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Bu açıdan bölge, sahip olduğu maden yatakları sebebiyle bu kaynaklar bakımından oldukça fakir olan Asur

⁶²Ekrem Memiş; "Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları", *Türkler Ansiklopedisi*, 1, 2002, s. 445

⁶³Ali. M. Dinçol; "Geç Hititler" *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, 122-131, s.123.

⁶⁴Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.132.

⁶⁵Oktay Belli; "Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular", s. 372.

Devleti için de büyük önem taşımaktaydı. Gümüşün Mezopotamya uygarlığında çok büyük rol oynadığı ve bu uygarlığın ekonomisinin çok büyük bir zaman aralığında gümüş üzerine kurulu olduğu düşünülürse, Asurluların bölgeye verdikleri önem kendiliğinden ortaya çıkar. Sonuç olarak, M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda Urartu-Asur savaşlarının en büyük sebebini bölgedeki zengin demir ve bakır madenleri oluşturmuştur⁶⁶.

Geç Hitit Şehir Devletleri Asur tehlikesine karşı Urartu Krallığına güvendiklerini ve yıllık vergi ödemeyerek Asur'a isyan ettiklerini hesaba katacak olursak Urartu konusuna değinmemizin asıl maksadı ortaya konulmuş olacaktır.

3.2. KUMMUHA KRALLIĞINA AİT YERLEŞİM YERLERİ

Kummuha ülkesi, klasik dönemin Kommagene bölgesidir ve yaklaşık olarak Adıyaman ili topraklarını kapsar. Tarihi kaynaklarda zikredilen Kummani ismi: 1- KUMMANU: Hurri çevresinde yakın olan Hurama, Şamuha vb. gibi şehirlerle sınırlı olan bölgedir. 2- Göetze'nin tespit ettiğine göre, bir ülke değil, şehir olarak Kizzuwadna'nın diğer bir adıdır. 3-Tegarama'nın güneyinde bulunan bir şehir adı veya site devletin adıdır.

COMANA(Kumana)/KUMMUH: Tarihi kaynaklarda birden fazla Kummuha ve Kumana Krallığından bahsedilmiş olması tarihi kaynaklardaki bilgilerin çeşitli olmasından ileri gelmektedir. Tarihi kaynaklarda zikredilen dört Kummuha (Kumana) Krallıkları ise şunlardır: Bunlardan birincisi: Pont Ülkesi'nin (krallığının) tek başına devlet olduğu M.S.322 yıllarında Zile/TOKAT(o zamanki ismi Gaziura)'ın kuzeydoğusunda 25 km. mesafelik bir yerde bulunan Comana şehridir. İkincisi ise; Malatya, Elazığ ve daha doğuda olabileceği tahmin edilen ve Erzincan'ın Kemah ilçesi'nin havalisine kadar uzanan ve bu bölgelerin adı olarak bilinen Kummuh/Kemah bölgesidir. Bu ülke genelde tarihi kaynaklarda Kummuh/Kutmuhi adıyla zikredilmektedir. Üçüncüsü ise; Kargamış Krallığı ile komşu olan ve Antakya'nın kuzeyinde kurulmuş ve Kommagene adıyla bilinen krallıktır. Bu krallık Kommagene/Kummuhi Selevkoslar Krallığına bağlı olarak (Romalılar döneminde) uzun süre varlığını koruyabilen Kommagene (Asur dilinde Kummuhi) Suriye'nin kuzeydoğusunda, Kilikya, Kapadokya ve Malatya arasında kalan uzun zaman sınırlarını korumuş olan ve geniş bir sahaya verilen bölgenin ve krallığının ismidir. Dördüncü

⁶⁶ Mehmet Kurt; *Anadolu'nun Demir Kaynakları ve Eski Ön Asya Tarihi Bakımından Önemi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Karaman 2009, s.71.

Komana/Kummuh ise; Kayseri ili (Mazaka) ile, Meliddu arasında ve Tilgarimmu, yani bugünkü Gürün ilçesi'nin güneyinde, tarihi kaynaklara göre Muşkiler ve Taballar tarafından kurulmuş bir şehir veya ülke adıdır. Tabal Krallığı'na bağlı bulunduğunu, Muşkiler ile Tibarenler bu bölgenin halkı olduklarını tarihi kaynaklar belirtmektedirler. Tarihi kaynaklarda COMAN-KOMANA-KUMANA-KUMMUH gibi isimlerle de anılmıştır. Bu krallık yani Kumana ülkesi eskiden Tilgarimmu(Gürün) bölgesinin de içinde bulunduğu Hititler zamanında Şamuha, Hurama, Tilgarimmu gibi bölgeleri de içine alan Gurgum Krallığı ile komşu olan ve Kayseri'ye kadar uzanan bir Kumana Krallığından (Kummuha) bahsetmektedirler. Bu ülkenin kralı olan Günziani'yi azletmiş olan Asur Kralı bu kralın yerine Meliddu Kralı Tarhunazi'yi getirmiştir. Tilgarimmu(Gürün) ilçesi'nin sınırları içinde bulunduğu bu krallık Tabal Krallığına bağlı bulunan küçük bir prenslik halinde idi. Anadolu'da ilk kez geniş çaplı siyasal birliği M.Ö. II. binyılın ilk yarısında Hititler gerçekleştirmişlerdir.

Asur metinlerinde sık sık adı geçen ve yeri bugüne kadar kesin olarak belirlenemeyen Kummuh şehri çözülememiş bir problem olarak karşımızdadır. Şehir hem Asurlu valinin oturduğu yer hemde aynı adlı Asur ilinin merkeziydi. Asur metinlerinde Kummuh coğrafi ad olarak ilk defa belirlendiğinde kısa sürede bunun Kommagene'nin ilk şeklinden başka bir şey olmayacağı, Asur ülkesinde Kommag veya benzer bir biçimde telaffuz edilmiş olabileceği sonucuna varıldı. Kummuh ile Komagene'yi aynı şey olarak görmek güç olmamıştı. Çünkü Asur metinlerine göre burası Fırat'ın batı kıyısında ve Fırat'ın Toroslar bölgesini aştıktan sonra Mezopotamya ovasına doğru yol ararken oluşturduğu büyük bir dirsekteydi. Bilimsel literatürde bu durum birtakım karışıklıklara yol açmıştır. Çünkü Kummuh yanında Asur metinlerinde bir de Katmuhi veya Kutmuhi adlı bir yöreden söz edilmektedir. Ancak onun Dicle kıyısında aranması gerekmektedir⁶⁷.

3.2.1.Besni

Besni, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat sınırları içerisinde Adıyaman İli'ne bağlı bir ilçedir. İlçe merkezi, Adıyaman'ın 46 km. güneybatısında, deniz seviyesinden ortalama 1050–670 m. yükseklikte yer almaktadır⁶⁸. Kuzeyde Güneydoğu Toroslar'ın

⁶⁷ F.K.Dörmer; *Nemrut Dağında Tanrıların Tahtları*, TTK. Basımevi, Ankara 1990, VI. Dizi, Sayı 31, s.130.

⁶⁸ Turgut H. Zeyrek, Fehmi Erarslan, Ali Nadir Zeyrek; “Besni’de (Adıyaman) 2007 Yılı Kazı Çalışmaları”, *30.Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1. 26–30 Mayıs, Ankara 2008, 177-188, s.177.

bir parçası bölgeyi güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda sınırlamaktadır. Toroslar'ın yan kolları batı ve doğu yönlerinde uzantı yapmaktadır. Fırat Nehri bölgenin diğer doğal sınırını oluşturmaktadır. Besni, değinilen bu bölgede kuzeyden-güneye doğru alçalan engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Bölgenin kuzeyi dağlıktır. Toroslar'ın bir kolu olan Akdağ (1510 m.) en yüksek arazi çıkıntısıdır. Güneyde Kızıldağ uzanmaktadır. Göksu Çayı Besni'yi kuzeybatı – güneydoğu yönünde sınırlamakta, güneyde yer alan Kızılın köyü civarında Anadolu'nun en önemli akarsularından biri olan Fırat Nehri ile birleşmektedir. Akdere, Keysun ve Sofraz Çayları, Besni'nin günümüzde başlıca akarsularını oluşturmaktadır. Akdere, Şambayat'ın güneyinde Göksu Çayı'na, Keysun Çayı ve Besni'nin güneyinde bulunan Toklu Köyü yakınlarında akan Sofraz Çayı (Değirmen Çayı) yine Göksu Çayı'na bağlanmaktadır. Geyik, Guz, Koca, Kızıl ve Pohin Dağları, Besni bölgesinin önemli arazi yükseltilerini; Beşyol (Yazı), Kızılın ve Keysun ise verimli geniş ovalarını meydana getirmektedir. Besni'nin kaderini ve tarihini Kommagene bölgesi belirlemiştir. Anadolu haritasına bakılacak olursa Kommagene'nin Orta Fırat yöresinde Toros Dağları ve Fırat Nehri ile sınırlı askerî açıdan stratejik öneme sahip konumu görülecektir. Besni, değinilen bu bölgenin içerisinde, Kommagene'yi Suriye'ye ve İç Batı Anadolu'ya bağlayan yolların kavşağında önemli bir noktada kurulmuştur. Kommagene, Fırat Nehri'nin suladığı tarım için elverişli, verimli topraklarıyla, zengin yeraltı kaynaklarıyla komşu ülkelerin ilgisini çekmiş, bu bakımdan tarihin her döneminde önemli bir rol oynamıştır. Bölgedeki bitmek bilmeyen çatışmaların merkezinde Besni de kalmıştır. İlk kuruluş tarihinden itibaren doğulu ve batılı büyük siyasî güçlerin hâkimiyet bölgeleri arasında yer almış, kurulduğu yörede önemli bir askerî istasyon görevi üstlenmiştir. Bu arada farklı kültürlerle ve dinsel etkilere açık kalmıştır. Besni ve çevresinde bulunan yerleşmelerin antik isimleri henüz somut biçimde tespit edilememiştir. Bunun yanı sıra antik belgelerde Besni ve çevresinde yer aldığı bilinen bazı kent isimleri geçmektedir. Bunlar arasında Paralā ve Octacuscum'un Besni, Nisus'un ise Keysun ile bağlantılı olması muhtemeldir. Bugün kullanılan Besni ismi 12. yüzyıldan itibaren kullanılmış olmalıdır. 19. yüzyıla kadar geçen süreçte ilçenin günümüzde kullanılan isminin farklı yazılış formları Bahasna, Bet Hesna, Behesna, Behesni, Behesdin, Behisni, Behesne ve Besne şeklinde tespit edilmiştir.

M.Ö. 1200 yıllarında Güneydoğu Anadolu bölgesine göç eden etnik grupların bir bölümü Hurrilerin ve onların devamı olan Urartuların topraklarını ele geçirmiştir. Kommagene bölgesinin Geç Hitit Döneminde Hitit topraklarına komşu olduğu bilinmektedir. M.Ö. XII. yüzyıldan itibaren Hitit bölgesi ile Luwi-Arami kültür dünyası arasında bağlantının yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Kuzey Suriye ve Kommagene bölgeleri bu kültürel etkileşimin merkezinde kalmıştır. Bölgedeki Luwi-Arami etkili arkeolojik buluntu ve yazıt sayısının çokluğu bunu belgelemektedir. Söz konusu bu yazıtların örnekleri Besni ve çevresinde de ele geçirilmiştir⁶⁹. Boybeypınarı'nda Luwi diliyle yazılmış M.Ö. IX. yüzyılın son çeyreğine (yaklaşık M.Ö. 800–775) tarihlenen hiyeroglif yazıtlı dört adet blok ele geçirilmiştir. M.Ö. IX. yüzyıldan itibaren Kummuha (Kommagene) bölgesinde Asur etkisinin arttığı görülmektedir. Yazılı belgelerde Kummuha bölgesinin Asur Devletine M.Ö. IX. yüzyıldan itibaren vergi ödediğinden, İ.Ö. 708'de ise Asur'a bağlı bir eyalet olduğundan söz edilmiştir. Bu bilgiler Besni ve çevresinin de belirtilen dönemlerde Asur etkisi ve hâkimiyetinde kaldığı fikrini vermektedir⁷⁰.

3.2.2. Samsat

Eski ve Ortaçağın önemli başkentlerinden ve önemli kalelerinden biri olan Samosata şehri, Euphrates (Fırat) Nehri'nin batısında, kuzeydoğuda Nymphaios (Kâhta), güneybatıda Singa (Göksu) çaylarının arasında kurulmuştur. Samosata, Kommegene Krallığı (M.Ö. 69- M.S. 72) zamanında krallığın başkentidir. Samosata şehri, burayı da içine alan Atatürk Barajı'nın yapılması projesi üzerine 1978 yılından 1987 yılına kadar başkanlığını Prof. Dr. Nimet Özgüç'ün yaptığı kurtarma kazıları ile araştırılmıştır⁷¹. Ticaret yollarının kesişme noktasında, Fırat nehrinden kolay geçit veren çok önemli stratejik konumdaki Samsat başkent veya kale olarak Roma çağından başlayarak önemli kaynaklarda anılan bir şehirdir. Amasyalı Strabon (M.Ö.69-M.S. 24) I. Antiochos ve haleflerinin Samotasa'sını ünlü eserinde (geogropy ii, 3) şöyle tarif eder: Kommagene küçükçe bir ülkedir. Vaktiyle bir krallık merkezi olan Samosata tabiaten müstahkem bir şehirdir. Şimdi bir Roma eyaletidir. Geniş olmamakla beraber çok bereketli topraklarla

⁶⁹ Hawkins, “Hieroglyphic Hittite Inscriptions of Commagene”, *Anatolian Studies* 20, British Institute, Ankara 1970, 69-110, s. 71.

⁷⁰ Turgut H. Zeyrek, Ali Nadir Zeyrek, Ayşegül Zeyrek; “Besni; Paralā-Octacusum-Bahasna”, *Anadolu'nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açısından Genel Değerlendirmesi*, Besni Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006, 1-259, s.19.

⁷¹ Barış Salman; “Adıyaman Müzesi Mozaikleri ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Edessa Mozaikleri”, *Araştırma Sonuçları Tolantısı* 29, Kocaeli 2006, s.19.

çevrilidir. Burada Fırat'ın bir köprüsü vardır; nehrin yakınındaki Mezopotamya kalesi Seleucia, Pompeius tarafından Kommagene ülkesine katılmıştır⁷². Orta çağda Müslüman tarihçiler ve coğrafyacılar Arapların Sümeysat olarak andıkları kaleli kasabadan kısa bilgiler vermişlerdir. Bağdatlı Mesu'di (M.S.943) kalenin diğer adının Kala'ah at Tin (Toprak kale) olduğunu yazar. İranlı Istakhri(M.S. 951) Sümeysat'tan, Fırat kenarında küçük bir kasabadan söz eder; su ihtiyacını yağmur ve sulamadan sağladığını, derin surlarla çevrili olduğunu ve halkın Fırat suyunu içtiğini bildirir. Ünlü coğrafyacı Yakuti(M.S.1225) lügatinde, onun Fırat'ın batı yakasında kaleli bir kasaba olduğunu, bir mahallesinde Ermenilerin oturduğunu kaydeder⁷³.

Politik, askeri ve bilimsel nedenlerle 19. yüzyılın ortalarından itibaren Güneydoğu Anadolu'ya artan ilgi çerçevesinde Samsat, gezginlerin ve Eski Çağ uzmanlarının uğradığı önemli geçit yeri olmuştur. William Francis Ainsworth 1836'da, Helmuth Von Moltke 1838'de harabeleri gezmiş, Samosata'nın yüzey buluntuları ve önemi hakkında kısıtlı bilgiler vermişlerdir. Mareşal Moltke yüzbaşı iken görevlendirdiği Doğu Anadolu'da kartografik çalışmaları sürdürürken, rastladığı eski eserlere büyük önem vermiş onları hemen hemen eksiksiz tarif etmiştir. Fırat Arsameia'sı Gerger hakkında ilk bilgileri ona borçluyuz. O kalenin konumunu Samos II, nin anıtsal kabartmasını ve Gerger girişindeki Yunanca yazıtları doyurucu biçimde açıklamıştır. Samsat'ta ilk arazi çalışmalarını K. Humann ekibi gerçekleştirmiştir. 1883'te ikinci Nemrut Dağı seferinde Osman Hamdi Bey'le Kantar'da bir gece kaldıktan sonra salla Samsat'a gecen heyet, bir günde akropolis ve aşağı şehrin krokisini çıkarmış yazıtlı ve kabartmaları Hitit stelinin yerini saptamış ve Moltke'nin sözünü ettiği Bizans yapı parçalarını çizmiştir. W.M. Ramsay'de antik çağlarda Samosata'ya ulaşan yollar hakkında geniş bilgiler sunmuştur⁷⁴.

Guilio Japopi'nin Samsat'taki incelemeleri sırasında bulduğu ve 1936'da yayınladığı yazıt, Gerger kitabesinin 6. sütununun tamamlanmasını sağlamıştır. Kalayun Dağı eteklerinde, Kahta çayının güney, Fırat nehrinin batı kıyısına koşut olarak uzanan, Belenli(piro), Çakırçeşme(Gevrik), Tepeönü, Kovanoluk(Biriman) köylerinden geçerek kente ulaşan Samosata'nın teknolojik simgesi, yaklaşık 40 km uzunluğundaki su yolunun Alaköprü-Aşutik deresine kadar olan kısmının rölevesini tamamlamış, Göksu

⁷² Nimet Özgüç; *Samsat*, TTK. Yayınları, V.Dizi, Sayı 1, Ankara 2009, s.1.

⁷³Theresa Goel; "Samosata Archaeological Excavations", *Turkey 1967, National Geographic Society Research Reports, 1969 Projects*, Washington 1974, 83–109, s.92.

⁷⁴ Özgüç, *Samsat*, s.2.

üzerindeki Roma köprüsünün rekonstrüksiyonunu sunmuştur⁷⁵. Aşağı Fırat projesi çerçevesinde, Mehmet Özdoğan anıtı, Hallen Ceviz Tarla'ya kadar izlemiştir⁷⁶, Roma su yolları uzmanı Ülkü İzmirilgil ekibi ile suyunu yeniden ele almış, uzun ve devamlı çalışmalar sonucunda, topoğrafik, mimari ve su mühendisliği yönünden onu eksiksiz biçimde öğrenmemizi sağlamıştır⁷⁷.

Miss Theresa Goel 1964'te Nemrut Dağı kazılarında dönüşünde Samsat höyüğünde kısa süren kazılar yaptı. Tepenin ortasında açtığı çukurda Selçuk Sarayı kompleksi olarak düşündüğü yapının birkaç odasına erişti. Üç yıl sonra 1967'de, sular altında kalacak şehri kurtarmak amacıyla acil müdahalede bulunduğunu belirterek, aynı terde batı-doğu yönünde uzun bir ocak açtı ve Selçuk devrini daha geniş alanda inceledi, ayrıca 1967-1968 'de şehrin topografik haritasını hazırlattı⁷⁸. Fakat sağlık problemleri nedeniyle çalışmalarını sürdüremedi.

Ümit Serdaroğlu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi adına 1975 yılında geniş heyeti ile yaptığı yüzey araştırmalarında, çalışmalarının önemli bir kısmını Samsat'a yoğunlaştırmış, özellikle Roma Helenistik dönemine geniş yer vermiş, höyüğün ve aşağı şehrin detaylı topografik haritasını, su yolu, kale ve yapı elemanlarının fotoğraflarını yayınlamıştır⁷⁹.

Bugün Atatürk Baraj gölünün derinliğinde yatan Adıyaman iline bağlı, yaklaşık 2000 nüfuslu bir ilçe olan Samsat, 1990 yılından önce Kâhta çayı (Nymphaios) ile Göksu (Sınga) agzı arasındaki bereketli ovanın Fırat nehrine kıyı olduğu nokta idi. Höyük ve surlarla çevrili aşağı şehirden oluşan eski Samsat ortalama 80 hektarlık bir araziye kurulmuştu. Ana kayanın üzerine oturmuş olan görkemli Samsat höyüğü bu geniş alanın Fırat kıyısındaki kısmında, deniz seviyesinde 500m, ova tabanında 50m. yükseklikte, tepede uzunluğu 250m, genişliği 150 m. tabanda 350X500m boyutlarında, Adıyaman'ın 35 km güneyinde Ziyaret vadisi çayı boyunca aşağı inen karayolunun Fırat nehrinde son bulduğu noktada idi⁸⁰. Demir Devrinin tarihini Asur kaynaklarında ancak ana hatlarıyla

⁷⁵F.K Dörner, R.Naumann; "Forschungen in Kommagene", *Istanbuler Forschungen* 10, Berlin 1939-54v.d, 61ff, lev. 7.21.22. s.54-61.

⁷⁶M.Özdoğan; *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları*, ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri I, No.2 İstanbul 1977, s.97.

⁷⁷Ülkü İzmirilgil; *Samosata Su Yolu Araştırması*, s. 281.

⁷⁸Goell, age, S.83

⁷⁹Ümit Serdaroğlu; *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975*, ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri I, No.1 Ankara 1977, s. 26.

⁸⁰Özgüç, *Samsat*, s.2.

öğrenebildiğimiz, sonraları adı Kommagene olarak Helenleşmiş küçük Geç Hitit Krallığı Kummuha, Fırat Nehrinin Malatya (Melid) ile Karkamış arasında meydana getirdiği büyük yayın batısındaki topraklarda hüküm sürmüştür. Kummuha ülke ile başkentin müşterek adıdır. Prof. Dr. Mustafa Kalaç ve ekibinin 1979'da keşfettiği Malpınar Hiyeroglif yazıtının verileri bu adın Hitit Kummuha'sının Samileştirilmiş biçimi olduğu kesinleştirmiştir⁸¹. Kaya yazıtı Adıyaman ilinin 40 km. güneyinde, Samsat'ın 35 km. batısındadır. Dört köşeli ve 80X90 boyutlarındaki altı sıra kabartma hiyeroglif yazıtı ve Atayazas'ın sağa dönük çok aşınmış kabartması, pınarın 150m. kuzeyinde yer alır. Geç Asur etkisi belli olan kabatmanın stil özelliklerini saptamak mümkün değilse de yazıtı göre M.Ö. 770–750 yıllarına tarihlendirilmiştir⁸².

Kumaha ve Kummuha'nın Samsat'la aynı yer olduğu hakkında en önemli kaynak M.Ö. 607-605 yıllarında Mısır savaşında Babil ordularının "Fırat Nehri kıyısındaki Kimuhi"yi kuşatıp aldıklarını bildiren kronik kayıdır⁸³. Urartu'da da Qumaha olarak ülke ve şehirle ilgili en eski bilgi Hitit İmparatorluğunun kurucusu Şuppiluliuma(yaklaşık M.Ö. 1345-1320) ve babası III. Tuthalya zamanına aittir. Şuppiluliuma iki Kaşka şehrini, Kathariya ve Gazzapa'yı aldıktan sonra Hayasa ülkesine yönelmiş kral Krannis ile Kummuha'da karşılaşarak orada savaşmıştır. Bir antlaşma ile de ülke krallığını kız kardeşi ile evlendirdiği Hukkanas'a vermiştir. Asur kaynaklarında Kummuha'nın en erken kaydı Orta Asur devleti krallarından Tukulti-Ninurta I (M.Ö. 1244-1208) zamanındadır⁸⁴.

3.2.3. Malpınar

Adıyaman'ın 22km güneybatısında Akpınar bucağının Malpınar köyü. Malpınar, güneyde Gümüşkaya'nın batısında Fırat'a karışan Göksu Çayı'nın doğu kıyısında bulunmaktadır. Çayın hemen kenarında yükselen kayaların altından kaynayan soğuk bir su Göksu'ya karışıp akıp gitmektedir. Malpınar sözcüğü herhalde buraya sulamak için getirilen hayvanlarla ilgili olmalıdır. Çünkü mal sözcüğü, bilindiği gibi büyükbaş hayvanları ifade etmektedir. Aldıkları bir ihbarı değerlendiren Mustafa Kalaç ve ekibi bu bölgede kaynağın biraz yukarısındaki kayalardan birinde Malpınar yazıtları adı verilen kayalardan birine rastlamışlardır. Altı satırlık yazıt'ın eni 180cm, yüksekliği

⁸¹ M.Kalaç, J.D. Hawkins; "The Hieroglyphic Luwian Rock- Inscription of Malpınar", *Anatolian Studies* XXXIX, British Institute, Ankara 1989, 107-112, s.109.

⁸²Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s. 341.

⁸³ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.302 ve n. 42.

⁸⁴ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.330 ve n. 9.

90cm'dir. Yazıt çok silik ve okunaksız durumda olup ayrıca sonradan biri büyük olmak üzere brir kaç yerinde çukurlar açılmıştır. Sağ tarafta yazıtın yüksekliğinde bir kabartma, yazıtın sahibine ait olduğu düşünülmektedir⁸⁵.

3.2.4. Ancoz

Adıyaman'ın Kâhta ilçesinin 16 km. güneydoğusunda, bir plato üstünde yer alan ve Fırat Irmağı ile Kâhta Çayı arasında kalan Eskitaş (Ancoz) köyü, değişik çağlara ilişkin kalıntılarıyla tanınmıştır. Bugün Atatürk Baraj Gölü altında kalan köy, T. Göell ve K. F. Dörner'in bulduğu Hitit hiyeroglif yazıtıyla adını duyurmuştur. Bu yazıt ve ele geçirilen öteki yazıt parçaları J. D. Hawkins tarafından yayımlanmış, Hawkins'in çevirisine göre dinsel içerik taşıdığı anlaşılan yazıtın Ancoz çevresindeki bir tepede bulunduğu saptanmıştır⁸⁶. Hawkins ve Dörner, araştırmaları sırasında aynı tepede antik çağa ilişkin yapı kalıntılarına rastlamışlardır. Ancoz'un 1 km. güneybatısında, Han mevki denilen bu tepede 1977'de de köylülerce hiyeroglifli bir başka yazıt bulunmuştur. Aşağı Fırat Kurtarma Projesi kapsamındaki yüzey araştırmalarıyla yörede, M.Ö. 1. bine ait kalıntıların varlığı belirlenmiştir. 1979'daysa Atatürk Üniversitesi /Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden Sedat Alp başkanlığında kazı ve araştırmalar yapılmıştır. Köyün içinde, Ancoz Deresi vadisindeki kayalıklarda bulunan mezarlar bilim adamlarının dikkatini çeken ilk kalıntılardır. Soyuldukları için herhangi bir buluntu elde edilemeyen mezarların hepsine dar ve eğimli dramoslarla (giriş koridoru) girilmektedir. Han mevkiindeki kazı çalışmalarında biri antik çağa ait iki yapı katı saptanmıştır. Bu tepenin kuzeyindeki tarlada, temel taşı olarak kullanıldığı anlaşılan hiyeroglifli yazıt parçaları ele geçirilmiştir. 1977'de köylülerce bulunarak toprak örtülüp yerinde bırakılan yazıtın dinsel içerikli olduğu belirlenmiştir. Geç döneme ait mozaik döşeli oda ile doğu-batı doğrultulu taş döşeli yol mimari kalıntılardır.

3.3. KUMMUHA KRALLIĞININ KURULUŞU

Demir Devri'nde (M.Ö.1150–300), Asur kaynaklarında “KUR/URU Kummuh”, Urartu yazıtlarında “URU Qumaha”, Yeni Babil kaynaklarında “ URU Kimuhu” olarak yazılan

⁸⁵ Mustafa Kalaç, Malpınar ve Kululu Hiyeroglif Yazıtları levha 309-315”, in *Lower Euphrates Project, 1978-79 Activities*, Middle East Technical University Lower Euphrates Project, series I, no. 3; Ankara 1987, 607-608, s.607.

⁸⁶ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. I.*, s.349-350.

bu ülkenin başkenti de aynı adı taşımaktadır⁸⁷. 1979 yılında keşfedilip 1989 yılında yayınlanan, Malpınar Kaya kitabesinde ülkenin adı KUMAHA olarak yazılmıştır⁸⁸. Kummua daha Adad-nirari zamanında zikredilen Kudmuh'tan ayrılmaz. Onun bünyesine göre Kudmuh Hurricedir ve tıpkı kavim isimleri olan Paphi, Haphi kelimeleri gibi teşekkül etmiştir. Kadmuh veya Kudmuh, Hurrice bir sami muktebes kelime olarak telakki edilebilir⁸⁹. Asur vesikalarında Kutmukhi şeklinde geçen bu şehir devleti, klasik çağlardaki Commagene bölgesi içinde bulunuyordu⁹⁰. Fakat yeri henüz tesbit edilememiştir. Bu Şehir Devletini yalnız yazılı vesikalardan tanıyoruz. Mesela I. Tiglat-plaser, annallerinde Kumukh kralı Kili-Teşub'u esir ettiğini bildirmektedir⁹¹. II. Asurnasirpal ise Kumukh kralı Qatazili'yi zikreder. Bu isimler tam Hurricedir. Demek ki Ege Göçlerinden sonra şehirde hâlâ bir Hurili sülale hâkimdi. Bu sülale III. Salmanasser zamanına kadar (M.Ö.859–825) mevcudiyetini muhafaza etmiş olmalıdır, çünkü bu Asur kralı vergiye bağladığı kralın adını Kundaşpi olarak gösterdiği gibi, III. Tiglat-plaser zamanındaki Kumukh kralının adı da Kuštaşpi'dir⁹². Asur kaynaklarında verilen Kummuh Demir Çağı krallığı Malatya ve Karkamış arasında doğuda bir büyük ilmek gibi şekillenen Fırat'ın batı kıyısında Commagene'nin Klasik krallığında yaşayanlar tarafından kurulmuştur. Asur kaynakları hem bir şehir hem bir ülke olduğunu belirtir. Kummua şehrinin merkezi şehrin en büyük ve en önemli merkezi modern Samsat Höyük Klasik başkent Samosata'ydı. Şehrin yerleşimi için kanıtlar Fırat'ın kıyısındaki Kimuhi şehrinin verildiği Babil Kronikleriyle Şehir anlamının hemen hemen kesin olarak tanımlanmasını sağladı. Kita Ülke manasında Qumaha'nın kıtası gibi olarak Urartu kaynaklarında isimlenir⁹³. Diğer Geç Hitit ve Arami Devletleri gibi Kummua tarihi hakkında bilgilerimiz, çağdaş Asur ve Urartu kaynaklarından elde edilmektedir. Bu bölgede ele gecen, çoğu Hiyerolif yazısıyla yazılmış olan yazıtlar, yapı kitabeleri ve adak yazıtlardır⁹⁴. Bu yazıtlarda saptanan kral isimlerini de Asur kaynaklarında geçenlerle karşılaştırmak, yerel kaynakları da buna göre değerlendirmek

⁸⁷ J.DHawkins; "Kuzi- Teşub and the 'Great Kings ' of Karkamış'' *Anatolian Studies* 38, 1988, 99-108 s.108.

⁸⁸ Kalaç –Hawkins, age, s.108-109.

⁸⁹ Kemal Turfan; *Eski Önsya Kronolojisinin Mühim Bir Noktası*, Dil Tarih Coğrafya Fakülte Yıllığı, İstanbul 1941, s.1013.

⁹⁰ Mustafa Kalaç; *Sumeroloji Araştırmaları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941, s.1013.

⁹¹ D.D. Luckenbill; *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, s.221.

⁹² Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, 242-243.

⁹³ John David Hawkins; *Kummuh, Reallexicon der Assyriologie* 6, 1983, s.338.

⁹⁴ John David Hawkins; *Von Kummuh Nach Kommagene*, Antike Welt, Jarhgang Sondernummer, 1975, s.6–7.

gerekmektedir. Adıyaman’da, Atatürk Barajı nedeniyle yapılan kazılar başlamadan önce, bazı kitabeli steller bulunmuştur. Bölgede yüzey araştırmaları ile kazılar yapılmış, Samsat, Ancoz ve Malpınar’da yeni hiyeroglif yazıtlar ele geçmiştir. Fakat ne yazık ki, Kummuha tarihini ortaya çıkarabilecek bir arşive rastlanmamıştır.

Kummuha bölgesi, Demir Çağı’nın başlarında hatta Hitit İmparatorluğunun son yıllarında, Malatya’dan Emar’a kadar uzanan bir bölgeyi elinde tutan Karkamış krallığına bağlı idi⁹⁵. I. Tıglat-plaser (Tukulti-apil-Eşarra1117–1077) 1104 ve 1087 yılları arasında Fırat’ı geçerek Amurru üzerine seferlerde bulunmuştur⁹⁶. Geri dönerken Karkamış kralı İni-Teşup ile Milidia kralı Allumari’den haraç almıştır. Burada Kumaha’nın adının zikredilmemesi, beklide henüz egemenliğini kazanamadığına işaret etmektedir. Asur metinlerinde ilk kez M.Ö. 866 yılında geçtiğine göre Kummuha, muhtemelen IX. Yüzyılın başlarında Karkamış’tan ayrılıp müstakil bir devlet haline gelmiştir⁹⁷.

⁹⁵John David Hawkins; “Kuzi-Teşup and Great Kings of Karkamış” 1988, s104–108

⁹⁶John David Hawkins; *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, Cambridge Ancient History III, Part I. Cambirdge 1982, s.380–381

⁹⁷Süleyman Özkan; “Kummuh/Kumaha”, *Tarih İncelemeleri Dergisi VIII*, İzmir 1993, 65-80, s. 67.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ TARİHİ

4.1. I. HATTUŞİLİ DÖNEMİ:

Asur metinlerinden bilinen ilk Kummuha kralı, Hattuşili'dir(Asurca Katazilu). Asur kralı II. Asur-nasir-apli (M.Ö. 883-859)'ye 866'da haraç ödemiş, altın, gümüş ve sedir tomrukları vermiştir⁹⁸. Adıyaman dağlarında sedir ormanlarının varlığı muhakkak olup, altın ve gümüş kaynaklarının varlığı için kanıt bulunamamıştır. II. Asurnasirpal'in oğlu III. Salmanesser döneminde(Şulmanu-aşerid 858-824) Asur devletinin kuzeydoğu Akdeniz'e (Çukurova, Antakya, Kahramanmaraş) gerçekleştirdiği seferlerin sıklaştığı görülür. III. Salmanesser bölge beylerinden haraç toplar, aynı zamanda Amanos Dağları'ndan da kereste temin eder. MÖ 858 yılına ait bir Asur belgesi, Hattuşilis'in de haraç veren beyler arsında olduğundan bahseder. Hattuşili III. Salmanasser'e, altın, gümüş, sığır, koyun ve şaraptan oluşan haracını vererek Asur akınlarını ülkesinden uzak tutabildiği söylenir.

I. Hattuşili veya biraz daha önceki bir zamana yerleştirilebilecek birkaç eserden biride Karasu Kabartmasıdır. Besni'nin güneyinde Karasu üzerinde Süpürgüç Köyünün yakınındaki bir kayalığa, kanatlı güneş kursu altında, geyik üzerinde ayakta duran av ve kırların koruyucu tanrısı Run-da 'nın tasviri işlenmiştir⁹⁹. Üzerinde, uzun püsküllü elbisesi, sol elinde "Lituus" tutan bir figürün bulunduğu Samsat 1 Steli, Humann ve Puchstein tarafından 1883'te bulunmuş olup şuan Adıyaman Müzesi'ndedir. Stel üzerinde hiyeroğlif yazı olmasına karşın eser aşınmış olduğundan yazı okunamamaktadır. Ancak Orthmann eseri Malpınar Kabartmaları ile karşılaştırmış ve

⁹⁸ Süleyman Özkan; "Kummuh/Kumaha", s.67.

⁹⁹C. A. Burney; *Uartian Reliefs at Adilcevaz, on Lake Van, and a Rock Relief from Karasu, near Birecik*, *Anatolian Studies* 8, 1958, 211-218, s.218.

aralarında benzerlik olduğunu yani her ikisinde X. Yüzyıla ait olduğunu belirtmiştir¹⁰⁰.

Adıyaman II Steli olarak bilinen, ön yüzünde Fırtına Tanrısı figürü sağa dönük, uzunca sakallı, kıvrıcık at kuyruğu yapılmış saçlı, boynuzlu miğfer takmış, kısa kollu, beline kadar uzun kemerli, kılıçlı ve dışa dönük parmaklı ayakkabıları, sağ eli arkasında yuvarlak çıkıntılı bir şey taşıyor gibi görünürken, sol eli önündedir. Figürün yukarısında Güneş diskinin kanatlarının izi görülmektedir. Arkasında dört satırlık Hiyeroğlif Kitabe bulunan kireçtaşı bir stel de Hawkins tarafından bu döneme konulmaktadır¹⁰¹.

4.2. KUNDAŞPI DÖNEMİ

III. Salmanesser zamanında, 857 ile 853 yılları arasında, hem Gurgum'da hem de Kummuh'da krallar değişmiş. Kundaşpi Kummuh, Halparunda Gurgum tahtına geçmiştir. Her iki kral da 853 yılında, Til Barsip'in karşısındaki Pitru kentinde Asur'a haraçlarını vermişlerdir. Bu krala ait başka bir kayıt bulunmamaktadır¹⁰².

4.3. ŞUPPİLULİUMA DÖNEMİ

Asur metinlerinde Uşpilulume adıyla anılan Şuppiluliuma dönemi uzun ve ferah içinde geçmiş olduğu düşünülmektedir. III. Adad-nirari ile çağdaş olan bu kral zamanında Ancoz ve Boybeypınarı kitabeleri ve muhtemelen bu kitabelerin bağlı olduğu binalar(tapınaklar) inşa edilmiştir¹⁰³. Arpad kralı Adramu'nun oğlu Atarşumki önderliğinde bazı Geç Hitit Devletleri (Que, Unqi, Gurgum, Sam'al, Melid, belki Karkamış) ittifak yapıp Asur'a karşı savaş ilan ettiler. Fakat III. Adad-nirari Paqarhubuni? Paqirahubuna (Gaziantep?) savaşında galip geldi ve maglup Devletlerle bir anlaşma yaptı. Bu savaş neticesinde kendisine karşı olan bu ittifakta yer almayan Kummuh ile Gurgum arasında sınır düzetilmine gitti ve bu sınır çizgisinde Kummuh'a ya avantaj verdi. Gaziantep, Adıyaman-Kahramanmaraş il sınırları arasında yer alan Gani Dağları'nın güneye uzanan dağ sıraları üzerindeki yaylada muhtemelen orijinal buluntu yerinde dikilen bu sınır taşı, içeriği bakımından konumunu önemli kılmaktadır. Asur Kralı III. Adad-nirari(810–783) dönemine ait olan stel 140 cm

¹⁰⁰ Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.69.

¹⁰¹ John David Hawkins; *Hieroglyphic Hittite Inscriptions of Commagene*, s.106.

¹⁰² Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.70

¹⁰³ Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.70

yüksekliğinde, 44 cm genişliğinde ve 16.5 cm kalınlığındadır ve Kahramanmaraş Müzesi'nde sergilenmektedir¹⁰⁴. III. Adad-nirari ve annesi Semiramis, Kummuh Kralı Uşpilulume'nin çağrısı üzerine olasılıkla MÖ 805 yılında Fırat nehrinden geçerler ve Arpad'lı Atarşumik'e karşı askeri güç uygularlar. Bundan sonra gelen satırlarda ise III. Adad-nirari, Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam oğlu Qalparunda arasında sınır taşı diktiğini söyler. "Aynı yıl Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam'ın oğlu Qalparunda arasında bu sınır taşını dikti." Kummuh kralı Şuppiluliumas ve Palalam'ın oğlu Halparunda zamanında yapılan bu sınır anlaşması Adad-nirari'nin oğlu V. Salmanasser zamanında tekrar sorun olmuştur. Ve tekrar aynı çizgi kati olmak üzere belirlendi¹⁰⁵.

Şuppiluliumas zamanına ait olan Boybeypınarı blokları Kummuh tarihi açısından çok önemlidir. Boybeypınarı, Besni ilçesi Keysun(Çataltepe) bucağına bağlı bir köydür. Köy Kızıldağ'ın kuzey yamacındadır. Hiyeroglif yazıtlı dört blok 1931 yılında H.Z. Koşay ve H.H. von der Osten tarafından köyün meydanında bulunmuş ve Ankara Medeniyetler Müzesi'ne nakledilmiştir. Bu kitabe üzerinde Horozny, Gelb, Meriggi, Laroche ve son olarak da Hawkins çalışmıştır¹⁰⁶.

Bloklar Kral Şuppiluliumas'ın karısı Panamuwatis tarafından Tanrıça Kubaba'ya bir taht ve onun hizmetine bir podyum gibi bir masa tahsis edilmişti. Panamuwatis, Sarita ve Sukita Irmak beyi Azamis'in kızı olup II. Hattuşilis'in annesidir¹⁰⁷. Hawkins, Adıyaman I stelini bu zaman dilimi içerisinde düşünmektedir. Çünkü bu stelin paleografik açıdan Boybeypınarı'na benzediğini ama Asur sanatının etkisini gösteren kabartması dolayısıyla M.Ö. IX. yüzyılın sonuna doğru yapılmış olduğunu düşünmektedir. Stelin sol alt köşesinde Fırtına Tanrısı'nın tasviri vardır. Arka ve yan taraflarında ise Kabartma olarak dört satır hiyeroglif yazı bulunmaktadır. Fakat stelin muhafazası sadece lanetleme bölümde olup başkaca bilgi edinememekteyiz. Samsat'ta yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda bazalt ve kireçtaşıdan yapılmış hiyeroglif yazıt parçaları ile heykeltıraşlık eserleri bulunmuştur¹⁰⁸. Bunun önemi ise bu bölgedeki kitabe ve yazıtların hep bu maddeler vasıtasıyla oluşturulmasıdır.

¹⁰⁴ Donbaz, age, s.205.

¹⁰⁵ Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.70

¹⁰⁶ Hawkins, *Hieroglyphic Hittite Inscriptions of Commagene*, s. 71.

¹⁰⁷ Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.71.

¹⁰⁸ Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.72.

4.4. II. HATTUŞİLİS DÖNEMİ

Asur metinlerinde adı zikredilmeyen bu kral hakkında bilgimiz kısıtlı olmakla beraber Boybeypınarı yazıtlarında Šuppiluliumas ve Panamuwatis'in oğlu olarak belirtilip babasının ardından tahta geçmiştir¹⁰⁹. 1979 yılında Mustafa Kalaç tarafından keşfedilen Malpınar Kaya Yazıtı bu kral zamanında yaptırılmıştır. Adıyaman'a bağlı Göksu Irmağı üzerinde Malpınar Köyünden ileride yüksek kayalıklı Göksu'nun batı yüzeyinde bulunmuştur. Bir kral kabartması ve altı satırlık bir yazı bulunmaktadır. 1989 yılında yayınlanmıştır¹¹⁰.

Stil ve içerik açısından Boybeypınarı ile kapalı bir bağıntısı vardır (Sukita ve Sari(?)ta Irmak Beyinin şehirleri ve diğer isimler. Kral Hattuşilis Boybeypınarı'ndaki Hattuşilis ile Panamuwatis'in oğlu Kral Šuppiluliumas gibi isimler şüphesiz benzerdir. Bu anıt Srita ve Sukita Irmak Beyini Atayazas tarafından yaptırılmıştır. Bu yazıtın önemi ülkenin adının burada ilk kez Kumaha olarak geçmesidir. Atayazas Kral Hattuşilis'in hizmetkarı olduğunu söylemektedir¹¹¹.

4.5. KUŞTAŞPI DÖNEMİ

Bu kral zamanında genellikle dış siyaset canlı olmuş, Geç Hitit Devletleri- Urartular- Asurlular arasındaki mücadeleye döneme damgasını vurmuştur. Asur kralı III. Adad-nirari'nin oğulları IV.Salmanesser, III. Aššur-dan ve V. Aššur-nirari zamanlarındaki karışıklıklardan dolayı Aramilerle ve Geç Hitit Şehir Devletleriyle ilgilenemeyen Asur Devleti'nin bu zayıf durumundan yararlanan Urartu Devleti kendisi için olumlu gelişmelerde bulunmuştur¹¹². Urartu Devleti'nin kurulduğu Doğu Anadolu'nun coğrafi özellikleri, coğrafyanın tarihî olayların gelişimine etkilerinin en fazla hissedildiği mekânlardan birisini oluşturmuştur. Öyle ki bölge, denizden 2000 m veya daha yüksek düzlüklerle kaplıdır. Doğu Anadolu'nun orta kısmı, dağların birbirine girmesinin doğurduğu doğal bir kale görünümündedir. Urartu Devleti, bölgenin doğal savunma imkânlarından azami derecede yararlanmış ve buna güvenerek Asur'a kafa tutabilmiştir.

Gerçekten de, tarihte bölgelerin coğrafi olumsuzluklarının bazen üzerinde yaşayan topluluklara bazı olanaklar sağladığına şahit olunmaktadır. Urartular, bu zor tabiat şartlarında yaşamanın sağladığı avantajlar sayesinde Asur saldırılarından

¹⁰⁹ Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.73.

¹¹⁰ Kalaç-Hawkins, age, s.107.

¹¹¹ Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.73.

¹¹² Özkan, "Kummuh/Kumaha", s.73.

korunmuşlardır. Urartu Devleti'nin kurulduğu Van Gölü ve Urmiye Gölü arasındaki sahada doğal geçitler azdır. Bu sebeple iletişim kurmadaki zorluk, Urartu krallığı için doğal bir savunma aracı olmuştur. Bölgenin büyük bir kısmının eskiden ormanlarla kaplı olması da Asur ordularının hareketleri kısıtlayan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹³. Bu doğal savunma olanaklarının yanında Urartuların özellikle Van Ovası'nı gözetleyen konumda yapmış oldukları kaleler, önemli savunma silahları olmuştur. Geç Hitit Şehir Devletleri üzerindeki Asur- Urartu mücadelesinin kökeninde büyük oranda bu ülkelerin sahip olduğu maden zenginlikleri yatmıştır. Çünkü her iki tarafın da söz konusu ülkelerden haraç olarak maden aldıkları bilinmektedir. Gerçekten de Adıyaman-Malatya-Elazığ ve Tunceli'yi içine alan Orta Fırat bölgesi, oldukça zengin altın, gümüş, gümüşlü kurşun, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir¹¹⁴.

I. Arğişti(M.Ö.786-764), Ülkesini kuzeyden ve doğudan gelebilecek tehlikelere karşı önlemler almıştı. Doğu ve Batı ticaret yolları kontrol altına alındığından, Asur temel gereksinim maddelerinin kaynakları da denetim altına alınmıştır. Van Kayalığındaki Horhor Kroniği olarak adlandırılan kaya yazıtında I.Arğişti, dördüncü hakimiyet yılında Hatti ve Melid'e karşı sefer yaptığını, Hate ve Supani ülkelerinden esirler getirip İrpuni(=Arin Berd) şehrini kurduğunu söyler¹¹⁵.

I.Arğişti'nin oğlu II. Sarduri(M.Ö. 764-735) başa geçtiğinde Urartu Devletinin sınırları Fırat'a kadar dayanmıştı. Uzun bir aradan sonra, yaklaşık VIII. yüzyılın ortalarında(M.Ö.750) II. Sarduri Kummua'ya saldırdı ve onu hâkimiyeti altına aldı ve bu olay neticesinde Kummua kralı Kuštaşpi Urartu vassalı oldu. Urartuların Geç Hitit Şehir Devletleri'ndeki bu etkinliği sırasında Asur tahtına III. Tiglat-plaser (Tukulti-apil-Eşarra 745-727) oturdu. İlk iş olarak Kuzey Suriye'ye, Geç Hitit ve Arami Devletleri üzerine yürüdü. Urartu kralı II. Sarduri'nin (M.Ö. 764-735) III. Tiglat-plaser'e karşı Kummua kralı Kuštaşpi ile imzaladığı dostluk antlaşmasıyla başlayan ve Gurgum ile Meliddu krallarının katılımıyla genişleyen koalisyonun temelinde, bölgenin maden zenginlikleri yatmış olmalıdır. Sarduri, bu şekilde bölge üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek suretiyle, Asur Devleti'ni bu maden kaynaklarından mahrum bırakmayı amaçlamıştı. Ancak, M.Ö. 743 yılında Halpa (Adıyaman-Gölbaşı)'da yapılan savaşta koalisyonun yenilmesi sonucu bölgenin kontrolü Asur'a geçmiştir. III. Tiglat-plaser

¹¹³ Kurt, "Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları", s.2.

¹¹⁴ Belli, "Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular", s. 372.

¹¹⁵ Oktay Belli; "Urartular" *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1985,140-208, s.159.

bununla yetinmeyip 740'da Arpad'ı, 738'de Unqi'yi, 732'de Şam'ı topraklarına kattı. 738 kayıtlarında Kuštaşpi başeğen krallar arasında zikredilmektedir¹¹⁶. Gurgum, Kummuha ve Meliddu krallıklarının Urartu yerine Asur'a maden haracı vermeye başlamaları, Urartu ekonomisine ve maden endüstrisine büyük bir darbe indirmiştir¹¹⁷. Bu bakımdan Urartu'nun aldığı yenilgi, askerî ve siyasî olduğundan daha fazla ekonomik açıdan etkili olmuştur. Halpa yenilgisi, Urartu Devleti'ni Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye ticaretinden ve bölge maden kaynaklarından da yoksun bırakmıştır¹¹⁸.

III. Tiglat-plaser'in 743 yılındaki seferi çeşitli yazıtlarda tekrarlanmıştır. II. Saduri ve müttefikleriyle, Kiştan ve Halpi şehirleri arasında savaşmış ve onları yenmiştir. Urartuluları kayalık dağlara kadar kovalamıştır. Sinzi Nehri geçilirken Urartularla tekrar savaşmıştır. Gece burada konaklayan Urartulara ani bir baskın düzenleyen Asurlular, Urartuları bozguna uğratmışlardır. Sarduri, Sibağ Dağı geçitlerinden geçerek Fırat üzerinden güvenli Urartu ülkesine geçti, Tiglat-plaser, onları takip etti, ama köprüler yıkıldığından Fırat'ı geçemedi¹¹⁹.

4.6. MUVATALLİ DÖNEMİ

Asur metinlerinde Mutallu olarak geçen Muvatalli, Asur'un en güçlü olduğu zamanda, Kummuha'nın başına geçti. Kuštaşpi ile arasında bir kral olup olmadığını bilmiyoruz. V. Salmanesser (M.Ö. 727-722)'den sonra tahta geçen II. Sargon(Şarru-kin 721-717) Karkamış'ı fethetti. 712 yılında Melid kralı Tarhunazi'yi yendi ve Melid'i Kendine bağlı olan Til Garimmu(=Gürün) ile Kammamu'yu bir Asur eyalati haline dönüştürdü¹²⁰. Fakat başkent Melid'i Kummuha kralı Muvatalli'ye verdi. Bunun nedeni belki Muvatalli Kummuha üzerinden geçen Asur kuvvetlerine bir bağlı beylik olarak yardım etmiş olmasıdır.

711'de Gurgum Asurlular tarafundan zaptedildi. Muhtemelen Sakçagözü'ne kadar olan bölge Kummuha idaresine verildi. Bunun bu şekilde cereyan ettiği Arslantepe'de bulunan heykel ile Sakçagözü Coba Höyük'te bulunan bir kabartmanın aynı kişiyi betimlemiş olmasıdır¹²¹.

¹¹⁶ Özkan, "Kummuha/Kumaha", s.11-13.

¹¹⁷ Belli, "Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular", s. 372.

¹¹⁸ Kurt; "Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları", s.4.

¹¹⁹ Özkan, "Kummuha/Kumaha", s.11-13.

¹²⁰ Hawkins, "Von Kummuha Nach Kommagene", s.10.

¹²¹ B. Landsberger; *Sam'al, Karatepe Harabelerinin Keşfi ile ilgili Araştırmalar*, s.76.

Bu dönemde yapılmış olan bir eser de, kireçtaşıdan Kırık Bayır Kabartmasıdır. Samsat'ın yaklaşık 10 km. kadar batısında, Zurna Köyü yakınlarında, ikinci kez kullanılmış olarak bulunan eserin alt ve üst kısmı kırıktır. Asur etkili Geç Hitit Sınıfına dahil edilmiş ayrıca Sakçagözü kabartmalarıyla çağdaş olacağı düşünülmüştür¹²².

Bu dönemden itibaren Kummuha etrafı Asur valilerinin yönettiği eyaletlerle çevrili, bağımsız tek Geç Hitit Devleti oldu. Fakat Kummuha, Melid'in kendisine verilmesiyle Urartu ile sınır komşusu oldu. Ve böylece Muvatalli, Urartu Kralı I.Rusa (735-714) ile ilişki kurdu. II. Sargon, Babil ve Mannai isyanaları ve Hamat'ın fethi ile uğraşırken, iki ülke müttefik oldular. Kummuha Urartululara güvenerek Asur'a vergi vermez oldu. Fakat II. Sargon, 714 yılında Urartu üzerine büyük bir sefer yaptı ve Urartu Devleti bu olaydan dolayı zarara uğradı. I.Rusa ölmüş, yerine oğlu II. Argiştı (M.Ö. 714-685) geçmişti. Urartuların desteğinden mahrum kalan Muvatalli, 708 yılında Asur kuvvetlerinin saldırısına karşı koyamadı ve ülkesini terk edip kaçtı. Asur kuvvetleri şehri yakıp yıktılar¹²³.

Sargon'un emriyle Kummuha halkı göç ettirildi ve onların yerine, Güney Mezopotamya'daki Bit Yakin halkı iskan ettirildi ve burada güçlü bir askeri kuvvet yerleştirildi. Kummuha M.Ö. 708 yılından Yeni Babil kralı Nabukadnezzar tarafından 607 yılında alınıncaya kadar Asurlu valilerin yönettiği bir eyalet oldu. Babil'in 539'da Persler tarafından zaptına kadar Yeni Babil İmparatorluğunun sınırları içinde kaldı¹²⁴.

¹²² Nimet Özgüç; "Two Seal Impressions from Kültepe and the Kırık Bayır Relief, Insight Throgh Images", *Studies in Honor of Edith Porada, Malibu*(Bibliotheca Mesopotamica Volume 21), 197-200, Lev. 39-40, 1986, s. 199.

¹²³ Özkan, "Kummu/Kumaha", s.76.

¹²⁴ Özkan, "Kummu/Kumaha", s.77.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA

5.1. ASUR – KUMMUHA İLİŞKİLERİ

Asur metinlerinde adı geçen ve yeri bugüne kadar tam belirlenemeyen Kummuha şehri bu bakımından çözülememiş bir problem olarak karşımızdadır. Şehir hem Asurlu valinin oturduğu yeri hemde aynı adlı Asur ilinin merkeziydi. Asur metinlerinde Kummuha coğrafi ad olarak ilk defa belirlendiğinde kısa sürede bunun Kommagene'nin ilk şeklinden başka bir şey olamayacağı Asur ülkesinde Kommag veya benzer bir biçimde telaffuz edilmiş olabileceği sonucuna varıldı. Kummuha ile Komagene'yi aynı şey olarak görmek güç olmamıştı. Çünkü Asur metinlerine göre burası, Fırat'ın batı kıyısında ve Fırat'ın Toroslar bölgesini aştıktan sonra Mezopotamya ovasına doğru yol alırken oluşturduğu büyük bir dirsekteydi¹²⁵.

I.Tiglat-plaser zamanında (M.Ö. 1114-1074), Kummuha'nın başında kendilerinin İrrup adını verdikleri Kili-Teşup'un olduğu anlaşılmaktadır. Asur kralı, annallerinde Kili-Teşup'u esir ederek hediyeler aldığını anlatmaktadır¹²⁶.

Asur ile Kummuha'nın ilişkisi bakımından çok ilgi çekici bir şey, ülkenin adının ilk defa II.Aurnasirpal zamanında(M.Ö.883-859) zikredilmesidir. Bu hükümdar 866'da Fırat'ın doğu kıyısındaki Huzirina'ya, bugünkü Sultantepe'ye geldiğinden ve Kummuha'nın egemeni Hatazuli'nin (Hattuşilis), kendisine haraç olarak sedir ağacı gövdeleri, gümüş ve altın getirdiğinden bahsetmektedir. Bu sefer Aurnasirpal annallerinde şu şekilde anlatılmaktadır: “ Simânu ayının ilk günü savaş arabalarım harekete geçirdim. Dicle'yi geçtim. Kutmukhi topraklarına girdim. Tiluli şehrinde bir savaş açtım. Kutmukhi topraklarının haracını aldım. Kutmukhi'den hareket ettim ve İstarati'ye girdim. Geceyi Kibaki şehrinde geçirdim ve Kibaki şehri haracı olarak koyun ve inek sürüleri, şarap ve bakır aldım. Köyleri ile birlikte Matiati şehrini fethettim.

¹²⁵ Dörner, *Nemrut Dağında Tanrıların Tahtları*, s.130.

¹²⁶ Nimet Özgüç; “Sümeysat Definesi”, *Belleten XLIX/195*, Ankara 1985, 441-450, s.442.

Onların 2800 savaşçısını kılıçtan geçirdim ve büyük ganimet topladım. Silahlarımdan kaçan bütün insanlar, ayağıma kapandılar ve onları tekrar kendi şehirlerine görevlendirerek haraç ve vergiye bağladım¹²⁷”.

Çivi yazılı metinlere ve hiyeroglif kitabelere göre Qatazilu, bilinen beş Kummuha kralından ilkidir. M.Ö.866 yılında Asur’a vergi veren tabi bir kral durumunda olan Qatazilu, III. Salmanesser’in(M.Ö.858-824) hakimiyetinin ilk iki yılında da Asur’a vergi ve haraç veren krallar arasında olmasına karşın saltanatı sırasında Asur ile ilişkilerinin gayet dostça olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö.853’te yani III. Salmanesser’in altıncı saltanat yılında vergi ve haraç ödeyen Kummuha kralı olarak karşımıza bu sefer Kundaşpi çıkmaktadır. Asur metinlerinden öğrendiğimiz Şamsi-Adad oğlu III.Adad-nirari(M.Ö. 810-752) zamanından kalma ve kısa bir zaman önce bulunan bir kitabe Kummuha ile Asur’un bağları konusunda ışık tutmaktadır. M.Ö. 805’te Adad-nirari Pakaruhbuni’de (Halep’in kuzeyinde Bit Agusi) Arpad kralı Atarşumki yönetimindeki sekiz Hitit kralının birleşik kuvvetlerine karşı savaştı ve onları mağlup etti. Bu savaş neticesinde sınırı bugünkü Pazarcık yakınlarında Gurgum(Maraş) ile Kummuha arasından Kummuha lehine çekti¹²⁸. Çünkü Fırat’ı geçmesinin sebebi, Kummuha kralı Uşpilulume’nin teşvikiydi. Bu birleşik kuvvetleri oluşturan devletlere baktığımızda Meliddu, Gurgum, Sam’al, Que, Unqi, ve belki Karkamış dahildi. Çevresindeki bütün krallıkların oluşturduğu koalisyona katılmayan Kummuha adeta tecrit edilmiş bir konumda bulunmaktaydı beklide bu yüzden bu sınır taşı bir bağlılık göstergesinin mükâfatı olarak Kummuha lehine çekilmişti. III. Salmanesser’dan itibaren Asur Devleti, yaklaşık yüzyıl bir bunalım dönemi yaşamış ve bu krallar üzerindeki etkisini de yitirmiştir. İşte bundan faydalanan Kummuha krallığında Hatti kültürü yeniden canlanmış olmalıdır. Nitekim bu Asur kralları döneminde Kummuha-Asur ilişkileri çok kısa sürmüş olmalı ki, Urartu kralı II. Sarduri(M.Ö.764-735), Van Kalesi Hazine Kapısı yazıtında Kuštaşpi’ye boyun eğdirdiğini yazmaktadır¹²⁹.

Asur Devletinin zaafından yararlanmak isteyen Urartu Kralı II. Sarduri bu amaçla bir koalisyon oluşturmuş ve hemen hemen Kuzey Suriye ve Geç Hitit Devletleri Sardurinin başını çektiği koalisyona dahil olmuşlardır. Bu şekliyle adeta bütün bölgenin Asur’a başkaldırısı niteliği taşıyan koalisyon, Tiglat-plaser hakimiyetinin üçüncü yılında

¹²⁷ Luckenbill.age, s.442.

¹²⁸ Dörner, *Nemrut Dağında Tanrıların Tahtları*, s.132.

¹²⁹ Mehmet Kurt; *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö.1.Binde Mezopotamya Anadolu İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara 2007, s.94.

Kummuha kralı Kuštašpi'nin zamanında hakimiyet alanlarına bu bölgeyi de katmışlar ve M.Ö.738-732 yılında çok sayıda devletin bulunduğu vergi veren krallar listesinde Kuštašpi'nin adını da eklemişlerdir¹³⁰.

M.Ö. 712 yılında Meliddu kralı Tarhunazi ayaklandı, fakat Sargon tarafında yenildi. Asurlular ülkeyi kendi hakimiyetlerine aldılar. Bölgede bir takım düzenlemelere girişen Asur kralı Kummuha tahtına Mutallu'yu oturtmuştur. Urartu ve Muški sınırlarına kaleler yaptırmış, başkent Meliddu'yu Kummuha kralı Mutallu'ya hediye etmiştir. Bu durum bize Sargon'un Mutallu'yu müttefik ve güvenilir bir adamı olarak gördüğünü göstermektedir. II. Sargon M.Ö.711'de Kummuha'ya komşu Gurgum bölgesini bir Asur eyaleti haline getirdi. Aynı zaman diliminde Asur ve Mutallu'nun ilişkilerinin bozulması, Kummuha kralı Mutallu'nun Urartu kralı Arğişti'ye güvenerek Asur'a haracını ve vergisini ödememesine sebebiyet vermiştir. Bu itaatsizliği gerekçe göstererek M.Ö.708'de Kummuha'ya saldıran II.Sargon, Ülkeyi bir Asur eyaleti haline getirdi.

Bu konuyla ilgili bilgiyi maalesef tek yanlı olarak sadece Asur kralından şu şekilde öğrenmekteyiz: “Tanrı tanımaz bir Hititli, Tanrıların adından korkmayan, kötülük planlayan, içi hile, desise dolu Kummuha kralı Mutallu, kendisini kurtaramayacak bir müttefikin, Urartu kralı Arğişti'nin yardımına güvendi ve yıllık haracını ve vergilerini durdurdu ve hediyelerini vermedi. Yüreğim öfke dolu olarak savaş arabalarımla ve yanımda tehlike(?) alanını asla terk etmeyen süvarilerimle ona sefer açtım. Benim yaklaştığımı gördü, şehri terk etti ve bir daha hiç görünmedi. Bu şehri kuşattım ve ülkesindeki 62 güçlü şehirle birlikte fethettim. Karısını, oğullarını, kızlarını, servetini, saraydaki bütün mallarını ve hazinelerini ve nihayet ülkesinin halkını da hepsini alıp götürdüm. Bir kişi bile kurtulamadı. Bölgeyi yeniden düzenledim. Bizzad fethettiğim Bit Yakin'in halkını oraya yerleştirdim. Memuru vali olarak onların başına verdim. Hakimiyetimin boyunduruğunu üzerlerine serdim. Aralarında 150 savaş arabası, 1500 atlı, 20000 okçu, 1000 kalkanlı ve mızraklı seçtim ve onları valinin emrine verdim¹³¹.”

¹³⁰ Özkan, “Kummuha/Kumaha”, s.11-13.

¹³¹ Dörner, *Nemrut Dağında Tanrıların Tahtları*, s.133.

Sonuçta Kummuha'nın bir Asur eyaleti olarak varlığını yüzyıl kadar daha devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü M.Ö. 607 yılında Yeni Babil Devletinin büyük kralı II. Nabuchednezzar'ın, Fırat'ı geçerek Kimuhi şehrini zaptettiği bilinmektedir¹³².

5.2. URARTU KUMMUHA İLİŞKİLERİ

Hitit İmparatorluğunun güçlü bir biçimde varolduğu ve bugünkü Elazığ yöresinde Hurri kökenli İsuwa Krallığını egemenliği altında bulundurduğu yıllarda daha doğuda da (Van gölü yöresinde) birtakım kabileler yaşamaktaydı. Bu bölge Asurlular tarafından Uruatri (dağlık bölge) olarak adlandırılmaktaydı. M.Ö. IX. yüzyılın ortalarında, göçebe durumdaki bu kabileler birleşerek Urartu Devletini kurdular. Kendileri için Biaini terimini kullanan Urartuların başkenti Van Gölü kıyısında bir kayalığın üzerine kurulmuş bulunan Tuşpa idi. Ülkenin en geniş sınırları kuzeydoğuda Sovyet Ermenistan'ına, güneydoğuda Urmiye Gölüne, kuzeybatıda Erzincan'a, güneybatıda ise Malatya yöresi ve Toros dağlarına değin uzanıyordu. Buralarda askeri ve ekonomik amaçlı pek çok kent kurulmuştu.

II. Asumasirpal'in yazıtlarında, Uriatri ve Nairi terimleri eş anlamda kullanılmıştır. Bu durum, Nairi ve Uriatri'nin örgütlenerek birleşik krallığa doğru gittiği şeklinde yorumlanmıştır¹³³. Gerçekten de Asur baskıları karşısında o zamana kadar bir birlik oluşturamamış olan Uruatri ve Nairi beylikleri, M.Ö. 860 yılında I. Sarduri zamanında Van Gölü kıyısındaki Tuşpa'yı başkent yaparak, bundan sonra Asur'a en büyük rakip olacak olan Urartu devletini kurmuşlardır. Doğu Anadolu'daki bu bağımsız feodal beyliklerin birleşerek güç birliği oluşturmalarını, güneyden gelen Asur tehlikesine karşı bir tepki şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Yani, Urartu Devleti'nin kuruluşunun nedenlerinden hiç değilse birisi ve belki de en önemlisi, Asur'un meydana getirdiği tehlike olmuştur¹³⁴.

I.Sardur'un oğlu İşpuini döneminde(M.Ö. 830-810) Urartular'ın gücü, Batı Asya'daki egemenliklerini Asurlular'a kabul ettirecek kadar arttı. Önemli askeri harekâtlar gerçekleştiren İşpuini ülkesinin sınırlarını batıya ve güneye doğru genişletti. Urartu Devleti'nin 200 yıl boyunca Batı Asya'nın ve Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarının korkulu ve en büyük gücü olacağı siyasal ve kültürel yükselişi başlıyordu. Aynı

¹³² Özgüç, "Sümeysat Definesi", s.442.

¹³³ Belli, *NairHubushkia Ülkesi Araştırmaları*, s.31-32.

¹³⁴ Dinçol, "Geç Hititler", s.123.

dönemde Asur askeri gücündeki zayıflama Asur ordularının Kuzeybatı İran'daki Urmiye Gölü kıyılarına kadar gerilemesine, Patnos yöresinin ve Ağrı Ovası'nın Urartu egemenliğine girmesine yol açtı. Bayındırlığa önem veren İşpuini, başkent Tuşpa'nın çevresinde birçok tapınak ve kale yaptırdı. M.Ö. 810-786 yılları arasında hükümdarlık eden İşpuini'nin oğlu Menua döneminde Urartu güçlü, iyi örgütlenmiş, geniş ve gelişmiş bir devlet durumuna geldi. Doğu Anadolu yüksek yaylasını egemenliği altına alan Urartular Asurlular ile yapılan savaşlarda da yavaş yavaş üstün gelmeye başladılar. Menua Urartu topraklarının güneydoğusunda bulunan Urmiye Gölü yöresini egemenliği altına aldı. Ama Urartular asıl batı ve kuzeydoğuya doğru genişlemek istiyorlardı. Batıda Fırat Irmağı ile Karasu'ya kadar sınırlarını genişleten Menua, Asurlular'a vergi veren Milidya'yı kendine bağladı. Bir Geç Hitit Devleti olan Milidya, Suriye ile Anadolu arasında ticaret yönünden önemli geçiş yeri idi. M.Ö. I. Binyılın ilk yarısında Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerine egemen olan Urartu Devleti, Anadolu ve Eski Ön Asya dünyasının en büyük madenci topluluğu olmuştur. Doğu Anadolu bölgesinde bulunan zengin demir, bakır, kurşun ve gümüş yatakları, ilk kez Urartular döneminde büyük oranda işletilmiştir. Geç Hitit Şehir Devletleri üzerindeki Asur-Urartu mücadelesinin kökeninde büyük oranda bu ülkelerin sahip olduğu maden zenginlikleri yatmıştır. Çünkü her iki tarafın da söz konusu ülkelerden haraç olarak maden aldıkları bilinmektedir. Gerçekten de Adıyaman-Malatya-Elazığ ve Tunceli'yi içine alan Orta Fırat bölgesi, oldukça zengin altın, gümüş, gümüşlü kurşun, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir¹³⁵. Burada, hemen her çağda devam eden maden üretimi, yalnızca Doğu Anadolu bölgesindeki toplumların gereksinimlerini gidermekle kalmamış, özellikle güneyde maden yatakları açısından çok fakir olan Mezopotamya'nın ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Bu açıdan bölge, sahip olduğu maden yatakları sebebiyle bu kaynaklar bakımından oldukça fakir olan Asur Devleti için de büyük önem taşımaktaydı. Gümüşün Mezopotamya uygarlığında çok büyük rol oynadığı ve bu uygarlığın ekonomisinin çok büyük bir zaman aralığında gümüş üzerine kurulu olduğu düşünülürse, Asurluların bölgeye verdikleri önem kendiliğinden ortaya çıkar. Sonuç olarak, M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda Urartu-Asur savaşlarının en büyük sebebini bölgedeki zengin demir ve bakır madenleri oluşturmuştur¹³⁶.

¹³⁵Belli, "Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular", s.372.

¹³⁶Kurt, "Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları", s. 4.

Menua'dan sonra kral olan oğlu I. Arğişti (M.Ö. 786-764) zamanında da Urartu Krallığı'nın genişlemesi sürdü. Hatta M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarında I. Arğişti yönetiminin son yıllarında Urartu Krallığı yükselişinin en üst noktasına erişmişti. Transkafkasya'da ve Van Gölü çevresindeki egemenliği kabul edilmişti. Batıda Geç Hitit Devletleri üzerine başarılı seferler düzenlenmiş, Kuzey Suriye Urartular'a bağlanmış ve Anadolu'nun önemli ticaret yolları denetim altına alınmıştı. I. Arğişti'nin yerine tahta geçen oğlu Kral II. Sarduri'nin (M.Ö. 764-735) III. Tiglat-plaser'e karşı Kummuha kralı Kuštaşıpi ile imzaladığı dostluk antlaşmasıyla başlayan ve Gurgum ile Meliddu krallarının katılımıyla genişleyen koalisyonun temelinde, bölge maden zenginlikleri yatmış olmalıdır. Sarduri, bu şekilde bölge üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek suretiyle, Asur Devleti'ni bu maden kaynaklarından mahrum bırakmayı amaçlamıştı.

II. Sarduri, M.Ö. 749 ve 746 yıllarında, Doğu Karadeniz Dağları civarındaki Qulha Ülkesi'ne iki sefer düzenledikten sonra, tekrar Güneydoğu Anadolu şehir devletleri üzerine askeri eylemlere girişmiştir. Kumahalhi (Adıyaman ve çevresi) kralı Kuštaşıpi'yi mağlup eden II. Sarduri'nin yöreden elde ettiği ganimetlerin yanında, Kuštaşıpi'nin ödediği vergilerin çokluğu ve çeşitliliği dikkati çekmektedir. Asur krallarının da, uzun yıllar altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri elde ettikleri yörenin Urartu denetimine geçişi, Asur ekonomisine vurulan önemli bir darbe sayılmalıdır. Van'da II. Sarduri Kroniğinde anlatıldığı üzere, Melitia'dan sonra ikinci seferde artık güneydeki Qumaha (Asur Ku(m)muh[i], Grek Kommogene) krallığıdır¹³⁷.

“....Sarduri deki: Qumaha ülkesinin kralı bağımsızdı(?), tek bit Urartu kralı oraya gitmemişti. Yola çıktım Qumaha ülkesine doğru ilerledim. Tahkim edilmiş kralî şehir Vita'yı savaşla aldım. Göl (bölgesinde bulunan) kralî şehir Halpa'yı fethettim. Kralî şehir Parala'yı fethettim. Kralî şehir Parala'nın mallarını aldım.(Qumaha ülkesinin kralı Kuštaşıpi[li]) huzuruma geldi, ayaklarına kapandı, onu (kendi yerine) atadım; bana haraç olarak 20 mina saf (?) altın,800 mina gümüş, 3000 (parça) giyim eşyası, 2000 tunç kalkan, 1535 bakır kazanı verdi....¹³⁸.

Ancak, M.Ö. 743 yılında Halpa (Adıyaman-Gölbaşı)'da yapılan savaşta koalisyonun yenilmesi sonucu bölgenin kontrolü Asur'a geçmiştir. Gurgum, Kummuha ve Meliddu krallıklarının Urartu yerine Asur'a maden haracı vermeye başlamaları, Urartu

¹³⁷ Kurt, “Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları”, s.5.

¹³⁸ Melikishvili, age, 155.

ekonomisine ve maden endüstrisine büyük bir darbe indirmiştir¹³⁹. Bu bakımdan Urartu'nun aldığı yenilgi, askerî ve siyasî olduğundan daha fazla ekonomik açıdan etkili olmuştur. Asurlular, söz konusu zaferden sonra, Urartu müdahalesinden çekinmeden Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye prensliklerini tekrar hâkimiyetlerine geçirerek, Orta Anadolu ve Akdeniz arasındaki bağlantıyı yeniden kurdular. Ayrıca, III. Tiglat-plaser, Asur'a tabi şehir devletlerindeki huzursuzluğun Urartulardan kaynaklandığını bildiği için, hâkimiyetinin onuncu yılında (M.Ö. 735), bu devletin başkenti Tuşpa (Van) şehrini kuşattı. Bu kuşatma sırasında, II. Sarduri esir olmaktan kurtulmuşsa da şehir tamamen tahrip edildi. Bu şekilde, Asur en büyük rakibinin Akdeniz'e doğru genişleme isteğine kesin bir son vermiş oldu. Yine aynı olay, Urartu devleti için bir dönüm noktası olmuş, onları kendi kabuğuna çekilmek zorunda bırakmıştır¹⁴⁰.

5.3. MELİTENE-KUMMUHA İLİŞKİLERİ

Geç Hitit Şehir Devletlerinden biri olan Melitene'nin tarihini Hitit Hiyeroglif kitabelerinden, Asur krallarının yıllıklarından ve Urartu kitabelerinden öğrenmekteyiz. Melitene'den, Kültepe vesikalarında "Melita", Hitit vesikalarında "Maldia" olarak bahsedilmektedir. Asur İmparatorluk devri vesikalarında ise Meliddu, Melide, Melid, Milid, Milidia olarak geçmektedir. Urartu kaynaklarında ise Melitea olarak adlandırılmıştır¹⁴¹. Hitit Hiyeroglif Kitabelerinde ise "Dana başı ve ayağı", "Şehir ayak dana başı" ideogramları ile temsil edilmiştir. M.Ö. 1200-1000 yılları arasında kavimler göçü sebebiyle Anadolu'da karanlık bir devir hüküm sürmüştür ve Hitit imparatorluğu, bu dönem sonunda tamamen ortadan kalkmıştır. Melitene ise Geç Hitit Şehir Devletlerinden biri olarak bugünkü Malatya şehri dahilinde kurulmuştur. Melitene Devleti, Asur kralı I.Tiglat-plaser zamanına ait belgelerde ilk defa karşımıza çıkıyor¹⁴². M.Ö. 1000 yıllarında Melitene, Kargamış Krallığına bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Gürün yakınlarında bulunan bir kitabeğe göre "Sasa" adlı bir kimse Melitene Kralı olarak bilinmektedir. Asur Kralı II. Adad-nirari (M.Ö. 911-891) Kargamış'ı egemenliği altına alarak, Kargamış'ın Melitene üzerindeki hâkimiyeti son bulmuştur. Asur Kralı III. Salmanasser (M.Ö. 858-824) Hilakku üzerinden Tabal'a burada 24 Tabal kralının takdim ettikleri haracı kabul etmiş ve dönüşünde Melitene üzerine yürümüş, Melitene Kralı Lalli'yi yenerek ağır vergi bağlamıştır (M.Ö. 835).

¹³⁹ Belli, "Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular", s.372.

¹⁴⁰ Ekrem Memiş; *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 1995, s.171.

¹⁴¹ Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s.240.

¹⁴² Hasan Tahsin Uçankuş; *Arkeoloji*, TTK. Basımevi, Ankara 2000, s.454.

Asur İmparatorluğu'nun zayıflamasından faydalanan ve bu dönemde güçlenen Urartular, Fırat'ın batı kesimlerine doğru akınlar düzenlemeye başladılar. Asur işgali altında bulunan Melitene Krallığı'nın hüküm sürdüğü bölgelere yapmış oldukları akınlarla (M.Ö. 807-804), Melitene Krallığı'nın kendilerine vergi vermelerini sağlamıştır.

M.Ö.743 yılında Urartu kralı III. Sardur, kendi hâkimiyeti altında bulundurduğu Meliddu, Tabal, Gurgum, Kummuha, Bit-Agusi, Unki gibi bölgesel krallıklarla birlikte, Asur İmparatorluğu üzerine saldırdı. Fakat Asur kralı III. Tiglat-plaser, M.Ö.743 yılında tüm Geç Hitit Beyliklerini ve Urartular devleti'nin topraklarını tümüyle ele geçirerek Tyana (İvriz) ve Kapadokya'ya kadar olan bölgeleri egemenliği altına aldı. Bütün bu bölgeler, M.Ö.743 yılından itibaren Asurlular'ın hâkimiyetleri altına girdi. Asur Kralı II. Sargon, Tilgarimmu bölgesi'ne hücum ederek Melitene Kralı Tarhunazi'yi esir ederek, ailesiyle birlikte Asur ülkesine götürdü. Meliddu Krallığı'nı da Kummuha Krallığı'na bağladı. Kummuha Krallığı'na Mutallu/Muvattali'yi getirdi. Bu olayı anlatan bir hikayenin varlığından söz edilmektedir. Kummuha Melitene ilişkisine değinmesi sebebiyle bu hikaye şu şekilde dile getirilmiştir.

“..... benim egemenliğimin 10. Palüsünde Asur'da güvenle almış olduğum – büyük Tanrıların isminden gelen- Kammanu karasına korkmayan Meliddu'nun Tarhunazzi'si yani benim lordumla birlikte Gunzinanu'yu dışarı sürmüştük, onların kralı Tarhunazi'ye kralını vermişti. Ben Tarhunazi'ye saygı duyulmasını sağladım, ona geniş ülkelerin idaresini verdim o ise Asur ülkesine karşı Frigya-Muşki kralı Mita'ya hain mesajlar yolladı. Kalbimde bulunan öfke tüm Kammanu ülkesini fethetti. Onun başkenti Meliddu şehrini topraktan yapılmış bir kap gibi yıktım ve bütün bunlar koyun sürüsü gibi dağıldı. O kendi hayatını kurtarmak için Til-Garimmu'ya doğru girdi. Bu şehir bulut gibi kapattığım yerd. Onlar benim silahlarımdan çıkan parıltılara korktular ve kapıları açtılar. Tarhunazi o prensi, savaşçılarıyla ve Tarhunazi'nin karısı, oğulları ve kızları 5000 esir savaşçıyla birlikte prangaya koyarak Asur'a getirttim. Til-Garimmu'yu topraklarıma kattım. Yakalanan insanlardan kimini elimle tutsak ettim. Kammanu'nun tüm arazisi ile onları meşgul ettim ve onlara harem ağanın kontrolüne bıraktım. Angarya iş olarak Gunzinanu'nun üzerine onları kullandım. On güçlü kalenin etrafına kurulan konutlarla halkımın huzurlu yaşamasına neden oldum. Luhsu, Anmurru, Kiaka ve Anduarsalia şehirlerine Urartu toprağına karşı güçlü bir şekilde savunmamı sağlayan

Muski sınırında kurduğum Usi, Usian ve Uargin'dir. Asur ülkelerine karşı izinsiz çıkışlarını engelledim ve kapılarımı kapattım. Ve Sindarara'yı (Kaska'ya) karşı insanlar için kurdum Meliddu onun başkenti ile Bölgesini Kummuha'nın Mutallusu'na verdim¹⁴³.

Kummuha kralı Mutallu'nun M.Ö.711 yılında kendisine ihanet etmesiyle birlikte, bu bölgeye tekrar bir sefer düzenleyen II. Sargon, Meliddu Krallığı'nı ve Kummuha Krallığı'nı ortadan kaldırarak, Asur Devleti'ne bağladı.

¹⁴³ Shigeo Yamada; *The City of Togarna in Neo-Assyrian Sources*, Tischler 1978, s. 241.

ALTINCI BÖLÜM

KÜLTÜR VE SOSYAL HAYAT

6.1. KÜLTÜR

Tarihte büyük kavim hareketlerinin birçok değişikliklere sebep olduğu malumdur. Ege göçleri ve sonrasında yaşanan Arami göçleri sonucunda Önasya'nın sosyal ve siyasal dengesi değişmiştir. Artık büyük imparatorluk sistemi yerine daha küçük ve şehir örgütlenmesi olarak tabir edebileceğimiz krallıklar kurulmuştur. Bu krallıklar daha çok Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Kuzey Suriye dolaylarında varlık göstermişlerdir. Tebaları içinde bulunan halk genel olarak Hitit ve Hurri geleneğini yaşatmış, bir kısım ise Luwi kültürünü, Kuzey Suriye'de yaşayanlar daha çok Arami kültürünü devam ettirmişlerdir.

Kummuha krallığı da bir Geç Hitit Şehir Devleti olması sebebiyle bu anlamda ortak olarak değerlendirme yapmak kaçınılmaz olmaktadır. Şöyleki, bu şehir devletlerinin vücuda getirdikleri medeniyette şu müşterek hatlar göze çarpmaktadır.

- a) Her şeyden evvel bu şehir devletlerinin birçoğu kendisini çöken Büyük Hitit Devleti'nin meşru varisi sayıyordu. Bundan dolayıdır ki, bu şehir krallıkları Hitit Büyük Krallarının adlarını alıyorlardı.
- b) Bütün şehir devletlerinde milletlerarası yazı olarak H-H (Hitit Hiyeroglif yazısı) kullanılıyordu.
- c) Hemen hemen bütün Geç Hitit Devletlerinde Hitit mimari tarzı sayılan Bit Hilani tarzı hâkimdi ve şehir planları da birbirine benziyordu.
- d) Bilhassa dini inanışlar ve bu devirlerde daima dinin emrinde çalışan sanat telakkileri, bir başka kelime ile kültür bakımından da bu şehir devletleri Büyük Hitit Devleti'nin bir devamı idiler. Bundan dolayıdır ki, bu devirdeki şehir

devletleri halkı “Suriye Hititleri” veya “Hiyeroglif Hititleri” gibi umumi bir isim altında gösterilmek isteniyordu¹⁴⁴.

Hiç şüphesiz bu devletlerin göçler yoluyla maruz kaldıkları istilalar kültürel yaşamlarının değişmesine sebep olmuştur. Ege kavimlerinin ve Arami’lerin getirdiği Sami çöl tesiri, II. Asurnasirpal ile başlayan ve III. Tiglat-plaser zamanına kadar devam eden Asur istilasını bunların başında gelir. Fakat bu etkilere rağmen Geç Hitit Şehir Devletleri kültürü yine Hitit isminden kurtulamayacak kadar Hitit Medeniyetinin bir devamıdır.

Geç Hitit Şehir Devletleri zamanında ne hukuki, ne de iktisadi vesikalara malik olmadığımız için, bu devrin ekonomik hayatı ve sosyal sınıfları hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz¹⁴⁵.

Bu devirdeki cemiyet hayatına gelince, muhakkak ki, bu devirde şehirlerde biri hürler, diğeri köleler olmak üzere en az iki sınıf vardı ve buna bağlı olarak da hak ve hürriyetler bu iki sosyal sınıfa göre farklı idi.

6.2. SANAT

Hattuş’ın M.Ö. 1200 yıllarında tahrip edilmesinden sonra Anadolu’da Hitit kültürü yaşamını yitirir. Fakat Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’da Hitit geleneği sürer. Geç Hitit sanatının stil ve motif unsurları Anadolu’daki Büyük Hitit Devleti sanatının doğrudan doğruya bir devamı gibidir ve bu sanatın oluşumunda Sumer, Babil, Hurri-Mitanni ve Suriye etkileri hissedilmektedir.

Anadolu’daki çeşitli kent devletçiklerinde başlıca dört stil görülür.

- 1- Geleneksel Hitit Stili
- 2- Asur etkisi gösteren Geç Hitit Stili
- 3- Asurlaşmış Geç Hitit Stili
- 4- Aramlaşmış ve Fenikeleşmiş Geç Hitit Stili¹⁴⁶

¹⁴⁴ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.168.

¹⁴⁵ Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s.267.

¹⁴⁶ Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, s.142-143-144.

M.Ö. 950 ve 850'de yeni stiller Hititlerde görülmeye başlıyor. Konular değişmiştir ve din dışı konular da işlenmiştir. Sıradan insan tasvirlerine yer verilmiştir. Çok figürlü kompozisyonlar çoğunlukla profilden işlenmiştir. Stilde yabancı kültür etkileri vardır. Bunlar Asur, Arami ve Fenike etkileridir. Taş bloklar kayaların yerini almıştır. Gömülü taşlar vardır. Bunların en güzel örneğini Kummuha şehir devletinin oluşturduğu stellerde görmek mümkündür. 1984 kurtarma kazıları VII. Kazı Sonuçları bildirisinde Nimet Özgüç Aşağı Fırat Projesi kurtarma kazıları kapsamında yapmış olduğu çalışmalar sonucunda çeşitli kalıntı tabakalarına rastlamış ve IX. ve X. katları Kumruha'nın Asur himayesinde olduğu VIII. yüzyıl ile IX. yüzyılın ikinci yarısıyla tarihlendirmiştir. Demir Devri boyunca aynı tür seramiğin devamlı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu seramik kaba, basit profilli, saman karışık, devetüyü renginin tonlarında bir türdür¹⁴⁷. Demir Devri boyalı seramiği birkaç parçayı geçmez. Hamuru renginde astarlı ve hafif perdahlı, düz kenarlı, yuvarlak dibine doğru genişleyen karınlıdır. Ağız kenarına yakın karşılıklı iki küçük kulpu oval kesitlidir. Silindir boyunlu testinin ağız kenarı kalınlaştırılmış, şişkin karnı yuvarlak dibine yakındır. Deve tüyü hamuru mika ve ince kum katkılıdır. Boynu yüksekliğindeki tek kulpu şerit tipli, karnı kirli deve tüyü astarlıdır¹⁴⁸.

1978 yılında Aşağı Fırat Projesi doğrultusunda yörede yürütülen kurtarma kazılarından elde edilen eserlerin İl Halk Kütüphanesi'nde depolanmasıyla, Adıyaman'da ilk müzecilik faaliyetleri başlamıştır. Adıyaman'da arkeolojik kazılar, 1978 yılında Aşağı Fırat Bölgesi'nde çok sayıda yerli ve yabancı bilim adamlarınca başlatılmıştır. Bu kazılar; 1978-1989 Samsat kazısı, 1979-1981 Ancoz Höyük ve Horis Kale, 1979-1983 Hayaz Höyük ve Gritille Höyük, 1979-1990 Tille Höyük Kazıları'dır. Bu kazılar sonucu Bölge'nin Neolitik Dönem'den başlayarak, Kalkolitik, Tunç Çağı, Geç Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne kadar sürekli yerleşim yapıldığı ele geçen ve müzeye kazandırılan çok sayıda değerli buluntulardan anlaşılmaktadır.

¹⁴⁷ Nimet Özgüç; "Samsat 1984 Yılı Kazıları", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı 20-24 Mayıs 1985*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, 221-227, s. 223.

¹⁴⁸ Özgüç, *Samsat*, s.57.

6.3. DİN

Herhangi bir memleketin dini inanışları üzerinde bulundukları çevrenin, iklimin, yani coğrafi şartların önemi büyüktür. Bununla beraber diğer önemli nokta ise bölgenin eski ananeleridir. Bir memleketi istila eden yeni bir kavim, kendi tanrıları yanında, orada yeni bulduğu tanrılara da tapıyordu bundaki amacı yerli halkı hâkimiyet altında tutabilmek için askeri ve idari kuvvetin yanında manevi kuvvete yani dine de ihtiyaç duymalarıdır.

Geç Hitit devrinde de aynı durumu görebilmekteyiz. Kummuha Devleti de dahil bütün Geç Hitit Şehir Devletleri bulundukları bölgelerdeki Hitit tanrılarına inanmakta olup istilalar ve göçler yoluyla gelen manevi değerleri de benimsemişlerdir. Bu sebeple bu devirdeki hemen hemen bütün krallıklarda Hitit, Hurri, Luwi kavimlerinin tanrıları yanında Kuzey Suriye'nin eski sakinleri olan Mitanni ve Sami Amurru'ların uluhiyetleri de revaçta idi¹⁴⁹.

Kummuha Kitabelerinde ve yazıtlarında yer alan Hitit dininin iki önemli figürü:

6.3.1. Tanrı

Geç Hititler, dini törenleri ve sembolleri bakımından da Hititler'e bağlı kalmışlardır. Hititlerde baş tanrı Fırtına (Gök) Tanrısı idi. Fırtına Tanrısı, baş tanrıça ile birlikte federal Hitit Devletinin en önemli birleştirici gücünü oluşturuyordu. Ona hem yerli Hatti ve Hurri halkları, hem de Anadolu'ya göçen Hint-Avrupalı Hititler tapıyorlardı. Fırtına Tanrısına Hattiler "Taru", Hurriler "Teşup" diyordu. Hitit hiyerogliflerindeki işaretler ise Prof. Dr. Sedat Alp'e göre "Tarhu", "Tarhuna" ya da "Tarhunt" diye okunuyordu.

Fırtına Tanrısı metinlerdeki tasvirlerde ve sanat eserlerinde dağlar üzerinde durmaktadır. Hititler dağları kutsal sayıyorlar ve onlara tapıyorlardı. Hatti kökenli Tuthaliya, Arnuvanda ve Ammuna kutsal dağların adlarıydı ve krallara ad olmuşlardı. Fırtına Tanrısının en önemli simgesi ise boğadır. Adıyaman 1, boğa figürünün üzerinde duran Fırtına Tanrısının görüldüğü stel. M.Ö. VIII. yüzyılın ilk yarısının stilistik özelliğini göstermekte olup Hattuşilis veya Şuppiluliumas çalışması olması muhtemeldir.

¹⁴⁹ Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s.268.

6.3.2.Tanrıça

Hititlerde tanrı kadar tanrıça da önemlidir. Zaten bunun izdüşümü olarak da Hitit toplumuna kadın erkeğe eş değer konumdadır. Hitit Tanrıçası, Geç Hititlerde “Kubaba” olarak geçmiştir Bu tanrıça isimleri tabletlerde farklı isimlerde geçseler de aynı özelliklere sahiplerdir. Toprağın, bereketin anası kabul edilen bu Tanrıçanın mukaddes hayvanı güvercindi.

Boybeyınarı blokları en uzun ve en iyi korunan kitabeler olarak bilinir. Bloklar bu isimle anılan köyde bulunmuş olup, Kral Šuppiluliumas'ın karısı Panamuwatis tarafından Tanrıça Kubaba için yaptırılmıştır.

DEĞERLENDİRME

Anadolu'da ilk kez geniş çaplı siyasal birliği M.Ö. II. binyılın ilk yarısında Hititler gerçekleştirmişlerdir. Onların Kızılırmak kavsinin içi merkez olmak üzere kurdukları devlet, buradan daha geniş sınırlara yayılmış, M.Ö. XII. Yüzyıl başlarında ise son bulmuştur. Geç Hitit Devletleri, yıkılan Büyük Hitit Devleti'nin siyasal ve kültürel mirasçılarıdır. Bu mirasçılardan biri olan Kummuha Tarihi hakkındaki bilgilerimiz, çağdaş Asur ve Urartu kaynaklarından elde edilmektedir.

Asur metinlerinde adı geçen ve yeri bugüne kadar tam belirlenemeyen Kummuha şehri bu bakımdan çözülememiş bir problem olarak karşımızdadır. Şehir hem Asurlu valinin oturduğu yerdi hem de aynı adlı Asur ilinin merkeziydi. Burası, Fırat'ın batı kıyısında ve Fırat'ın Toroslar bölgesini aştıktan sonra Mezopotamya ovasına doğru yol alırken oluşturduğu büyük bir dirsekтейdi. Çivi yazılı metinlere ve hiyeroglif kitabelere göre Qatazilu, bilinen beş Kummuha kralından ilkidir. M.Ö.866 yılında Asur'a vergi veren tabi bir kral durumunda olan Qatazilu, III. Salmanesser'in(M.Ö.858-824) hâkimiyetinin ilk iki yılında da Asur'a vergi ve haraç veren krallar arasında olmasına karşın saltanatı sırasında Asur ile ilişkilerinin gayet dostça olduğu anlaşılmaktadır. Şuppiluliumas ve Kuštašpi dönemlerinde de Asur- Kummuha ilişkileri açısından sorun görünmezken hatta diğer Geç Hitit Şehir Devletlerine göre Kummuha daha avantajlı durumlara sahipken son Kummmuha Kralı Muvatalli'nin Urartularla ittifak kurması Asur-Kummuha ilişkilerini çıkmaza sürüklemiş ve neticesinde de Kummuha Krallığının sonunu getirmiştir.

Kummuha'nın sonuna sebep olan Urartu Devleti, M.Ö. I. Binyılın ilk yarısında Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerine egemen olup, Anadolu ve Eski Ön Asya dünyasının en büyük madenci topluluğunu oluşturmuştur. Doğu Anadolu bölgesinde bulunan zengin demir, bakır, kurşun ve gümüş yatakları, ilk kez Urartular döneminde büyük oranda işletilmiştir. Geç Hitit Şehir Devletleri üzerindeki Asur-Urartu mücadelesinin kökeninde büyük oranda bu ülkelerin sahip olduğu maden zenginlikleri

yatmıştır. Çünkü her iki tarafın da söz konusu ülkelerden haraç olarak maden aldıkları bilinmektedir. Gerçekten de Adıyaman-Malatya-Elazığ ve Tunceli'yi içine alan Orta Fırat bölgesi, oldukça zengin altın, gümüş, gümüşlü kurşun, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir. Burada, hemen her çağda devam eden maden üretimi, yalnızca Doğu Anadolu bölgesindeki toplumların gereksinimlerini gidermekle kalmamış, özellikle güneyde maden yatakları açısından çok fakir olan Mezopotamya'nın ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Bu açıdan bölge, sahip olduğu maden yatakları sebebiyle bu kaynaklar bakımından oldukça fakir olan Asur Devleti için de büyük önem taşımaktaydı. Gümüşün Mezopotamya uygarlığında çok büyük rol oynadığı ve bu uygarlığın ekonomisinin çok büyük bir zaman aralığında gümüş üzerine kurulu olduğu düşünülürse, Asurluların bölgeye verdikleri önem kendiliğinden ortaya çıkar. Sonuç olarak, M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda Urartu-Asur savaşlarının en büyük sebebini bölgedeki zengin demir ve bakır madenleri oluşturmuştur. Urartu- Asur mücadelelerinin tam ortasında kalan Kummuha M.Ö.708'de Asurlular tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Geç Hitit Şehir Devletlerinin ortak kaderini paylaşan Kummuha Krallığı'nda da Hitit ve Hurri gelenekleri hüküm sürmüştür, Sosyal ve Dini yaşamda bu etkiler gözlenmiş olmasına rağmen Sanat hayatı bir takım etkilere maruz kalmıştır. Fakat bu etkilere rağmen Kummuha Krallığı'nın kültürü yine Hitit isminden kurtulamayacak kadar Hitit Medeniyetinin bir devamı sayılmaktadır. Bu zamana ait ne hukuki, ne de iktisadi vesikalara malik olmadığımız için, bu devrin ekonomik hayatı ve sosyal sınıfları hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz

SONUÇ

Tarih boyunca birçok önemli uygarlığın barındığı Anadolu, başta Hititler, Frigler, Urartular olmak üzere, günümüzde tam olarak ortaya çıkarılmamış onlarca medeniyeti ve kavimleri ile dünya tarihine birçok “ilk”e şahitlik etmiştir. Masallara konu olan bir gizem barındıran, felsefi düşüncenin çıkış noktası olan Doğu ve Batı’nın verimli toprakları üzerinde kurulan Anadolu Uygarlıkları, dünyaya miras bıraktıkları, kazandırdıkları gelişme ve yeniliklerle de tarihteki yerini almıştır.

Anadolu tarihinde, Demir Çağı Uygarlıkları arasında yer alan Geç Hititler Devletleri Tuz Gölü ve Fırat Nehri arasında kurulmuş devletlerin oluşturduğu uygarlıktır. M.Ö 1200’lü yıllarda, Ege göçlerinden sonra toplulukların birbirlerinden bağımsız halde kurdukları devletlerden oluşmuştur. Adıyaman yöresinde de, sonraları Kommagene adını alacak alan Kummuha Beyliği bulunuyordu. Kummuha’nın merkezi Samosata kenti idi. Prof. Dr. Firuzan Kınal, Asur metinlerinde isimlerin Hurrice olmasını, "Ege göçlerinden sonra şehrin hâlâ bir Hurri sülalesinin egemenliğinde bulunduğu" şeklinde yorumluyor. Bu Şehir Devletini yalnız yazılı vesikalardan tanıyoruz. Diğer Geç Hitit ve Arami Devletleri gibi Kummuha tarihi hakkında bilgilerimiz, çağdaş Asur ve Urartu kaynaklarından elde edilmektedir. Atatürk Barajı nedeniyle yapılan kazılar başlamadan önce, bazı kitabeli steller bulunmuştur. Bölgede yüzey araştırmaları ile kazılar yapılmış, Samsat, Ancoz ve Malpınar’da hiyeroglif yazıtlar ele geçmiştir. Fakat ne yazık ki, Kummuha tarihini ortaya çıkarabilecek bir arşive rastlanmamıştır. Bu bölgede ele geçen, çoğu Hiyerolif yazısıyla yazılmış olan yazıtlar, yapı kitabeleri ve adak yazıtlardır. Bu yazıtların John David Hawkins tarafından okunması tarihte karanlık bir dönem diye adlandırılan Kummuha Krallığı’nın Tarihine ışık tutması açısından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Adıyaman Valiliği; *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, Kemal Matbaası, Adana 1967.
- Akurgal, Ekrem; *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 2000.
-, Ekrem; *Anadolu Kültür Tarihi*, Tubitak Yayınları, 9. baskı, Ankara 2000.
- Belli, Oktay; “Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara 2000(2000a), s.371- 378.
-, Oktay; “Nairi-Hubushkia Ülkesi Araştırmaları”, *1. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul 1983, s.31-39.
-, Oktay; “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s.139-208.
- Burney, C. A.; “Urartian Reliefs at Adilcevaz, on Lake Van, and a Rock Relief from Karasu, near Birecik”, *Anatolian Studies* 8, 1958, s.211-218.
- Çilingiroğlu A.; *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1999.
-, A; *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984.
- Dinçol, Ali M.; “Hititler” , *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s.18-76.
-, Ali M.; ”Geç Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s.122-131.
- Donbaz, Veysel; “Two Neo-Assyrian Stelae in The Antakya and Kahramanmaraş Museums”, *ARRIM/8*, 1990, s. 4 -24.
- Dönmez, Şevket; “Amasya Müzesi’nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Helenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış”, *TÜBA-AR 4*, Ankara 2001, s.89-99.

- Dörmer, F.K.; *Nemrut Dağında Tanrıların Tahtları*, TTK. Basımevi, Ankara 1990, VI. Dizi, Sayı 31.
- Eder, Birgitta; “Eski Çağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, Tarihsel Çerçeve (M.Ö. yak. 14. - 12. yy)*, 15 Ekim 2005-16 Temmuz 2006 Bochum Alman Madencilik Müzesi, Bochum 2005, s.275-282.
- F.K Dörner, R.Naumann; “Forschungen in Kommagene”, *Istanbuler Forschungen 10*, Berlin 1939, pp. 54--61.
- Goel, Theresa; “Samosata Archaeological Excavations, Turkey 1967”, *National Geographic Society Research Reports, 1969 Projects*, Washington 1974, pp.83-109.
- Goetze, A; “An Old Babylonian Itinerary”, *JCS* 7, 1953, pp.51-72.
- Grayson, A.K; “Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums”, *ARRIM* 8; 2002, s.4-24.
- Halaçoğlu, Yusuf; “Adıyaman” maddesi, *TDVİA. C.1*, İstanbul 1988, s.377-379.
- Hawkins, J.D; “Kuzi- Teşub and the ‘Great Kings ‘ of Karkamış”, *Anatolian Studies* 38, British Institute, Ankara 1988, s.99-108.
-, J.D; *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, Bonn 2002.
-, John David; *Corpus of Hierolyphic Luwian Inscription, Vol.I., Inscription of Iron Ages*, New York 2000.
-, John David; “Hieroglyphic Hittite Inscriptions of Commagene”, *Anatolian Studies* 20, British Institute, Ankara 1970, s.69-110.
-, John David; “Kuzi-Teşup and Great Kings of Karkamış”, *Anatolian Studies Vol XXXVIII*, British Institute, Ankara 1988, pp. 99-108
-, John David; *The Neo- Hittite States in Syria and Anatolia, Cambridge Ancient History III, Part I*. Cambirdge 1982, pp.372-441.
-, John David; “Von Kummuh Nach Kommagene”, *Antike Welt* 6, Jarhgang Sondernummer, 1975, s.5-10.

-, John David; “Kummuh”, *Reallexicon der Assyriologie* 6, 1983, s.338-340.
- İzmirli, Ülkü; “Samosata Su Yolu Araştırması, 1978-1979, Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları”, *ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları*, Seri I, No. 3 Ankara 1987, s.281-289.
- Kalaç Mustafa; “Malpınar ve Kululu Hiyeroglif Yazıtları levha 309-315”, in *Lower Euphrates Project, 1978-79 Activities*, Middle East Technical University Lower Euphrates Project, series I, no. 3; Ankara 1987, pp.607-608.
-, M. ; Hawkins, J.D.; “The Hieroglyphic Luwian Rock- Inscription of Malpınar”, *Anatolian Studies XXXIX*, British Institute, Ankara 1989, pp.107-112.
-, Mustafa; *Sumeroloji Araştırmaları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941.
- Kınal, Firuzan; *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1962.
-, Firuzan; *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Kurt Mehmet; “Yeni Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Karaman 2009, s.1-13.
-, Mehmet; *Anadolu’nun Demir Kaynakları ve Eski Ön Asya Tarihi Bakımından Önemi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Karaman 2009.
-, Mehmet; *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö.1.Binde Mezopotamya Anadolu İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara 2007.
- Landsberger, Benno; *Sam’al, Karatepe Harabelerinin Keşfiyle İlgili Araştırmalar TTK. Yayınları*, Ankara 1948.
- Luckenbill, Daniel David ; *Ancient Records of Assyria and Babylonia (ARAB) I-II*, New York 1968.
- Melikishvili; *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, no.155 E. Moskow 1960.

- Memiş, Ekrem; “Asur Devletlerinin Anadolu Politikası”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.65-73.
-, Ekrem; “Ortadoğu’da Türklerin Varlığı Tartışmaları”, *Türkler Ansiklopedisi, I*, Yeni Türkiye Araştırmaları ve Yayın Merkezi, Ankara 2002, s. 435-450.
-, Ekrem; *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa 2006.
-, Ekrem; *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 1995.
- Neve, P.; “Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa”, *Anadolu Araştırmaları XII*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s.21-40.
- Özdoğan, M.; *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları, ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları*, Seri 1, No.2, Ankara 1977.
- Özgüç, Nimet; “Samsat 1984 Yılı Kazıları” , *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı 20-24 Mayıs 1985*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s.221-227.
-, Nimet; “Sümeysat Definesi”, *Belleten XLIX/195*, Ankara 1985, s.441-450.
-, Nimet; *Two Seal Impressions from Kültepe and the Kırık Bayır Relief, Insight Throgh Images*, Studies in Honor of Edith Porada, Malibu (Bibliotheca Mesopotamica Volume 21), 197-200, Lev. 39-40, 1986.
-, Nimet; *Samsat*, TTK. Yayınları, V.Dizi, Sayı 1, Ankara 2009.
- Özkan, Süleyman; ‘Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü’ *Tarih İncelemeleri Dergisi XIII*, İzmir 1998, s.71-81.
-, Süleyman; ‘Kummuh/Kumaha’, *Tarih İncelemeleri Dergisi VIII*, İzmir 1993, s.65-80.
-, Süleyman; “Önasya’da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi X*, İzmir 1995, s. 211-218.

- Salman, Barış; “Adıyaman Müzesi Mozaikleri ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Edessa Mozaikleri”, 29. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Programı , Kocaeli 2006, sözlü (22 Mayıs 2007)
- Serdaroğlu, Ümit; *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975, ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları*, Seri 1, No:1, TTK Basımevi, Ankara 1977.
- Sevin, Veli ; “Elazığ /Bahçecil Yazıtı ve Urartu Eyalet Sıztemi Üzerine Düşünceler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, Elazığ 2005, s. 379-384.
- Singer, I.; “Datings the End of the Hittite Empire”, *Hethitica VIII*, 1987,413-421, s.415- 417.
- Şahin, Hasan Ali; *Anadolu’da Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No. 7, Kayseri 2004.
- Taşdemir, M.; *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Turfan, Kemal; *Eski Önyasya Kronolojisinin Mühim Bir Noktası*, Dil Tarih Coğrafya Yıllığı, İstanbul 1941.
- Uçankuş, Hasan Tahsin; *Arkeoloji*, TTK. Basımevi, Ankara 2000.
- Ünal, Ahmet; “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3, (Arkeoloji Özel Sayısı), Adana 2006, s.15-44.
-, Ahmet; *Yakılıp Yıkılan Eski Anadolu Kentlerinin Akıbeti: Hitit Göçleri ve Hitit İşgalinin Anadolu İskan Tarihinde Doğurduğu Demografik Sonuçlar*, *Akyurt- Devam Anı Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.
- Yamada, Shigeo; *The City of Togarna in Neo-Assyrian Sources*, Tischler 1978.
- Yiğit, Turgut; “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XL/3-4, , Ankara 2000, s.177-189.

-, Turgut; “Uršu Kuşatması Metni’nin Yeniden Düzenlenmesi”, *Anadolu Anadolu/Anatolia* 31, 2006, s. 43-55, (Baskı: 2008).
- Yurt Ansiklopedisi;“Adıyaman”, Anadolu Yayıncılık, C.1, 190-201, 1981, s. 190-201.
- Zeyrek, Turgut H. ; Erarslan, Fehmi;Zeyrek, Ali Nadir; “Besni’de (Adıyaman) 2007 Yılı Kazı Çalışmaları”, *30.Kazı Sonuçları Toplantısı*, cilt 1. 26-30 Mayıs, Ankara 2008, s.177-188.
-, Turgut H. ; Zeyrek, Ali Nadir; Zeyrek, Ayşegül; “Besni; Paralā-Octacuscum-Bahasna”, *Anadolu’nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açidan Genel Değerlendirmesi*, Besni Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006. s.1-259.

EKLER**Ek 1: Çeviri Metinleri****Boybeypınarı 1¹⁵⁰**

- IB. §1 Bu taht ve bu masa I. Panamuwatis, Kral Šuppiluliumas'ın karısı adadı.
- IC. §2 (O) Kim (dir) Sukita-ean Irmak Beyi
- §3 — Onun “bağışı” için ben onlara adadım.
- §4 fakat Azamis, Šuppiluliumas'ın vassalı onları getirdi.
- ID. §5 (O) Kim günahıtan bu masa ve bu tahtı bozguna uğratacak
- IID. §6 veya[...
- IIA. §7 veya olacak onların,
- IIB. §8 veya silecek Panamuwati[s'in ismini],
- IIC. §9 veya (ecek) Azamis'in ismini,
- §10 O'na karşı Ata Kubaba olabilir... davasıyla!
- IA. §11 Pedantimuwas el yazısı ve Asatarhunzas Kwananalas, Šuppiluliumas'ın “evdeki torunları” yazıldı. (bu) Boybeypınarı 2
- IVB1. §1 Bu Ata Kubaba Šuppiluliumas'ın karısı,
- IVC1. Hattušilis'in annesi oturdu.
- §2 Hupitatata-(?) benim efendim Šuppiluliumas...
- §3 ...
- IVD1. §4a Görürsünüz(??)
- b Nasıl ben Sakatalisa'yım –ile Hupitatata'dan (?)
- IIIA1. §5 Ve bu taht ve bu masa benim babam Azamis, Tanrılar tarafından sevildi.
- IIIC1. Güneş- kutsadı Surita-ean ve sukita-ean Irmak Beyi getirdi.
- §6 Ve onları adadı.
- §7 Benim efendim Šuppiluliumas iken

¹⁵⁰Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.336-337.

- IIID1. Sakatalisa-ed Hupitatana-(?)
- § 8 Bu Ata Kubaba'dan öne ben kendi kendime
- IIID2. Yarattı.
- § 9 Ve daha sonra ben ileri gittim...
- § 10 (O) Kim bu Ata Kubaba silecek
- IIIC2. Günahtan
- IIIB2. § 11 Veya.... Ecek
- § 12 veya dönecek onun merkezinde(?)
- § 13 Veya onun ismini kendine özgü yapacak
- IIIA2. § 14 Veya koyacak
- +IVD2.
- § 15 Veya (O) kim günahtan bu taht ve bu masa ve bu kelimeleri silecek
- IVC2. § 16 veya...
- § 17a Veya benim efendim Šuppiluliumas'ın ismi
- IVB2. b veya Panamuwatis'in ismi
- c veya benim oğlum Hattušilis'in ismini silecek
- IVC3. § 18 veya babam Azamis'in ismini silecek
- § 19 veya hem efendim Šuppiluliumas'ın hemde Panamuwatis'in ve Hattušilis'in isimleri günahtan uzağa atılacak
- IVD3. § 20 onun Ata Kubaba sebebi için.....
- IIIA3. Onun Tawasha- kişisi
- IIIB3.
- § 21 ve karşı onun cennet ve yeryüzü ve cenneti ve yeryüzü tanrıları....
- IVA3. ...davasıyla
- § 22 ve onlar koyamaz....!

VI.3. Malpınar (Levhalar 166-168) ¹⁵¹

1. § 1 Bu yazıtı (?) Kral Hattuşilis'in veziri Atayazas, Sarita(?) ve Sukita şehirlerinin Irmak Beyi yaptı .

§2(a) Benim efendim Kral Hattuşilis, Krallık...Kummuha Şehrinin . ben... ed

2. § 3 ben(?)

§ 4 Birincisi(-) s kim yükselecek....,

§ 5 Atayazas'ın benim heykelime onların hediyeleri, Hattuşilis'in veziri, bir koyunla

§ 6 Hadi onların Satı ve Suturu,

§ 7 ve onların kurbanlarını ve kurbanlıklarını hissedip

§ 8

3. § 9 burada.... Hadi değil(?).....

§10 (o) yaralı olmalı (?) bu performansı,

§11 onun için ... Güneş Tanrı insanı yükseltebilir.

§12 ve onun için...

§13

4. §14] performans bir performansı

§15

§16

§17

§18 Atayazas'ın bu yazıtı, Hattuşilis'in veziri ve bu kelimeleri silecek(kötü niyetle)

5. §19 veya (eğer) [o?](olur?) Sarita şehrinin Irmak Beyi

§20 veya (eğer) daha aşağıda olan adam silecek onları

¹⁵¹Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s. 341-342.

- §21 bir hadom olup olmadığı
 §22 veya....
 §23
 §24] zarar verdi[.....
 §25 eğer bir kral veya Irmak Beyi....
 §26 Atayazas'ın bu yazıtı onun bir koyuna teklifi olabilir.
 §27 veya (eğer) hiç hadım adam olmayacak Surawanı- (için) kendi kendine
 §28 Aşağıda olabilir!

VI.4 Adıyaman1 (Levhalar 169-170) ¹⁵²

1. § 1 Tarhunz]as (?) İrnıla'ya ileri ayakta durdu.
 § 2 Bu gökyüzüne ait İrnıla-ean [Tarhunzas(acc.)....
2. § 3 Fakat (o) kötülükten silinmiş bu gökyüzüne ait İrnıla- ean Tarhunzas
3. § 4 veya onun İmanı'si
 § 5 veya kendi etrafında (onun) merkezinde
 § 6 veya (onun) olup olmadığıdır.
4. § 7 hadi onun / onların [....] uzak
 § 8 ve hadi onun / onların yer ve gökyüzünün ışık isimlerini yıktı.!

VI.5. Ancoz 1 (Levhalar 171-172) ¹⁵³

1. § 1 Saf hediyeler bu masanın üzerinde onlar koyacak
 § 2 ve bu başlıklar İpa'ya teklif edecekler ve Runtiyas ve Ata Kubab[a...
2. § 3 Güneş Tanrı, Tanrı İkuras, ve Tanrı Taskus 1 ceylan....
 § 4 Fakat daha sonra cennetin büyük Fırtına Tanrısı , Tanrı...., Tanrı Sarrumas dağ- kralı, ve Tanrıçalar Alas[uwas...

¹⁵²Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. I*, s.345.

¹⁵³ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. I*, s.346.

VI.6.Ancoz 2 (Levha 173)¹⁵⁴

bu isim ve kelimeler....[.....

..... den] kötülükler silinecek veya[.....

VI.7-8 Ancoz 3 ve 4 (levha 174)¹⁵⁵**Ancoz 3**

1.1

1.2

Ancoz 4

§ 1] o bir hadımdı

§ 2 ve o (ona) Hattušilis (ve ona) Šuppiluliumas [.....

VI.9 Ancoz 5 (Levhalar 175-176)¹⁵⁶**Ön kısım**

1.1] Tanrılar Stag, Kubaba, Taskus ve Hurtulas Dağı.... meli onlar..... uzak !

Bu /bunlar

1.2 Šuppiluliumas'ın Hattušilis..... oğlu..... Sakatalısa-ed....[...]

Šuppiluliumas'ın vezirleri o /onlar Sakatalısa-ed ve Tarhunti[....

VI.10 Ancoz 6 (Levha 173)¹⁵⁷

..... ve bu isim.....(.....

VI.11 Adıyaman 2(Levhalar 177-178)¹⁵⁸

1-2. § 1 Bu Fırtına Tanrısı (?) öyle –ve –öyle.... Yapıldı.

3. § 2 ve bunlar (?)...

4. § 3 Lakawaris(“Lakean”) oyuldu.

¹⁵⁴Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.348.

¹⁵⁵ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.349.

¹⁵⁶ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.350.

¹⁵⁷ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.351.

¹⁵⁸ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.351.

VI. 16. Ancoz 7 (Levhalar 185-186)¹⁵⁹

A. § 1.....

§ 2. ve bizim için(?) bu rahip....

§ 3. Fakat o Tanrılar için/onlar yapmayacak hiç.....

B. § 4. Bu şehirler, yerleşenler(?) Tanrılarının ve bunlar.....-lar (o) kim çekecek,

IPARA'dan uzak(?) Stag-tanrı, Ata Kubaba, Güneş Tanrı Ikuras ve tanrı Taskus,

§ 5. veya..... Zalan hududuna koyar,

C.

§ 6. I. Šuppiluliumas'ın verdiği

§.7. veya bu şehirler için yaptığım kutsal ayin,

§.8. (o) kim onu yapamaz,

§.9. veya daha önce bu tabloya (dışarıya) alır IPARA (?) Stag-Tanrı, ATA Kubaba ve Taskus kötülükle

D.

§.10. veya unutturmak (onu)

§.11.veya.....-ler onu,

§.12. ya da bozdu (o) (bu kadar) yer(leri)

§.13.ya da, baba ve oğlu, Suppiluliumas ve Hattuşili adını siler

§. 14. Onu bu tanrı savcılar olabilir karşı!

VI.17. Ancoz 8 (Levhalar 187-188)¹⁶⁰

1. §.1.

§.2. veya koyar.....ZALAN,

§.3.

§.4. Bu Hurtula Dağına[.....

¹⁵⁹ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.356-357.

¹⁶⁰ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I, s.358.

2. §.5.] Ihawarpamis ve Saluwa.... s.....dı.....s

§.6. onlar baba kullarıyız

§.7. onlar namus ile bu isim vurdu

§.8. Fakat kral[.....

VI.18. Ancoz 9 (Levhalar 187-189)¹⁶¹

1. §.1.

2. §.2. ...]büyük fırtına, göklerin tanrısı tanrısı , Tanrı Sarrumas dağ kral, tanrıça Alasuwas, tanrı onlar sunacak ceylan ..

VI:19.Ancos 10.(Levhalar 187-188)¹⁶²

1. §.1.]güneş tanrısı, tanrı Ikuras ve Taskus uzak alır

§.2.....

2. §.3 (Tanrıya).... Bir ceylan

§.4Tanrı Taskus 1 ceylan için

§.5.Hurtula için dağ (o) geyik tanrı [....

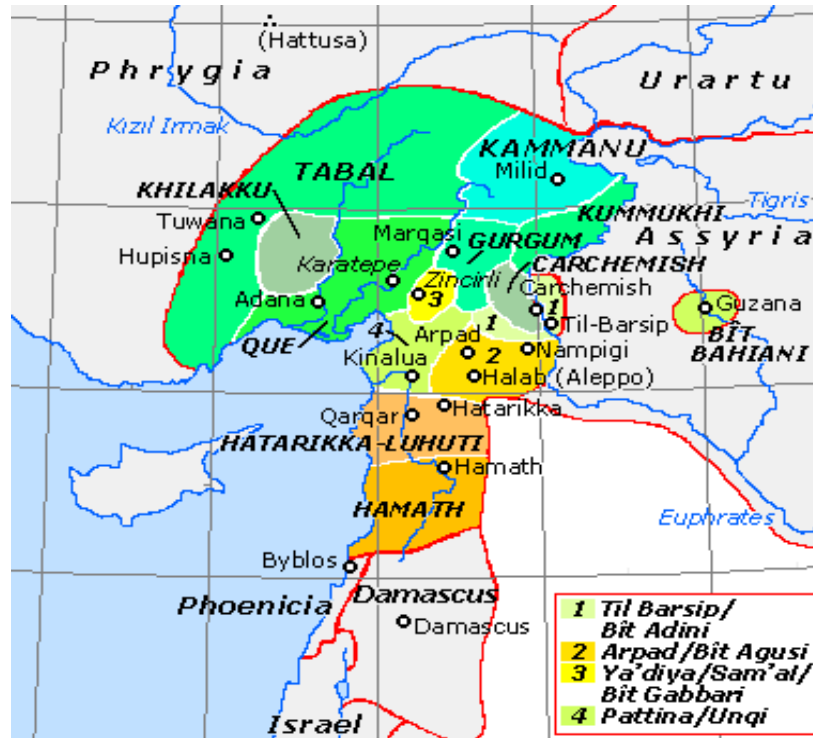
¹⁶¹ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. I*, s.359.

¹⁶² Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. I*, s.360.

Ek 2: Kummuha Kırallığı Haritası

<http://www.usc.edu/dept/LAS/religion/arc/incirli/text.htm> 25/11/2010

<http://de.academic.ru/pictures/dewiki/78/NeoHittiteStates.gif> 23/01/2011

ÖZGEÇMİŞ

6 Eylül 1980’de Kayseri’de doğdu. İlköğretimini Şehit Dr. Ulucan Dayan İlköğretim Okulunda, Lise eğitimini ise 1995-1998 yılları arasında Aydınlikevler Lisesinde tamamladıktan sonra 2000 yılında Erciyes Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne başladı ve 2004 yılında mezun oldu. 2005-2007 yılları arasında Erciyes Üniversitesi Sosyal Alanlar Tarih Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programının eğitimini aldı. 2008-2009 eğitim-öğretim yılı itibariyle de Erciyes Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Eskiçağ Tarihi’nde akademik ilerleyişine yön vermiş bulunmaktadır.

ZÖHRE ÖZER

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres: Tınaztepe mah. Merdivenli sitesi, Manolya ap. No:5/8 Melikgazi
KAYSERİ

Tel : 5428155011

E-mail :zohre.ozer@mynet.com